

Նորընտիր Պատրիարք
Ամեն. Տ. Տ. Թորգոմ Արք. Մամուկեան

ՄԻՈՒ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԿԴ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1990

Ապրիլ - Մայիս - Յունիս

Թիւ 4 - 5 - 6

1990

April - May - June

No. 4 - 5 - 6

SION

VOL. 64

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

ՄԱՏԵՐԻԱԳԱՐԱՆ
ԻՄԱՐՈՒԹՅԱՆ ՔԱՆՈՒՆ

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

Գ Է Շ Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ն Ե Ր

Վարժուած ենք առհասարակ ընդհանուր աղէտքի կամ ազգային դժբախտութեան տարիներ համարել այն ժամանակները, երբ քաղաքական ծանր իրադարձութիւններ շուարումի կը մատնեն մարդկութիւնը՝ շահերու և նկատումներու հակամարտութեանց թատր դարձնելով ամբողջ աշխարհը, ուր ռազմաշունչ փոթորիկներ արեան ծովերու մէջ կը սպառնան խեղդել տիեզերական խաղաղութիւնը՝ իր հիմքէն սարսելով քաղաքակրթութիւնը, և ուր, ներքին վերքերէ կը ծուծ կամ արտաքին հարուածներէ տրորուած, ազգ մը կամ ժողովուրդ մը ողևաքի տալնապներ կ'անցընէ, երբ՝ յանկարծ՝ կամ կսկծալի սխալներու հետեանքով իր վրայ կը պայթին ահաւոր պատահարներ,

Կարելի չէ անշուշտ տարբեր կերպով տպաւորուիլ, ու նոյնիսկ յուսահատութեան մօտեցող խռովքներէ շտարուիլ երբեմն նմանօրինակ պարտադաներու առջև. զի ինչպէս առողջ մարմինը կարևոր է առողջ միտքին համար, նոյնպէս քաղաքական անդորրութիւնը անհրաժեշտ է որպէսզի ժողովուրդի մը բարոյական և հոգեկան կեանքին զարգացումը բնականօն կերպով կատարուի:

Եւ սակայն, պէտք չէ երբեք ատոր համար մոռնալ թէ համայնքի մը իսկական կեանքը ոչ այնքան իր քաղաքական որքան հոգեկան զոյութեան մէջ կը զօրանայ. առաջինը միջոց մըն է միայն, իսկ երկրորդը՝ բուն նպատակը. ան կրնայ եղանակաւորուիլ և նոյնիսկ փոխուիլ բոլորովին, մինչ աս պէտք է մնայ անյեղ և անխախտ. վտանգաւոր է առաջինին կորուստը, բայց երկրորդին անդամանելի: Անառարկելի է պատմութեան փաստը, որուն լոյսին տակ կը տեսնենք թէ քաղաքականապէս չզօր և քաղաքականօրէն փայլուն ինչ մեծ ազգեր կործանած և անյայտացած են ի սպառ, միմիայն բարոյական ներքին փոփոխութեան հետեանքով:

Ազգի մը, ժողովուրդի մը, հասարակութեան մը համար, չզէշ օրերը, գրաքարին աւելի ուժեղ բացատրութեամբը՝ «ժամանակը չարք»՝ ապականութեան և ընդհանուր ինկածութեան այն ժամանակաշրջաններն են, որոնք ընդհանրապէս հետեանքը կ'ըլլան կրօնական անզգամութենէն և կենցաղական յրդփանքի ցոփ և շուայտ սաստկութիւններէն, ինչպէս նաև յաճախադոյնս միակողմանի և անմիտ դաստիարակութեան մը աւերներէն ծնունդ առած ապերասան ապստոսութեան, երբ անդամ մը ավտը վարակի սիրաէ սիրա և տունէ տուն, մարդիկ այլևս հանրութեան բարին զգացումը կը սուղեն՝ կը մոռնան իրենց անձին պաշտամունքին մէջ, որ կ'ըլլայ այնուհետև իրենց միակ կրօնքը՝ որուն իբրև ծէս կ'ընդունին ընչաքաղցութիւնը, և իբրև խորհուրդ՝ հիմունք հաւատոյ՝

կոյր ինքնավստահութիւնը: Տարուած այս վերջին մոլութենէն՝ անոնք ա՛լ քա-
մահրանք միայն կ'ունենան իրենց խօսքերուն մէջ՝ այլոց նկատմամբ, ապերախ-
տութիւն՝ իրենց ծնող-ոց հանդէպ, ու ամբարիշտ վերաբերմունք ամէն բանի
համար՝ սրմէ չի կրնար ակորժիլ իրենց խանդարուած խղճմանքը:

Կարեկցութիւնը ջնջուած՝ սրբուած է այլեւ իրենց սրաէն, ինչպէս ար-
ցունքը՝ աչքերէն: զութը շղագարութիւն է իրենց համար, իսկ խաղաղութեան
սէրը՝ ամենէն խօլ խեղճութիւնը, որուն դէմ կոռուիլ պարտք կը նկատեն բան-
սարկուծեան ամենէն կեղտոտ և թունալից գէնքերով: Հեշտանքը ամէն վայր-
կեան կը խայթէ անոնց հոգին, մինչ սրտերնին քար կտրած է տառապանքին
հանդէպ: Իրենց ապականուած բարոյականովն զբաղեցնելու համար հասարակաց
ուշադրութիւնը՝ մէկ կողմէ գայն ուրիշներուն վրայ կը հրաւիրեն ամենայան:
Դուզն շնականութեամբ, և միւս կողմէ փոշի ցանելու համար իրենց ուղղուած
նայուածքներուն գէմ, աստուածաշտութիւն կը կեղծեն մերթ մերթ,
մինչ իրենց հոգին այդ ազնուական զգացման ուրացումովն է միայն լեցուած:
Այդ է պատճառը որ ոչ մէկ խղճահարութիւն կը վրդովէ զիրենք, երբ իրենց
համար ա՛լ արուեստ դարձած ճկունութեամբ մը ներս կը սպրդին ընտանեկան
յարկերէ՝ անբարոյութեան նախճիրներ գործելու համար մարդկութեան ամենէն
նուիրական խորաններու հովանիին տակ, որովհետեւ հակառակ որ ամէն օր կը
սորվին, այսինքն աշխարհի փորձութիւնները և կեանքի փորձառութիւնները
ամէն օր բան մը կը ձգտին սորվեցնել իրենց, անոնք չեն կրնար վերահասու
ըլլալ ճշմարտութեան, ու կախարդական խաղարկութիւններով կարծես կը զի-
մամարտին միշտ անօր հետ:

Տխուր պատկեր արդարեւ, խորապէս հոգեզնին և զարմանալի կերպով
ախտաճանաչ դատողի մը՝ Գրիստունէութեան մեծագոյն տեսաբանին և գործի-
չին՝ Առաքեալին վրձինովը նկարուած:

Նոյն ինքն է, բարոյականի այդ դերագոյն նկարիչն է որ, իրրկ վերաա-
ռութիւն մը անօր վերկ դրուելիք, կը գրէ անօր ներքեւ. «Մարդք ապականեալք
մտօք և անպիտանք ի հաւատս»:

Համայնքի մը համար «գէշ ժամանակներ» են ոչ թէ տնտեսական պըր-
կումներէ կամ քաղաքական ցնցումներէ յառաջ եկած արհաւիրքի օրերը, այլ
անոնք՝ որոնց մէջ բանականութիւնը կ'անպատուէ ինքզինքը և հաւատօր կը
նկատուի ամենէն անպէտ ու անարժէք զօրութիւնը:

Ատոնք են գլե՛ ժամանակները, «ժամանակը չարք». անոնցմէ՛ պէտք է
վախնալ, անոնց դէմ պէտք է լարել պայքարին ուժգնութիւնը:

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՃԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՆԴԱԿԸ

ԳԵՐԱՇՆՈՐԸ Տ. ԹՈՐԳՈՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻՆ
 ՀԱՐԱՋԱՏ ՈՐԴԻՈՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԱԾՆԻ
 ՈՂՋՈՅՆ ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ

Նիւ Եոթ

Բարին Աստուած Իր լոյս հուլանիին ճակ շին ու պայծառ կը պահէ դաստիարակ մեր Մայր Եկեղեցին, որ մեսապէս Սուրբ Հոգիի կենարար շնորհները կը բաշխէ Իր աղօթքի Սեղաններէն, մեր հաւատացեալ ժողովուրդին Ի Հայաստան եւ Ի սփիւռս աշխարհի:

Մենք հոգեպէս մխիթարուած ենք եւ հպարտ, որ մեր Սուրբ Եկեղեցին Իր առաքելութիւնը Ի կատար կ'ածէ արժանաւոր սպասաւորներու առաջնորդութեամբ, Ի հոգեւոր շնորհքին մեր հաւատաւոր ժողովուրդի կեանքին:

Սիրելի Սրբազան, Դուք Ձեր կեանքը՝ պատանի հասակէն սկսեալ, երուսաղէմի Սուրբ Քաղաքի տեսիլով, նուիրած էք Քրիստոսի Եկեղեցիին՝ ջերմ հաւատով, հոգեւոր ու իմացական բազում շնորհներով եւ անյոգնաբեկ աշխատանքով, մնալով միշտ ազնիւ մտքի եւ ջերմ սրտի մարդ, Ս. Աւետարանի հաւատարիմ զինուոր, հոգեւոր դաստիարակ ժողովուրդի ու նաեւ գրական մեակ, հեղինակ բազում երկերու, բանաստեղծական շունչով յօրինուած:

Յոյժ գնահատելի կը գտնենք մանաւանդ վերջին երկու տասնամեակներու Ձեր վասակը, իբրեւ Լուսնոգեաց Առաջնորդ Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան Թեմին, որ առաւել կազմակերպութեամբ եւ առաւել շնորհալի՝ յիշատակութեան արժանի Ձեր շնորհաւոր իրագործումներուն: Մեծապէս կը գնահատենք նաեւ Ձեր հաւատարիմ ու հոգասար ծառայութիւնները Ի պայծառութիւն Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի:

Արդ, ջերմապէս գնահատելով յիսուն տարիներու Ձեր Եկեղեցանուէր պայծառ գործունէութիւնը, նաեւ շնորհաւորելով Ձեր ծննդեան 70 ամեակը, սիրով կ'ընդառաջենք Թեմիդ պատուարժան Թեմական Խորհուրդիդ միջնորդութեան, եւ սոյն Հայրապետական Մեր Կոնդակով Ձեզի կը յղենք Հայրապետական Մեր ողջոյնը եւ օրհնութիւնը, սրտեանց աղօթքով, որ Տէրը Ձեզի շնորհէ բազում արեւոտ տարիներ քաջառողջութեամբ շարունակելու համար Ձեր առաքելութիւնը Ձեզի յատուկ խանդավառ հոգեւոր Լուսնոյով ու հոգեւոր շնչումով, մեր Մայր Եկեղեցւոյն եւ Հայ ժողովուրդին անսակարկօրէն ծառայելու խոր գիտակցութեամբ:

ՎԱԶԳԵՆ Ա

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Տուաւ Կոնդակս Ի 2 Նոյեմբերի
 1989 Փրկչական ամի,
 եւ Ի տուածիս Հայոց ՌՆԱԸ
 Ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
 Հմր. 1650

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿ

ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԶՈՅԳ ՅՈՒՆԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ԱՌԻԹՈՎ,

ՅԻՍՈՒՍԻ ԲՐԻՍՏՈՍԻ ՆԱՌԱՅ Տ. ԵՂԵՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵՒ
ՇՆՈՐՀԻՒ ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԲԸ ՀՈԳԻՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ
ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅՍ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ, ՎԵՐԱՏԵՍՈՒԶ ՍՈՒՐԲ ԵՒ
ՏՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԱՑՆ ԲՐԻՍՏՈՍԻ, ՅՈՐՄԷ ՀԱՍՑԷ ՇՆՈՐՀԲ
ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱՇՆՈՐՀՈՒԹԵԱՆ Տ.
ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՀԻՒ-
ՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱՐԵԵԼԵԱՆ ԹԵՄԻՆ:

«Յիսեա, որդեալ», կը քելադրեն Ս. Գիրքն ու Աւետարանը,
վերագարանելով մեր միտքը անցեալին: Մարդկային մտքի ամենէն
սխալելի իրողութիւններէն մին է յիշողութիւնը, առանց որուն
մենք զրկուած պիտի ըլլայինք մեր ինքնութիւնը կազմող եւ քիւ-
րեղացնող տուեալներէն: Մեր տեսածները, յղացմանն ու գաղա-
փարները, մեր ժիզիքական եւ հոգեկան ապրումներն ու տպաւո-
րութիւնները կը կազմեն գեղեցիկ շարանը մեր յիշողութեան:

Յիշողութեան այդ հրաշքով է որ կը մտաբերեմ, սիրելիք իմ
Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան, երբեմնի անուշիկ Աւետարան,
Պաղտատի աւագներէն ոսկի կտորի մը նման երուսաղէմի ժառան-
գաւորաց Վարժարանն ու Ընծայարանը բերուած: Աւետարանը եւ
վարժուն, սիրելին ամբողջ դպրոցին, բայց մանաւանդ այդ օրե-
րու երջանկայիւստակ եւ մեծանուն Պատրիարքին, որուն անունը
կը կրես իրաւունքով եւ փառքով, քու ձեռնադրութենէդ առաջ
որոշուած, յաւէտ անմոռաց Պատրիարքի կողմէն, որ առիթը չու-
նեցաւ իր հոգեւոր զաւակները անձամբ Սուրբ Սեղանին առաջ-
նորդելու:

Անցնող տարիները այն ասեմ միայն բարոյական արժէքի կը
բարձրանան, երբ մարդկային առաւելութիւններով է որ կը հարս-
տանան, նման արմատենիին, որ ամէն տարի կը ցուցանուի կե-
ղեւային նոր օղակի մը յաւելումով:

Արժանատի անձերու յօրելեանը երախտագիտութեան եւ մեծարանքի պատճառով մը չէ միայն իրենցներուն կողմէ հասուցուած, այլ նաեւ արդարութեան իրաւունք մը ընծայելի անոր՝ որ տարիներով զոհաբերեց իր կեանքը խօսքով, գրչով եւ վարչական իրեն յատուկ եղանակով, սեղծելով իր շուրջ եւ թեմէն ներս բարեխառն մթնոլորտ մը, զերծ ցնցումներէ եւ լանիմաստ ցուցաբերումներէ: Քառասուն տարիներու իր ծառայութիւնը կոչումներու ամենէն ազնուագոյնին, անձնական յօժարութեամբ իր նուիրումը կրթական գործին, նախ երուսաղէմի մէջ, իբրեւ ուսուցիչ եւ տնօրէն, ապա տարիներով իբրեւ Տիրոջ Տանը սպասաւոր, որուն վայելչութիւնը սիրեց, իբրեւ գրչի մաւղ, որ իր հոգիին ծաղիկը դրսեւորեց եւ անոր բոլոր քաջութեան սիրտերուն:

Հանդիսաւոր գիտակցութեամբ, որուն խորքը հիացումը կը կազմէ, Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան վիճակի Թեմական Խորհուրդը որոշած է 1983 տարուան ընթացքին հետէ Թեմական Առաջնորդ Գերաւանդի Տ. Թորգոմ Արեւալիսկոպոս Մանուկեանի եպիսկոպոսական եւ Միացեալ Նահանգներու Արեւմտեան եւ Արեւելեան Թեմերուն մէջ Առաջնորդութեան 20 ամեակները: Այս որքան սրտառաչ՝ նոյնքան արդար հասուցման պարագան, ուրիշներու կարգին առաւելագոյն հրճուանքով կը լեցնէ հոգիս, իբրեւ իր ուսուցիչը եւ գրչի եղբայրը, բայց մանաւանդ լծակիցը Աւետարանի դաւանանքի մէջ:

Տակաւին երիտասարդ է մեր սիրելի Յօրելեանը եւ ապահով տարիներ ունի բոլորիս ծանօթ իր արժանիքներով ծառայելու մեր եկեղեցիին եւ ժողովուրդին, որ այնքան պէտք ունի իրեն նման գիտակից, կարող եւ զոհաբերելու պատրաստ հոգիներու: Հետեւաբար, գօտեպիճը եւ շնորհաբաշխ, ինչպէս երէկ՝ նոյնպէս եւ յետ այսու, մասնուազէ առատօրէն Տիրոջ կողմէ Ձեզի շնորհուած քանակները, սիրելի Մերագոյն, որպէսզի կարենաս համարձակօրէն ըսել ըստ Աւետարանին. «Տէր, անհա զմնասն քո տասն մնաս արար»:

Արագիւն մաղթանքներով եւ եղբայրական սիրով

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍՍՆՍԻՆՍԻՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

ՄՅՏԱԴԱԼԱՐ ԾԱՌԻՆ ՊՏՈՒՂՆԵՐԸ

Մենք կրկին կը հրաիրուինք մեր խօսքը բերելու Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդ Գեորգ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանի ֆահանայ օծման 50րդ Յոբելիական հանդիսութեան, ինչպէս նաեւ իր կեանքին Սաղմոսերգոյին կողմէ սահմանուած զենիթին հասած ըլլալու յիշատակութեան կրկնակ առիթներով:

Կ'ըսէ Սաղմոսերգուն մարդկային կեանքի մասին.

«Մեր կեանքի տարիները եօթանասուն են...»

«Եւ անկէ աւելին փառքը աշխատանք ու ցաւ են»:

(Սղմ. Դ. 10):

Հրաւեր, որ կ'երեւի Թորգոմ Սրբազանի կեանքին մէջ այն է որ ան եօթանասուն տարիներու զենիթին դեռ կը պահէ իր երիտասարդական կորովը եւ մեծաւարժ գործունէութիւնը: Վերել ակնարկուած «աշխատանք» — իր աշխատհաբար իմաստով — կը տեսնենք որ կը շարունակուի առանց դադարի Թորգոմ Սրբազանի կեանքին մէջ: Իսկ «ցաւը» ... ինք միայն գիտէ: Մեր գիտցածն ու տեսածը այն է, որ չենք նշմարել զայն ոչ իր խօսքին մէջ եւ ոչ ալ իր դէմքին վրայ. մեր փափաքն է, որ մեր տեսածը լինի տեսական իրականութիւնը:

Իսկ 50 տարիներ շարունակ Աստուծոյ անդաստանի հերկի սրբազան աշխատանքին մէջ ձեռքը միշտ մահին վրայ պահելը փոխուի տուած շնորհ մըն է, որուն ահաւասիկ կ'արժանանայ Թորգոմ Սրբազան: Մեր մաղթանքն է, որ ան աւելի երկար տարիներ տանի մանկալի այդ «բեղաբաւ» գործը:

Մենք Թորգոմ Սրբազանը հոյնացած կը նկատենք այն ծառին հետ որ մեզի կը ներկայացուի Սաղմոսաց Գրքի առաջին զլուխին մէջ.

«Նման է ան չուրի ճամբաներուն վրայ անկուած ծառին»:

«Որ իր պտուղը կու տայ իր ժամանակին»:

«Անոր տերևը չի թափիր»:

«Եւ ինչ բան որ ընէ կը յաջողի»:

Արդարեւ զեղեցիկ է պատկերը այդ մեծադալար ծառին, որ ամէն տարի իր ծաղիկները կը բանայ անխափան, իր տերևները կը փոխէ առանց կորսնցնելու իր կանաչութիւնը, ու կը հասունցընէ իր պտուղները առանց փոփոխութեան: Թորգոմ Սրբազան

անաւասիկ ա՛յդ է որ կ'ընէ յիսուն տարիներէ ի վեր գրեթէ ամէն մարդի մէջ, ոչ միայն հովուական՝ այլ նաեւ վարչական, կրթական, գրական, զեղարուեստական ու այլ նիւղերու մէջ:

Քորզում Սրբազան պատմութեան պիտի անցնի իբրեւ այն Առաջնորդը, որուն օրով իրականացաւ Ամերիկահայոց անկաւելի նկատած մեծ երազներէն մէկը: Ամերիկահայոց Աւելելեան թեմին Մայր Տաճարին կառուցումն է այդ: Առջոյ է, իրմէ առաջ շատ շատեր, Առաջնորդներ, Յանձնախումբեր եւ պատգոմասարներ աշխատանք տարած էին այդ երազի իրականացման համարուն մէջ. անոնք պատրաստեցին գետիներ, վառ պահեցին հանրային հետաքրքրութիւնը, հայրապետեցին հախնական ասպնները, որոնք իրենց լրումին հասան իր օրով: Նման Աղոթմունքն, որ իր հօրը տանար մը շինելու յղացած գաղափարը իրագործեց օգտագործելով միաժամանակ անոր պատրաստած նիւթերը:

Գեղեցիկ երեւոյթ է Աստուծոյ փառքին համար նիւթերէն տաճարներ կառուցանել: Սակայն շատ աւելի գեղեցիկ է եւ Աստուծոյ համար շատ աւելի հանելի է պատրաստել կենդանի տաճարներ, որոնց մէջ պիտի նախընտրէր բնակիլ Աստուծոյ Հոգին: Եթէ ըսենք որ Քորզում Սրբազան աւելի շատ յղած է այս երկրորդ տեսակի տաճարներ կառուցանելու սրբազան գործին վրայ՝ իրականութեան աւելի մօտեցած պիտի ըլլանք: Թէ՛ հովուական եւ թէ՛ հովուապետական գործունէութեան ընթացքին ջանացած է ան կենդանի եկեղեցին վերակառուցանել: Հաւաստի եւ նուիրեալ առաջնորդութեան պակասին հետեւանալով վատագոյն Հայ եկեղեցիին մէջ աշխատած է ներառել հոգեւոր կեանքի եւ կրօնական եռանդի գիտակցութիւն: Տարած է եկեղեցիի նիւթերը ամրացնելու կազմակերպչական աշխատանք: Ցատկապէս խնամք եւ հոգացողութիւն ցուցաբերած է երիտասարդներու եւ մանուկներու համար կրօնական եւ կրթական կրկնակ հակասներու վրայ: Այսինքն զարկ տալով որքան մայրենի լեզուի ուսուցման, նոյնքան ալ Մայր եկեղեցիի տարական գիտելագ պատրաստութեան: Ուղղակի կամ անուղղակի իր սկզբունքը եղած է սորվեցնել եւ սիրցնել Հայ եկեղեցիի կրօնական հիմնական տարրերը եւ միտքերը լուսաւորել այդ նիւթերու մասին:

Այս բոլորին եւ դեռ չյիշուած շատ մը իրագործումներուն եւ աշխատանքներուն համար մենք պիտի ըսենք «վարձս ի Տեառնէ ընկալցի» Քորզում Սրբազան: Որովհետեւ մարդիկ դժուար թէ կա-

րենան հասուցանել այն արժանություններ՝ ի ժամու եւ ի սարածամու աշխատանքներ, յանախ տեղի տեղ, ծովիւ ծովա առանց հանգիստի այցելութիւններ: Բայ ասի, մարդոց տուածը եւ տալիք ժամանակաւոր է, անցաւոր է, անկասար է: Որոնք փառաւոր կամ համեստ հանդէսով մը, անկեղծ ու մարդկային արտայայտութիւններով կ'աւարտին եւ որոնք ի վերջոյ կը մոռցուին կամ կը մնան զրկեալ մէջ: Սակայն Աստուծոյ տալիքը անսպառ եւ յալիսենական է: «Այն ինչ որ աչք չէ տեսնել, ականջ չէ լսել եւ մարդու արին մէջ չէ ինկեր՝ Աստուած պատրաստ է զինք սիրողներուն» (Ս. Կորնթ., Բ. 9): Այդ է որ կը մտադրենք սիրելի թորգոմ Սրբազանին եւ կ'ողջագուրենք զինք եղբայրական սիրով եւ կ'ըսենք, այն ինչ որ կը կատարուի ի պատիւ եւ ի գնահատութիւն իրեն կը նկատենք «Արժան եւ իրաւ»:

Աղօթարար

ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

ՊԱՅՏԻՆԱՐԷ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԿԻՈՑ

ԳՆԱՀԱՏԵԼԻ ՄԵԾԱՐԱՆՔ

Մեծապէս գնահատելի է, որ Արեւելեան Թեմի Թեմական Խորհուրդը որոշած է արժանաւայել կերպով՝ պաշտօնական հասկերոյթով ու պաշտան յայտագրով պատուել Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Բարեխնամ Առաջնորդ Գեորգ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանը, իր ֆահանայական ձեռնադրութեան յիսնամեակի բարեբաւսիկ առիթով:

Արդարեւ, Հայց. Եկեղեցւոյ բարձրաստիճան հոգեւորականներուն մէջ իր բացառիկ եւ իւրայատուկ տեղը կը գրաւէ Գեորգ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան, որ ամենայն լրջութեամբ, պարկեւորութեամբ ու նուիրումով ահաւասիկ կէս դարէ ի վեր կը ծառայէ Հայց. Եկեղեցւոյ եւ Հայ ժողովուրդին:

Իր պատանեկան տարիքէն իսկ Սրբազանը ներշնչուած է Երուսաղէմի Տնօրինական Սրբաւայրերէն, Ս. Յակոբեանց Մայրավանքի հոգեւոր մթնոլորտէն, ինչպէս նաեւ երանաւնորհ Պատրիարքներու եւ ակամաւոր ու որակաւոր դաստիարակներու հայաւունջ ոգիէն: Ան իր հոգեւոր ծառայութեան սկսած է Երուսաղէմի մէջ, որու կողմէն ստանձնած է նաեւ կրթական, դաստիարակչական եւ երաժշտական պարտականութիւններ:

Երիտասարդ տարիքին Միացեալ Նահանգներ հրաւիրուելով, Թորգոմ Սրբազան նուիրուեցաւ հովուական ծառայութեան եւ շուտով իր ձեռք բերած փորձառութեան եւ ստացած բարձրագոյն ուսման շնորհիւ արժանացաւ ժողովուրդի ջերմ սիրոյն եւ գնահատութեան:

Որպէս Առաջնորդը Արեւելեան Թեմին, իր այցելութիւններով, հոգեւոր խօսքերով եւ երիտասարդներու հանդէպ ունեցած մասնաւոր համակրանքով, ան կատարեց կազմակերպչական աշխատանքներ եւ Թեմը սկսաւ յաջողութիւններ տրամադրել իր պատմութեան մէջ: Իսկ 1966 թուականէն ի վեր ամենայն ձեռնհասութեամբ եւ կարողութեամբ, ցարդ կը վարէ այդ հսկայ Թեմի Առաջնորդութեան կարեւոր պաշտօնը՝ միշտ ի մէջ ունենալով Մայր Եկեղեցւոյ հոգեւոր առաքելութիւնն ու Հայ ժողովուրդի հոգեւոր կարիքները: Իր Առաջնորդական օրհանգիստին Թեմէն ներս կազ-

մրեցան նոր Ծուխեր, ձեռնադրուեցան նոր եկեղեցականներ, սպուեցան կոմսական եւ այլ գիրքեր եւ Թեմը արձանագրեց շարք մը յաջողութիւններ եւ իրագործուեցան կարգ մը կարեւոր ծրագիրներ:

Յոբելեար Սրբազանը միջ-եկեղեցական ժողովներուն եւ գործունէութեանց մէջ միշտ ալ արժանաւայել կերպով կը ներկայացնէ Հայց. եկեղեցւոյ եւ իր առաքելութիւնը Քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցւոյ կազմէն ներս: Իսկ պետական բարձր քաջանակներու մէջ նոյնպէս Սրբազանը կը վայելէ բացառիկ սէր եւ յարգանք՝ իր ստեղծած սերտ յարաբերութեանց շնորհիւ:

Թորգոմ Սրբազան, որպէս հաւատարիմ հոգեւոր սպասաւորը Հայց. եկեղեցւոյ եւ հարազատ զաւակը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, իր սերտ կապը կը պահէ Մայր Աթոռի եւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին հետ եւ միշտ պատրաստ է ամէն միջոցներով օժանդակելու Մայր Աթոռին: Իսկ որպէս անդամ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի, ան իր խորհուրդներով եւ գործօն բաժինով անկասկած կը մնայ դեկալար գիրքի մը վրայ: Իսկ երուսաղէմ կատարած յանախակի այցելութիւններով ալ հոգեկան իր կապը կը պահէ Սրբաեղեաց եւ Սրբոց Յակոբեանց դարաւոր Պատրիարքութեան հետ:

Անձամբ եւ յանուն Արեւմտեան Թեմի Հոգեւորականաց Դասուն, Թեմական Խորհուրդին եւ հաւատացեալներուն, ի սրէ կը շնորհաւորենք մեր հոգեւոր եղբոր՝ Գերե. Տ. Թորգոմ Արեւիկի. Մանուկեանի Քահանայական Զեռնադրութեան նիսնամեակը՝ եղբայրական ջերմ սիրով եւ լաւագոյն մաղթանքներով հանդերձ:

Մեր մաղթանքն ու աղօթքն է, որ Աստուած քաջառողջութիւն եւ երկար կեանք պարգեւէ իր հոգեւոր սպասաւորին, որպէսզի տակաւին երկար տարիներ շարունակէ իր հոգեւոր առաջնորդութիւնը Հայց. եկեղեցւոյ եւ Հայ ժողովուրդին:

«Ուրեմն, իմ սիրելի եղբայրներս, հաստատուն եղէք, անշարժ կեցէք, ամէն ժամ աւելին եղէք Տիրոջ գործին մէջ. գիտցէք որ ձեր վաստակը ի զուր չէ Տիրոջ առջեւ» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 58):

ՎԱԶԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՅՈՎԱԷՓԵԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԱՐԵՎԻԿԵԱՆ ԹԵՄԻ

ԾԱՌԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐՈՒՄԸ

Այնպէս արագ են անցեր կեանքիս օրերն, Աստուած իմ.
Վաղը կանչես պիտի զիս. եւ անձկութեամբ կը լեցուիմ.
Արդիւնքն այնքան է նիհար՝ փոխան շնորհիդ օրհնաբեր,
Զոր այս մարմնին դուն տըր իր շահարկելու համար, Տէ՛ր...

ԹՈՐԳՈՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Գերաշնորհ Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան, լման երեք և երեւտուն տարի սիրով է կրած իրեն աւանդարուած սրբազան սքեմն ու վեղարը: Գիտենք որ ան իր ուխտին վեհութեամբ գործեր է անդադրում: Իր հոգեւոր կոչումին արդար պահանջով՝ ան սրտեւանդն սպասարկեր է նախաճառք փառաւորած Հայ Եկեղեցիին որպէս արեղայ, վարդապետ և նպիսկոպոս: Հովուած է համայնքներ և առաջնորդած է մեծ, րնդարձակ թեմեր: Սիրած է երաժշտութիւնը, երգած և յօրինած է. կազմած է երգեցիկ խումբեր և եղած է անոնց ղեկավարը: Բեմէն, ամպիոնէն արձակած է իր խօսքը վասն աւետարանական քարոզչութեան և հայ մշակոյթի տարածման ի խնդիր: Հրապարակած է ձայնապնակներ և գիրքեր: Իր ներաշխարհի սէրն ու յոյզերը արտայայտած է քերթողական հաշակով: Եւ ահա իր օգտաշատ գործերուն ի գնահատութիւն՝ վերին մարմնի որոշումով այս օրերուն կը նշուի Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի անսակարկ գործունէութեան յօրհանը, որուն հանդիսութեանց ես ալ կը քերեմ իմ փոքրիկ մասնակցութիւնս, իր կեանքը և գործը պատկերելով սա խիտ տողերուն մէջ:

Թորգոմ Արքեպիսկոպոս ծնած է 1919 Փետրուար 16ին, Իրաքի Պաքուպա գիւղաքաղաքին մօտակայ գաղթականական վրանաւանի մէջ: Մկրտութեան անունը՝ Աւետիս:

Տիկիջանցի իր հայրը՝ Վահան, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին կը գտնուի Թրքական հակառէ իբրև հետեակ զինուոր Թուսական բանակին, որուն նա-

հանջին ժամանակ, Վանի Հայոց երկրորդ գաղթի օրերուն, տարագրեալներու կաբաւանին հետ, Աղբակի, Սալմաստի և Ուրմիայի վրայէն կ'անցնի Մուսուլ, ուրկէ քանի մը տարի ետք կը հաստատուի Պաքուպա:

Վահան, կամ իր մօր կոչումով իվան Մանուկեան, հայրենիք և իր ծնողաց ու նշանածին վերադառնալու յոյսը կրած՝ կ'ամուսնանայ Աղբակցի այրի Նարկիզ Վարդանեանի հետ, որ հաւանաբար նոյն ճամբաներէն, իր Անդրանիկ և Համադասպ որդիներով հասած է Պաքուպա:

Մանուկեան ընտանիքը, Աւետիսի աշխարհ գալէն մէկ տարի յետոյ կը փոխադրուի Պաղտատ, ուր յաջորդաբար իրենց աշխերը լոյսին կը բանան Իօրթէլիկ, որ կը մահանայ, մահէ մը, որ թէյով կ'այրի, Սուրէն, Վաղգէն, որ տաաներկու տարեկանին թաւցիկով խաղացած ատեն տանիքէն վար կ'իյնայ, Մովիկ, Խաչիկ և Վարդան:

Հայրը կը սորվի ձիան կառք (փայթոն) նորոգելու արհեստը և չուտով կը դառնայ ամբողջ Պաղտատի մէջ ծանօթ և սիրուած անձը այդ գործին մէջ: Պատանի Անդրանիկ կ'ըլլայ հօրը օգնական: Ան է որ նորոգուած, ներկուած կառքին զարդագիծերը կ'ընէ նուրբ վրձինով մը և կառքին մէջտեղը, շրջանակի մը մէջ, Լատին տառերով կը գրէ Անդրանիկ Մանուկեան:

Վահան Մանուկեան, որ միշտ ալ բաց պահած է իր դուռը բոլոր իրեն եկողներուն առջև և իր քերմ հոգիին ու սեղանին բարեխնէրը բաշխած է հաշիւ չպահող իշխանի պէս, տունին մէջ պահած է

մշտական ուրախ և հաճելի մթնոլորտ մը, ուր հասակ են առած շնորհներով օժտուած իր զաւակները: Եւ խորունկ սիրով իրար կապուած ընտանիքին անդամները մնացած են անխարդախ իրենց յարաբերութիւններով տրտայալած է Թորգոմ Վարդապետ 1954ին, իր կրտսերագոյն եղբօր՝ Վարդանին ուղղած նամակի մը մէջ:

«Յիշէ որ տասնեութր տարեկանիդ ճամբայ կ'ելլես — Փարիզ, Երաժշտական դասընթացքի հետեւելու — և ուխտ մը կը կատարես: Թանկագին ուխտ մը: Զայն պիտի պահես՝ ինչ խոչընդոտներ, զրկանքներ, յուսախարութիւններ ալ կեանքը նետէ քու առջևդ: Ու հոգիիս խորէն, եղբայրական համբոյսս է որ կու տամ քու ճակարկն, այնպէս ինչպէս առեր էի գոյն հայրիկէն, մայրիկէն ու եղբայրներէն, երբ տակաւին տասներկու տարեկան՝ կը հեռանայի ես տունէն, առանց գիտնալու թէ ո՛ւր պիտի առաջնորդէ զիս ճաւերան: ... Գիտե՛ս, Մովսէս ինչպէս կը գուրդուրայ վրադ: Բնքուն հոգի մը ունի Մովսէսը: Յիշէ այդ հոգին: Կեանքիդ օրերուն մէջ պէտք պիտի ունենաս անոր՝ նոյնիսկ յիշատակին: Մեծ եղբայրը ուրիշ ծանր ու լուրջ պարտականութիւն մը յանձնած է քեզի, Հիմակուքնէ պէտք է կարենաս ըմբռնել իմաստը անոր զոհութեան: Ես գիտեմ որ անոր խիստ թուող չարժանեւորուն ներքեւ զգայուն հոգի մը կայ, որ իրեն բաժին ինկած չափով իր կարելին կ'ընէ «հոգեւոր եղբոր» մը պէս հոգ տանելու բոլորին: ... Խաչիկը, Սուրէնը, Համօն քիչ քիչ պիտի թողուն հոգիիդ մէջ, ու այնպէս ինչպէս անոնք հիմա կը լեցուն իմ աչքերուս մէջ, քու ալ հոգիիդ խորքէն օր մը պիտի վեր դան ու գիշերներուդ մեղեքները լեցնեն: ... Հապա հայրի՞կը: Մաման, Երբեմն մեղեքներդ մէջ գացէ աչքերդ, ու տե՛ս, անոնք ինչպէս քեզի կը նային: Մի՛ մոռնար, անոնք միշտ հոն են, ու միշտ կ'ուզեն որ դուն երբեմն իրենց ալ նայիս ... »:

Աւետիս կը յաճախէ Պաղատտի Հայ եկեղեցիին կից գտնուող Սրբոց Թարգմանմանչացի վարդապետի մանկապարտէզի և նա-

խակրթարանի բաժինները: Եթէր տարեկանին, զարոցի սկստուական խումբի «Գոյլիկներու» անդամ է: Տասներկու տարեկանին կ'աւարտէ ուսման չրջանը, արժանանալով օրուան Թեմակալ Առաջնորդ Տ. Ռուբէն Արքեպս. Մանասեանի սիրոյն և զնահատութեան:

«Ռուբէն Արքեպսան», կ'ըսէ Թորգոմ Սրբազան, «որ լաւ կը ճանչնար զիս իրեն զարաց խումբի մէջ երգող, և մօտիկ բարեկամն էր մեր ընտանիքին, իրիկուն մը մեր տունը այցելեց և յայտնեց թէ երուսաղէմի Պատրիարքական Տեղապահ Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի յանձնարարութեամբ ընտրութիւն կատարած էր Ծ-Յ հայ աշակերտներ Երուսաղէմ ճամբելու իրրեւ սան ժառանգաւորաց Վարժարանին, և այդ աղոցմէ մէկը ես պիտի ըլլայի: Հայրս իր սովորութեան համաձայն մօտիկ ըրաւ և առարկութիւն մը չկրցաւ ընել, և մասամբ մը ինձի թողուց որոշել: Ես ալ, որ ամէն շարժ կ'երթայի մեր ուսուցչին առաջնորդութեամբ երգի փորձ ընելու և կիրակմօրց ինչպէս կ'իրականորեայ պաշտամունքի երգեցողութեան մասնակցելու, երբեք նոյն մթնոլորտէն ազդուած՝ երուսաղէմ երթալու իմ հաւանութիւնս յայտնեցի Սրբազանին»:

Եւ Աւետիս, ուրիշ երկու պատանիներու հետ, քննադատար ինքնաշարժ կառքով նախ կ'երթայ Դամասկոս և ապա Երուսաղէմ՝ փոքր կառքով մը, հայ վարորդներու հոգածութեամբ՝ 1931 Նոյեմբեր 1ին: Կ'ըլլայ կրտսերագոյն աշակերտը ժառանգաւորաց Վարժարանին: Տրուած ըլլալով որ, ըստ աւանդութեան, ընդունման համար նուազագոյն տարիքը եղած է 15, իրեն կը նային իրրեւ Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքի ժառանգաւորներու «Բենիամին»-ի, ըստ օրինակին Հին կտակարանի Յակոբ Նահապետի 12 զաւակներէն աճեցնել կրտսերին, որ իր հօրը սիրելագոյնն էր:

«Ժառանգաւորաց Վարժարան մտնելէս մէկ-երկու տարի յետոյ, Աւետիք եղաւ իմ անունս, ըսաւ Թորգոմ Սրբազան, «արովնեա երեք աղաք կային Աւետիս անունով, և Թորգոմ Պատրիարք

Գուշակեան իրեն յատուկ սրամտութեամբ, աշխտանութիւն զնեղու համար, մեղմէ մէկը կոչեց Աւետում, միւսը մնաց Աւետիս, իսկ իմ անունս Աւետիսէն փոխեց Աւետիքիւ:

Աւետիք կ'աշակերտի Թորգոմ Պատրիարքի, Շահան Պէրպէրեանի, Յակոբ Օշականի, Գրիգոր Մխալեանի, Տիրան Վրդ. Ներսիսեանի և ուրիշ ուսուցիչներու: Իւրաքանչիւր դասախօս տարբեր աշխարհի մը գաւառը կը բանայ ուսումնասենչ պատանիին ազնւ. Թորգոմ Պատրիարք անշուշտ իրեն վեհութեամբ այնտեղ է միշտ, և կը ներկայանայ տեսակ մը իբրեւ երազ անձը: Երիտասարդ Տիրան Վարդապետ, որ նոր վերադարձած է Լոնտոնէն, կրօնական և Ս. Գրական դասերը կ'ընէ աշխոյժ և բարխաւն՝ լարելով աշակերտներուն հետաքրքրութիւնը: Շահան Պէրպէրեանը հետաքրքրութիւնը կ'ապրի սարկաւազութեան տարիներուն, նոր ան կը դասաւանդէ իմաստասիրութիւն և արուեստի այլ նիւթեր: Իսկ Յակոբ Օշական կ'ըլլայ մեծ ապաւնութիւն ներդարձողը ժառանգաւորացի սաներուն, իբրեւ Հայ Դրականութեան ուսուցիչ:

Տեսուչ Տիրան Վարդապետ, ժառանգաւորաց Վարժարանի շրջանաւարտ դասարանին ակնարկելով՝ իր տարեկան տեղեկագրին մէջ հաճոյքով կը յիշատակէ, շնորհայ տարւոյ կրթական հունձքին պատկը պէտք է համարուի աներկեօքէն՝ Դ. Դասարանի շրջանաւարտ 12 սաներուն եկեղեցական տապաւնիչի համախումբ դիմումը, որ տեղի ունեցաւ ամառը ի հանդէսէն երկու օր վերջը, 1936 Յունիս 29 ին... Ամէնքն ալ ուսումնասպէս գովելի և հոգևորապէս արժանաւոր ճանչցուած ըլլալով, ընդունելի նկատուեցաւ իրենց խնդրանքը, զոր ուխտագիր յայտարարութեամբ ներկայացուցին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր: Որոշուած է սարկաւազ ձեռնադրել զիրենք յառաջիկայ կիրակի:

«Սիրոն» պաշտօնաթերթը այս գեղեցիկ երեսիթին անդրադարձաւով՝ կը գրէ. «Տեսներկուքին համախումբ դիմումը... արդարեւ թուական կը չինէ մեր ժառանգաւորաց պատմութեան մէջ, և խնդութեամբ կը լեցնէ բոլոր որոնքը»:

Ձեռնադրութեան պահունքը ընդհանրապէս կրկնուեցաւ իրենց զարմանքին տակ, երբ ընծայեալները երեսներն ժողովուրդին դարձուցած, աչք յերկինս, աշխարհէ հրաժարման իրենց ուխտը կը կատարեն ձեռամբարձ: Ձեռնադրող Սրբազան Պատրիարքը գլխահակ կը մնէ՝ «Ողջ-սկիզբ անաւաճ և զոհ փրկութեան, և որովք բունուորք ընծայեալ ևսունծոյ»:

Այս տասներկու ուխտեալներէն և ձեռնադրեալներէն մէկն է և կրտսերագոյնը՝ Աւետիք Մանուկեան, Պաղտատէն, «Աւետիքը», կը հաստատէ իր դասընկերներէն մէկը (Բարդէն Եպս. Վարժապետեան) «Ի տղայ տիոց կարծես իրեն յատուկ փիլիսոփայութիւն ունէր: Ստոյիկեաններու նկարագրի գիծերը տեսնելի էին իր մէջ — անտարբեր հաճոյքի, ցաւի հանդէպ, ինքնազրկում, առաքինութիւն, սակաւախօսութիւն, ժրգլուխ պարագմունքներով տքնութիւն»:

Եւ սրտեհանգն պարագայը Աւետիք դասերուն մէջ միշտ բարձր նիշեր կը ստանայ իր դասընկեր Յովսէփին (ապա Բարդէն Արքեպս. Ապառեան, Հայրապետական Պատուիրակ Հարուսային Ամերիկայի Հայոց) հետ վայելելով Թորգոմ Պատրիարքի խորունկ համակրութիւնը: Թորգոմ Պատրիարք անակնկալօրէն կը վախճանի 1939 Փետրուար 10 ին:

Աւետիք Սարկաւազ և ուրիշ հինգ ընծայացուներ, իրենց հետ ունենալով Փարիզէն եկած ամուսնացած քահանայացու մը, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ (1939 Յունիս 23) ձեռնադրութեամբը նորընտիր Պատրիարք Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի, կը գինուորագրուին Հայ Եկեղեցւոյ հոգևոր պատասխանութեան: Եւ անոնց նախնական ուխտի կատարումին ի տես անգամ մը ևս կը քերկրի ամբողջ Միաբանութիւնը:

Շնորհ տղա խումբին հետ, ըստ Տիրայր Ծ. Վրդ. Տէրվիչեան, «Իմ անձնական կապս եղաւ այն որ՝ ես նշանակուեցայ իբրեւ դաստիարակ-ուսուցիչ, իրենց ատանձնութեան քառասունքի շնորհանին համար: Եւ իմ ապաւնութիւնս

Թորգոմ Արեգայ Մանուկեանի մասին այն եղաւ, իր մատուցած առաջին Պատարագին իսկ թելագրութեամբ (1939 Օգոստոս 23), որ ան իր ընկերներուն մէջ ամենէն լուրջն ու ծանրաստէն էր, իր անունին նախադրեալ՝ Թորգոմ Պատրիարքի պատկերն ու հոգին արժեցնելու կարողութեամբ թառուած։

Կը նշանակուի ուսուցիչ Ս. Թորգոմանց Ազգ. Նախկերթարանի, Տեսուչ Տպարանի, Փոխ-Տեսուչ Ժառանգաւորաց վարժարանի և Մարմնակրթութեան մարզի։

Հայաստանեայց Եկեղեցիքի խմբագրութիւնը, 1946 Դեկտեմբերի համարով՝ «Նոր Ուժեր» վերնագրով կը հաղորդէ. «Վերջերս Ամերիկոս ժամանեցին Երուսաղէմէն և Անթիլիասէն շորս երիտասարդ հոգևորականներ՝ Բարդէն Վրդ. Վարժապետեան, Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան, Լուսինի Վրդ. Ղազարեան և Հմայեակ Վրդ. Ինգոյեան։ Չորս Հոգ. Հայրերն ալ չըբ. ջանաւարտ են Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարանէն և Ընծայարանէն, գիտակից իրենց կոչումին և կատարելիք պաշտօնին։

Ճիշդ թուականը տալու համար ունելցնենք որ Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան 1946 Յուլիս 26ին կը ժամանէ Նիւ Եորք, և Յուլիս 28ին, Վարդավառի տօնին տարի, Թեմակալ Առաջնորդ Տիրան Եպս. Ներսիսեանի մատուցած Ս. Պատարագին սպասուորելով, նոյն օրը կէսօրէ յետոյ, զինք տանելու եկած ներկայացուցիչներու հետ կը մեկնի Ֆիլատելֆիա, տեղւոյն Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ հովուութիւնը ստանձնելու համար։ Պաշտօն մը որ լիովին կը կատարէ մինչև 1951 թուականը։ Նոյն տարին, Նոյեմբերին, երբ որ Տիրան Սրբազան կ'ուզէ տարիով մը Առաջնորդի պաշտօնէն արձակուրդ առնել, և անհրաժեշտ կ'ըլլայ Փոխանորդ մը նշանակել, Թեմական Խորհուրդը իրեն կը յանձնէ այդ պաշտօնը, զոր վարելով հանգերձ կը շարունակէ տակաւին հովուել Նորթ Ֆիլատելֆիայի համայնքը՝ շարաւարդելի աջակցութիւններով։ Տիրան Արքեպիսկոսի մը ամիսէն կը վերադառնայ իր պաշտօնին։

Թորգոմ Վարդապետ Փոխանորդ կը մնայ մինչև Տիրան Սրբազանի առաջնորդութենէ դադարումը։ Նոյն շրջանին սակայն տարի մը Լոնկ-Այլընտի Սրբոց Նահատակաց Եկեղեցիի համայնքին կազմակերպչական աշխատանքը կը կատարէ և կը ղեկավարէ նոր եկեղեցւոյ շինութեան գործը, մինչև մնայուն հովիւի նշանակումը։

Թեմական Խորհուրդը, որ այն ժամանակ Ազգ. Կեդրոնական Վարչութիւն տնտեսով կը գործէ, 1952 Մայիսին մամուլին կու տայ սա հաղորդագրութիւնը. «Տեղեկատու Դիւանի պաշտօններէն մին պիտի ըլլայ ծանօթացնել մեր թեմի եկեղեցական ընդհանուր կեանքը աւելի լայն շրջանակներու... Նման դիւան մը կազմելու պահանջը իր լրումը գտաւ Ազգ. Կեդր. Վարչութեան վերջին նիստին մէկ որոշումով։ Այս պաշտօնին նշանակուեցաւ Առաջնորդի Փոխանորդ Տ. Թորգոմ Վրդ. Մանուկեան։

Թորգոմ Վարդապետ նոյն տեսն կը նշանակուի վարիչ Մայր Տաճարի Շինութեան Ծանձնախումբին, և այդ հանգամանքով ալ հանգանակիչ մարմինին հետ կը կազմակերպէ ՀԱՅԻՍ մը գնէ՝ արշաւին ծրագիրը, որ որոշ արդիւնք կու տայ։ Բաց աստի, ան, Թեմական Պատգամաւորական Ժողովի կողմէ, երկու շրջանով, 1947ին և 1951ին, Թեմական Խորհուրդի անդամ կ'ընտրուի։ Իրեն վստահուած բոլոր պաշտօնները ան կը կատարէ իրեն յատուկ ժառանգութեամբ, արժանի ըլլալով ուշադրութեան և գնահատութեան։

Թորգոմ Վարդապետ 1955ին կը վերադառնայ Երուսաղէմ, ուր զանազան պաշտօններու կարգին, կը դասուանդէ Իմաստասիրութեան Պատմութիւն՝ Ժառանգաւորաց Վարժարանին Սարկաւազաց բաժնին մէջ։ Իրենը կ'ըլլայ պարտադրող անհատականութիւն մը։ Կը պահանջէ կարգապահութիւն, ժուժկալութիւն, զոհարարութիւն սաներէն՝ առօրեայ կեանքի մէջ։ Ոյժ կու տայ մարմնակրթութեան, կը կազմակերպէ երգեցիկ խումբ մը և կու տայ համերգներ։ Աշակերտներու մտքին մէջ անմոռաց են քալելով պոռոյտները և

արշաւները՝ երուսաղէմէն Բեթղեհէմ, Գողթաթի լեռ, Քերբոն, երէրովէն Մեռեալ Մով, երուսաղէմէն Եաֆա, Եաֆայէն Հալֆա, Թարսը լեռ, Նազարէթ, Գալիլիոյ լիճ, Կափառնաոււմ և այլ պատմական վայրեր:

Կը վերադառնայ Ամերիկայի թեմը 1960 Յունիս 26-ին և կը հետևի Քէյմպրիճի եպիսկոպոսական Աստուածաբանական ձեմարանի դասընթացին, ինչպէս նաև Քլիվլէնտի Պետական Մաշիկի Հիւանդանոցի մէջ Քլիվլէքըլ Թրէյնինկ յայտադրին:

Հայց. Եկեղեցւոյ Ամերիկայի Արևմտեան թեմի Թեմական Պատգամաւորական Ժողովը Թորգոմ Վրդ. Մանուկեանը Առաջնորդ Կ'ընտրէ 1962 Մայիսին, չորս տարուան պաշտօնավարութեան համար: Նոյն տարւոյ Հոկտեմբեր ամսու սկիզբը, Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին կը մասնակցի և Կ'ընտրուի Դիւանի անդամ, իբրև մէկը չորս քարտուղարներէն:

Նորին Ս. Թեմաթիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռամբ Եպիսկոպոս Կ'օծուի Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ 1962 Հոկտ. 14-ին, օծակից ունենալով Պարզե, Մաշտոց և Բուսիկ եպիսկոպոսները:

Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի Արևելեան թեմի Թեմական Պատգամաւորական Ժողովը, 1966 Ապրիլ 30-ին, Թորգոմ Սրբազանը Առաջնորդ Կ'ընտրէ չորս տարուան պաշտօնաշրջանով: Նոյն պաշտօնին համար Կ'ընտրուի երկրորդ անգամ 1970 Մայիս 2-ին:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը՝ Ամերիկայի իր հօտին տուած երկրորդ այցելութեան առիթով, Կ'օծէ նորակառոյց Ս. Վարդան Մայր Տաճարը, Նիւ Եորքի մէջ, 1968 Ապրիլ 28-ին, և նոյն օրը, հանգիստաւոր արարողութեան պահուան, Արքեպիսկոպոս Կ'ընտրէ Թորգոմ եպիսկոպոսին: Իսկ 1962 Հոկտ. 26 թուականը Կ'ընէ սա զնախաձեռնութիւնը՝ Երուսաղէմի տակաւին երիտասարդ, սակայն Ձեր ծառայութեան տարիները եղած են շատ և յոյժ արդիւնաւոր մեր Սուրբ Եկեղեց-

ւոյ անդաստանին մէջ, սկսեալ երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց սուրբ տեղերէն մինչև տիեզերք Ատլանտանի: Քաջ գիտենք թէ դուք ոչ միայն լուրջ պատրաստութիւնը և գիտութիւնը ունիք Ձեր հոգեւոր առաջնորդի պաշտօնին, այլ նաև խոր գիտակցութիւնը Ձեր առաքելութեան և ամբողջական նուիրումը Ձեր սուրբ կոչումին, քրիստոնէական և հայկական իմաստովը այդ գաղափարներուն:

Հաճոյքով ստորև կ'արտայայտուի վաշտութիւնը նախկին Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տիրան Արքեպոս. Ներսոյեանի, որ եղած է Թորգոմ Սրբազանի ուսուցիչն ու տեսուչը երուսաղէմի մէջ:

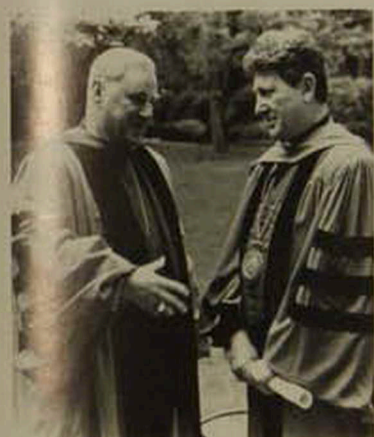
Թորգոմ Սրբազանին ծանօթ և մեր ծառայող եղած եմ այն օրերէն ի վեր երբ դեռ մատղայ պատանի՝ եկաւ ան երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ ուսանելու համար, հոգևորական դասուլուս փափաքով: Այժմեան իր կեանքին և գործին ոճը բնութագրած կը լինինք եթէ այդ ոճին ստուերադիմը փախադրենք եւ և բաղդատենք զայն իր պատասխանութեան օրերուն յայտնաբերած նկարագրին հետ: Մասաւորապէս չորս տասնամեակներ առաջ նոյն բարոյական և հոգեկան դիմագիծով սկսաւ ան իր ասպարէզի ճամբան և քայեց յառաջ՝ գործացնելով և ծաղկեցնելով իր յատկութիւնները: Այնքան երկար ժամանակ զրեթէ միշտ — Թերեւս եթէ տարիներու քացով մը — այս կամ այն հանգամանքով իրեն մօտիկ գտնուած լինելով՝ զժաւար կը գտնեմ սրտիլ տարիներու և տեղափոխութեանց իր վրայ յառաջ բերած տղեղութիւնները և փափախութիւնները: Ոչ ալ մէկու համար զիւրին է կամ պատեհ՝ բարեբանել իր բազմամեայ ստոյգ և անխաղախ բարեկամը: Տիրոջ այգիին մէջ իր մշակութեան գործով՝ Թորգոմ Սրբազանի ձեռքը մանին վրայ է տակաւին: Իր գործին պահանջները կը զծեն իր ուղին, որուն վրայ անշեղ քայելու կորովն ունի: Իր պաշտօնը կը փառաւորէ պայմաններուն և շրջապատին թոյլ տուած չափով: Արժանապէս հասաւ գիրքին զօր կը գրուէ իբրև աւագ հոգևորական և Եկեղեցւոյ իշխանաւոր: Տղայութենէ ճամբայ ելաւ և

With Pope John XXIII

With Card

With Bishop Housak of the Episcopal Diocese of Los Angeles at the General Theological Seminary in New York City

With the Oriental Orthodox Standing Committee

With His Holiness Pope Shenuda—the Head of the Coptic Orthodox Church

ՀԱՅԵՆԱԴԱՐԱՆ
ԻՄԱԴՈՒԹԻ ԲՆԺԻՐ

With Cardinal Willebrandts, president of the
Secretariat of Christian Unity at the Vatican

With Archbishop Ignatius, Catholicos of the
diocese

With the General Secretary of the W.C.C. - Rev.
Dr. Emil Castro

With the Greek Orthodox Patriarch of Antioch,
Archbishop Ignatius

With Rabbi A. Schenier, president of the Appeal
for Conscience

With Rev. Jesse Jackson, His Holiness Vasken I,
Catholicos of all Armenians, and His Holiness
Karekin II, Catholicos of the Great House of Cilicia

հունական հասարակությանը, ինչպես սովորութիւն է երբեմն ըսել, Այսինքն իր կեանքը և գործը ամբողջովին նկեղեցւոյ հողին մէջ ձկնցաւ և ծաղկեցաւ և կերպարանք ստացաւ։ Եւ եղաւ արդիւնաւէտ և պաղարեր։ Նկեղեցականութեան դաշտին մէջ չմտաւ անճարակութեան հետեանքով կամ շահագիտութեան խորհրդով կամ պատեհապաշտութեան բերումով կամ ասպատակութեան նպատակաւ։ Այլ մտաւ կոչումին ծայրին անսալով, յառաջացաւ հաստատ քայլերով և չնկեցաւ արքունական ճանապարհէն։ Կանուխ օրերէն խոհեմութիւնը և վարչագիտութիւնը չլիքովեց թուլամտութեան և չարահաւանութեան հետ։ Ինչ որ ստացաւ Աստուծոյ իր կեանքին մէջ և իր կեանքին համար քանակ և կը քանակ դաշն տու նկեղեցիին և Ազգին։

Եւրոպայի և մշակն վարձու իւրոյն։

Թորգոմ Սրբազան, ուրեմն, շուրջ երեսուններեք տարի անխռն ծառայութիւն է մատուցած Հայաստանեայց նկեղեցիին։ Իր հոգեւոր պարտականութիւնները արդիւնաւորապէս կատարելով հանդերձ՝ ան ունեցած է երաժշտական, ուսուցչական, մարզական, կազմակերպչական քեղուն գործունէութիւն, և ինքզինքը նուիրած է նաեւ գրականութեան և արուեստներու։

Երգը, երաժշտութիւնը և մինչև անգամ խմբավարութիւնը մասնաւորապէս նախասիրած է ան։ Իսկ Ամերիկայի մէջ իր հովուական գործին առնչութեամբ օգտակար նկատած է երիտասարդները քով քովի բերելու համար երգչախումբ մը կազմել։ Երբ վարչականները ուզած են Թորգոմեան անուանել երգչախումբը, ինք կը համաձայնի միայն այն պայմանով երբ կ'ենգրակացուի յոգնակի՝ Թորգոմեանց անունը թաւ խումբին Աստուածաշունչի և մեր շարականներուն մէջ յիշուած Հայ ցեղին նախնայր Թորգոմի անուանակոչումով։ Այս երգչախումբը, իր ուսուցումով և ղեկավարութեամբ եռանդուն կը գործէ՝ տալով քանի մը ուշադրաւ համերգներ և մասնակցելով նկեղեցական ու ազգային բնոյթով զանազան յայտագիրներու, ինչպէս Վարդանանց 1500ամեակի հանգիստութեանց՝ Նիւ Եորքի մէջ։

Նիւ Եորքի, Ֆիլատէլֆիայի, Թորոնթի և Քլիվլենտի ծայրաստիճանի և հեռաձայնի կայաններէն արձակուած հայկական յայտագիրներ ղեկավարած է տանական օրերու առիթով կամ համագումարներու ժամանակ, ստանալով շնորհաբանները հայ և ոչ - հայ ունկնդիրներուն։

Հայ երաժշտութեան մասին մասնաւոր իր հետաքրքրութիւնը անած է Հայ կրօնական երգերէն բացի, կոմիտասավարդակերտի համարով մասնաւորապէս։ Հայ ժողովրդական երգերը զինք շատ խանդավառած են։ Եւ երգչախումբներուն սորվեցնելու ժամանակ աւելի խորացած է իր հետաքրքրութիւնը՝ տեսնելով սերտ միութիւնը թէ՛ բաւերուն և թէ՛ երրօղջութեան միջև։ Տուած առանձին դաստիարակութեամբ մը վերլուծումներ կատարած է ամէն երգի մասին, շարունակաբար ան քանի որ հայ երգը ստեղծուած է ժողովրդային կողմէ, և հետեւորար մեր ժողովրդային անհատական և հաւաքական այլազան պահերու ապրումները արտայայտուած են երգով՝ ուրախութեան և տխրութեան, հարսանիքի և սիրոյ, աշխատանքի և պանդխտութեան և գեւա այլ պահերուն։

Ըմեր հոգեւոր երգերը, կ'աւելցնէ Թորգոմ Սրբազան, չպէտք է երգւին անոնց բովանդակութեան ըմբռնումով, այսինքն զգայնութեամբ, անոնց կենդանի, վառ երանգը արտայայտելով։ Վասն զի մեր կրօնական երգերն ալ կը պատկերեն հոգեկան զանազան պահեր, զգումներ, գովարանութեան, վեհօրէն հիացման, ցնծութեան, և հետեւորար երգողը պէտք է գիտակից ըլլայ թէ՛ անոնցմէ ո՞ր մէկը, հոգեկան ի՞նչ պահը կը ներկայացնէ մասնաւորապէս։ Ըմեր հոգեւոր երգերը, մեծ մասամբ, ուրախութեան երգեր են, ինչպէս որ իրենց անուններն ալ շատ անգամ կը յատկանշեն ատիկա։ Օրինակի համար, յարութեան երգերը փառատրութեան երգեր կը կոչուին, ուրեմն ասոնք պէտք է երգուին ուրախ շունչով, բերկրանքով։ Չէտք է գիտնալ որ մեր կրօնական երգերը ո՛չ թէ անտեսանելի հոգեւոր աշխարհի մը արտայայտութիւնն են, այլ մարդուն կողմէ ապրուած հոգեւոր աշխարհի մը արտայայտութիւնը։ Հետեւ

աշխարհի մէջ ապրած իրական պահը, կեանքը՝ քրտինքով, մասնագութիւններով և ուրախութիւններով ։

Այս ըմբռնումով ալ, ան իր երգերով հարազատութեն արտայայտած և մեկնարկած է Հայ երգը։ Այդ ապաւորութիւնը կը ստանաք երբ կը լսէք իր ՀԱՆՈՒՆԻՅՆ, ՀԵՂՈՒՆԿՅՈՒՆ, ՀԼՈՒՍԱՆՈՐԶԻԿԱՆՔԵՂՃԵՐ, ՀՀՄՈՒՍԱՆՈՐԶԻԿԱՆՔԵՂՃԵՐ և գեղ ուրիշ երգերու կարգին Հայ Պատարագի ստրկաւագի բաժինը, որ ձայնագրած է սկաւառակի վրայ։

Ան յօրինած է նաև եղանակներ կամ դաշնաւորած է կարգ մը երգեր, ինչպէս Հայ ապրինք, Հիմնակ եմ գնում, ՀԱՅՔԵՂ, Ո՛վ Տէր, Տըլիճ, Երլիճ և ՀՄՈՒՍԱՆՈՐԶԻԿԱՆՔԵՂՃԵՐ, որոնք երգուած են Թորգոմանց երգչախումբի կողմէ և ուրիշ տախթներով։

ՀԱՅՔԵՂ, կ'ըսէ Թորգոմ Սրբազան համեսութեամբ, Հես չեմ նկատեր երաժշտական կարեւոր ստեղծագործութիւններ։ Թէև անոնցմէ մէկը՝ ՀԱՅՔԵՂ, Ո՛վ Տէր, քերթուած մըն է որ ես գրեցի ի մօի ունենալով Ամերիկա ծնած հայ երիտասարդները։ Ուրեմն իմ մօքիս մէջ ձեւաւորուած՝ տարկա քայլերդն էր Հայ երիտասարդութեան՝ Ամերիկայի մէջ։ Այս երգը յետոյ բաղմամայնելու փորձ մըն ալ կատարեցի։ Հայ ապրինք, որ ժողովրդական եղանակ մը ունի, միւս բաժիններով բաղմամայնութեան վերածեցի։ Նոյնը՝ Հիմնակ եմ գնում Հայաստանեան երգին և մի քանի ուրիշ երգերու համար։

Դուրեան և Գուշակեան Սրբազաններուն կախարդող հմայքը և հոգիները շերմացնող անոնց չուշը կարծես տակաւին կը սահէր, կը թրթաւր Ս. Յակոբեանց Մայրավանքի շրջափակէն ներս՝ Աւետիքի և իր տասնըմէկ ընկերներուն ուխտառութեան օրերուն։ Պարտականութեան ամէն կոչի և կանչի հասնելու պատրաստ այդ աղաքը բաց պահեցին իրենց սիրտն ու աչքերը՝ միտքը բեղմնաւորելու, ընդունակութիւնները զարգացնելու համար։

Դասարանային բոլոր պարտաւճիւրներէն զտա՝ Գրաբարի, Անգլիերէնի, Ֆրանսերէնի և Արաբերէնի պարտադիր ուսմանց համընթաց՝ աշակերտները, ուսու-

ցիչներու ստիպումովն ու քաջակրօնութեամբ կատարեցին հետեւողական ընթերցումներ, խորացուցին իրենց գիտելիքը։ Աւետիք Մարկաւագ, ընկերներուն հետ Յունարէն դասեր սերտելով հանդերձ, արուած պատահութեանէն օգուտ քաղելով, շուրջ երեք տարի Գերմաներէն մասնաւոր դաս կ'առնէ։ Այս բոլորը անշուշտ նպաստած են իր մօքի և հոգիի կողմաւորման։

Աւելի որոշ ազդած են իր վրայ դասարաններու մէջ թէգեր պաշտպանելու փորձերը, հանդիսութիւններու տախթներով ասմունքի և երգի վարժութիւնները, հրապարակախօսական ելոյթները, Շահն Պէրպէրեան կը կազմէր այդ յայտագիրները, անպառ խանդով աղոց մէջ զարգացնելով սէրը արուեստներուն նկատմամբ։ Եւ հարցադրել ու դատել սարժած սաները պիտի չուշանային երթալ այն դաշտերը, ուր Եկեղեցին և աղաք պէտք ունէին իրենց զաւակներուն մօքի ու հոգիի անդաստանները հերկել, սերմանել, հնձել գիտցող մշակներու։

Թորգոմ Սրբազան գրեթէ մասնակ հասակին, ասուր տարեկանին զգացած է համը ուսուցումին։ Առաջին անգամ ուսուցիչ կ'ըլլայ իրմէ երկու դասարան վար եղող աղաք մը, որուն հարուստ հայրը տնօրէնէն կը խնդրէ որ աշակերտ մը նշանակէ որպէս քիմիա մէկն օր դպրոցէն յետոյ միտքով ոչ շատ փայլուն իր դասկին դասերը սորվեցնէ։ Տնօրէնը չիտակ կարգադրութիւն ընելով գինք կը նշանակէ այդ փոքրիկ պաշտօնին։ Ամսական մէկ Տօլար, իր առաջին վաստակը ուրախութեամբ կը տանի կու տայ իր հօրը։

Եւ բան սորվեցնելու զգացումը հաւաքահաճ կ'աճի իր մէջ, կը դառնայ գաղափար և նպատակ, կը ստանձնէ ուսուցչական պաշտօն Թարգմանչաց դպրոցին և Ժողովրդաւորաց վարժարանին մէջ, վերջնոյն Փոխ-Տեսուչ և Տեսուչ կը նշանակուի երկու տարբեր շրջաններով, նախ՝ 1942-1944, և ապա՝ 1957-1960։

Ան խտօրէն պարտադրած է աշակերտներուն կարգ ու կանոն յորդել, ծիսիկիլից ունենալ, Պահանջած է կանոնաւոր սերտաղութիւն կատարել, մարզանք ընել։

զուարթ պահեր ապրիլ, Յանյա պատժած է անհնազանդները իրեն հետ քայնցնելով քանի մը մղոն, քրտնաթաթախ, արգիլելով խօսակցութիւնը անգամ։

Սակայն ամէն իրիկուն ինքն է որ հրեշտակի պէս կը հսկէ քնացող տղոց՝ չորս մեռնի յոյսը ազգին։ Եւ շէր ննջենք քերթուածով մը կ'ընէ ան սա նկարադրականը։

Տղարն ամէն կը ննջեն.
Իւրաքանչիւր մահիճէն
Կ'անցնիմ ես լուռ խօսելէն,
Մեծցած եղբոր, հոր նման
ես արեղայ՝ դեռ քսան։

Այսպէս ամէն իրիկուն
Իմ տղաներն կը դնեմ քուն
Աղօթք - օրօր իմ շրթներուն։

Հիմ քուր աշակերտներս տեսակէտով մը իբրեւ բարեկամ համարած եմ ես, կ'ընէ թորգոմ Սրբազան, և շողաք չըջանաւորս ըլլալէն յետոյ ալ շարունակած են բարեկամ մնալ ինծի, Եւ ասիկա մեծ ուրախութիւն է ինծի համար։

Իր աշակերտներէն մէկը, որ հիմա հովիւն է համայնքի մը, ըսաւ. «Թորգոմ Սրբազան մեր դասարանին կ'աւանդէր իմաստասիրութեան Պատմութիւն, կը զգայինք որ ինքն ալ մեզի հետ կը սորվէր այդ նիւթը։ Բայց յոյժ հետաքրքրական կրնար ընել մեր դասապահները, իր մէջ գիւրդին էր տեսնել փիլիսոփայական հանգարութիւն մը որ կրօնական նկարագիր մը կը սահմանէ մարդուն մէջ, ինչպէս, դասաւանդած առան, վիճարանութեան առթիւներով անգամ ան վեր կը մնար հասարակ տեղիներէ, մանր խնդիրներէ։ Ատոր համար իսկ անշուշտ ան յաջողած է նուաճել ցանկացուած մակարդակ մը, որով ծանօթ է արդէն որպէս լայնախոհ, դասողական, Ասկէ նաեւ իր մէջ գիւրդաւանդելի բարեացակամութիւնը, Մանօթնիւն, պաշտօնակիցներու մէջ ապշեցական, խռովքներ նշմարելուն պէս կը փութայ իսկոյն օգտակար ըլլալ։ Այս և իր ուրիշ առաքինութիւնները զինք սիրելի ըրած են իր աշակերտներուն, զործակիցներուն, չըջապատին։

Դպրոցական յաջողութիւններուն, իր ուշիմութեան համար զգացած հրճուածքը յայտնելով հանդերձ՝ հայրը պատիժով ալ հասկցուցեր է իրեն դեռ ուրիշ սորվելիք բաներ. հնազանդութիւն, վարուցողութիւն, համակերպութիւն։

ՀՀայաստանցի, Տիւիջան ծնած հայրս Պաղտատի անապատներուն մէջ երբոր իր ճակատին քրտինքովը մեր մեծ ընտանիքը կը պահէր միս-մինսկը, Հայերէն երգեր կը մըմնէր մեր ականջին, Անիկա իր Տիւիջանը կ'երազէր ամէն գիշեր, և Տիւիջանի մասին կը խօսէր շարունակ, Եւ Հայաստան չեմ գացած 1962էն առաջ, բայց դոց գիտէի Տիւիջանը... Ահա՛ թէ ինչու կը խորհիմ թէ ամէն Հայ պէտք է իր զուկին հոգիին մէջ գնէ Հայու հոգին։

Եւ հայրենի միջավայրէն, բարեբէն, սովորութիւններէն շատ քան պահուած Մանուկեան յարկին տակ՝ կարողորի չեղաւած գիծեր են եղած պարտաճանաչութիւնը, ուղղամտութիւնը, կենցաղագիտութիւնը, Ամէն տղայ պէտք է կենալ լաւ տղրի, կարգապահութիւնը յարգէ և ընդմիշտ անկեղծօրէն հաւատարմութիւն ցոյց տայ իր նմանին և ազգին հանդէպ։ Կր պահանջուէր որ տղաք կարենային ըմբռնել կացութիւններ և լուծում գտնել անոնց համար։ Եւ պատանի Աւետիս իր ապագան վճռող երկու կացութիւնց մէջ ցոյց կու տայ այդ ընդունակութիւնը։ Տասներկու տարեկանին, երբ պատահութիւն կը ներկայանայ ուսանելու Երուսաղէմի Հայոց վանքին մէջ, ինք քանի մը վայրկեանէն կը վճռէ երթալ, Երկրորդ անգամ, Ժողովուրդ. վարժարանի չըջանաւորութեան, երբ պէտք է Տեսուչին յայտնէ շուտով իր որոշումը կամ առն վերադառնալու և կամ մնալով ուսումը շարունակելու համար լնծայարանի մէջ, այսինքն իբրեւ կուսակրօն ստրկաւագ հետեւելու դասընթացին, տասնչինգ րոպէ շանցած կ'երթայ զարնել Տեսուչին դուռը և լուրջին անոր ըսել՝ «մնացողներու ցանկին մէջ գրէք իմ անունս»։

Հետագային, արեղայութեան և վարդապետութեան աստիճաններէն բարձրանալով Հայ Եկեղեցւոյ իշխանաւորի՝ եպիսկոպոսութեան գիրքին, ան կարգացած,

սերտած, իւրացուցած կ'ըլլայ շատ պիտանի բաներ: Իր նպատակակէտը եղած է ըլլալ շրջանայեաց, զգոյշ: շիտակ տեսնել, ուղիղ դատել, էիշդ տրտայայտել գաղափարները, որպէսզի չըլլայ թէ հապենալ առած իր մէկ որոշումով անհարկի կացութիւն մը ստեղծուի և ինք մնայ պատասխանատու այդ անբազմալի վիճակին:

Ինքն ալ անշուշտ պաշտօնի կոչուող տէ՛ մէկուն պէս անհրաժեշտ համարած է բաւական պատրաստութիւն սննելալ: Մեծ ջանք ջրած է օգտուելու համար այն քուար փորձասութիւններէն, որոնց տիրացած են կրօնական և աշխարհական գէմքեր: Մանաւանդ հետամուտ եղած է որ թէ՛ լեզուի և թէ՛ սուսուժանական հետաքրքրութեան օգտակալն ետ չմնայ իր ապրած ժամանակէն: Ատկէ այն իրողութիւնը, որ ինք միշտ ալ իր շուրջը ունեցեր է հասուն խանդավառութիւնը և իրմով և իրեն հետ լաւ գործեր իրականացնելու ձգտող նախանձախնդիր անձերու սփեարութիւնը:

Կարողի անձ մը ըլլալուն ակնարկութիւն եղած է ստէպ: Որովհետեւ ունի ամուր, ներսւծ նկարագիրը զնկալարութեան կոչուած անհատին: Ամէն բան կը շահագործէ զինք և ոչինչ կը հակադդէ իրեն: Ոգևորութեամբ կը խօսի, Առանձնապէս և հաւաքարար երգելը զինք կը խանդէ մեծ չափով: Մանր ու թեթեւ խնդիրներէ չի խուսափիր, քանզի նա հանջն ու պարտութիւնը չեն ընկճեր զինք, որոնք տարբեր բաներ են բայց նոյնքան տրամութիւն կը պատճառեն ննթակային: Համոզումով անօրինելն ու լաւատեսութիւնը միշտ ալ արդիւնաւոր են եղած իրեն համար: Պարզ, սովորական զերկատար մը և ո՛չ պատրուակող մը ուզած է ըլլալ կեանքի բեմին վրայ: Ուրախութեան պահուն ո՛չ թէ երեսանց, այլ ամբողջ հոգիովը խնդացած է, իսկ տրամութիւն քերող տոթիներով խորաբաղէս, սիրտը վիրաւորելու աստիճան տրամած է: Ինքն է որ միջոհասակ, լեցունկեկ, ճիրտկան ախպեր և ճլմակալ երգող հայրը նկարագրած է որպէս քամենէն զուարթ և ամենէն տրտուած մարդը:

Մարմնի, հոգիի և մտքի եռանդուն մարդկին ըլլալով, առաջ, կայտառ պահած է ինքզինք հինգ ասանակ ամառներ բոլորելէ ետքն անգամ: Ես անձնապէս, որ զինք կը ճանչնամ աւելի քան քան տարիէ ի վեր, իր տրտնջալը չեմ տեսնէր: Կ'ըսուի որ քնաւորութեամբ ծայրատիճան զաղանապալ է, և թերեւ ասոր համար ալ որեւէ ժամանակ իր անձին շուրջ կեդրոնացնել չէ ուզած խօսակցութիւնը, նայնիսկ մտերմական շրջանակի մէջ: Հազուադիւս լոտած պիտի ըլլաք իրմէ աս տեսակ խօսքեր: Ընս կարգադրեցի այն կարեւոր խնդիրը, կամ Ընս քանչեւ ինքնահոս գրիչ մը ունիմ, ինք գերագուս կը համարէ հաւաքական գործունէութիւնը, որուն մէջ բաժին կ'ունենան բոլոր գործակիցները, և հետեւաբար ամենուն կ'երթայ պատիւը: Միւս կողմէն ալ ինք արդէն չի հանդուրժեր անափառութիւն չեշտող ոգիին, և զրեթէ կ'ատէ արգելադարդը:

Միշտ ալ օգտակար կը համարի հորացարութիւնը, խնդիրներուն գրական մօտեցումը: Շատ դիւրին գործ կը նկատէ թխտական վերաբերմունքը, որ ինքնին ո՛րեւէ գործի մէջ խոչընդոտ կը յարուցանէ: Կը խորհի որ մարդիկ պէտք է գիտնան ըսել: Եթէ կարող ենք ըսել, մտքէ հանելով այն միտասկար մտածումը թէ շինք կարող որեւէ բան ընել:

Կեանքի ուրախութիւնը ապրելու, ուրիշներուն մէջ տարածելու համար իսկ չենք կրնար զիւր գիտ հրաժարեալ յայտարարել: Կեալ մնայ պարտականութիւն: Ներքէ որոնց կատարումը հաճոյք կը բերէ զոհունակութիւն կու տայ: Հետեւաբար, անհատապէս մեր ի գործ գրած ջանքերը, կատարած աշխատանքները մեզ պէտք է մղեն իրար փնտռել, ընկերներ ունենալ, անոնց հետ գործօն դեր ստանձնել մեր շրջապատին, մեր ընկերային կեանքին մէջ փոքր ու մեծ արդիւնքներ նուաճելու համար:

Կը յորդորէ ըլլալ անանձնական, վասնզի անձնապաշտութիւնը, որ մարդը կը տանի անձնակեդրոնացման, մեծագոյն չարիքն է որեւէ անհատի համար: Մենապետութեան մէջ ո՛չ սէր կը գտնենք և ո՛չ

ուլ հանձնաժողովի անդամները հետևելով հանձնաժողովի անդամներին կը շնորհակալանք արտահայտեն, որովհետև իրենց համագործակցության շնորհիվ հանձնաժողովի անդամները կարողացան հաջողությամբ կատարել իրենց պարտականությունները։

Անկախ չլինելու քաղաքական կողմնակցության համարժեցության արտահայտում է գաղափարները և պաշտպանում է թեզերը ու պահանջները՝ նկատելի քաղաքականությամբ։ Ինքնիշխանության խնդիրը մեր համայնքի մեջ մեծ թեմք էր արարել։ Առաջնությունները ունենալը մեզ համար անհրաժեշտ էր։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

Ուրիշ անգամ մեր եկեղեցու հանգանակները վեր առնելով՝ ըստ էության կազմակերպությունները մեր համայնքում զարգացան։ Դա իրենց համարժեցության արտահայտում էր։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

Կրթական և հրատարակչական գործունեության անդրադարձումը թեմական ժողովի մեջ մեծ ընթացք կարձակվեց։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

Կանոնադրությունները հաստատված առաջնությունները ընտրությունները կերպին ակնարկելով՝ դարձան թեմական ժողովի մեջ մեծ ընթացք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

Վերադառնալով իր կազմակերպությանը և զենակցությանը թորգոմենց կողմնակցությունը և անոր կատարումները։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

Հայ-եկեղեցու Ամերիկայի գոյգ թեմերը, նախկին առաջնությունները և թեմական բարձր ժողովները արժանապատիվ կապեր ունենում են իրենց համայնքի հետ։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

Ան շատ ժամանակ յատկացվեց անխափան և կանոնադրություններով խրախուսելու և մխիթարելու իր հովանիին յանձնված բարեգործությունները։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։ Երբեք չէինք մոռենք, որ մեր համայնքը իրենց անհրաժեշտ էինք։

կիրակմտից մամերգութիւն կատարեց, դպրաց դասերու փորձ ըրաւ, պաշտամունքի և հանդէսներու նախագահեց, այցելեց հիւանդանոցներ, դպրոցներ, և տուններ ի հարկին:

Եթէ Արեւմտեան Թեմին մէջ հաստատեց Վառլնորդի կրօնաքրիստական Գուշնթացքի Մրցանքը՝ մը, քաջալերելու համար Հայց. Եկեղեցւոյ Երիտասարդաց կազմակերպութեան անդամներուն մէջ և Եկեղեցւոյ քրիստական ուսման զարգացումը, Արեւելեան Թեմին մէջ երիտասարդներուն մօտ մարդասիրի անողջ սգին խորացնելու համար հաստատեց Վարդապետական Մրցարժանակէք:

Արեւմտեան Թեմին մէջ կրօնական դաստիարակութեան խորհուրդի գործունէութիւնը ղեկավարեց, երեւան քերելով նոր տաղանդներ, և աւելի կարգաւորեց հոգևոր կրթութեան ծրագիրը: Այդ օրինակով՝ Արեւելեան Թեմի կիրակնօրեայ վարժարաններուն ուսումնական ծրագիր մը կազմեց և որոշ կերպով զարկ տուաւ դասադիրքերու պատրաստութեան, ուսուցիչներու կրօնական դաստիարակութեան և ուսուցման նորագոյն մեթոտներու գործածութեան:

Գլխաւորեց ուսուցչական կազմը Ս. Ներսէս վարժարանի ամառնային կրօնական ուսմանց դասընթացքներուն, դասախոսեց և զբաղեցաւ ներկայ եղող երիտասարդութեան ընկերային հարցերով, Գալալիերեց, խրախուսեց որ Ամերիկայի Հայ երիտասարդներ (Նաև աղջիկներ) հոգևորական-աստուածաբանական կրթութիւն ստանան, որպէսզի ոմանք իրենց Եկեղեցական և ուրիշներ իրենց հոգևոր դաստիարակներ կորենան ծառայել Ամերիկահայ Թեմին մէջ:

Արեւմտեան Թեմին մէջ մանուկներու համար ամառնային ճամբարներու յայտագիրներ կազմեց և ուրախ եղաւ որ առաջին տարին քսանհինգ մանակցողներու գիծաց շարքօրդ տարին արդէն քանի մը հարիւր փոքրիկներ, իրենց ծնողներով հանդերձ կը փութային օգոտուիլ Բեմբի կազմուած ծրագրերէն, իսկ Նիւ Եորքի Ս. Վարդան Մայր Տաճարի շրջանակին մէջ հաստատեց դասընթացք մը որպէսզի

կարելի ըլլար խնամել և կրթել միաբնակ տղաք տասնեակ մը մանուկներ և պատանիներ:

Թորքում Սրբազան առաւել ևս սերտացուց յարաբերութիւնները Առաջնորդարանի և քրիստոնէական միւս յարան, ուսումնական պետերուն և բարձրաստիճան Եկեղեցականներու միջև, անձնական տեսակցութիւններով և պաշտօնական փոխադարձ այցելութիւններով: Ինքն էր որ սկզբնական կարգադրութիւններ ըրաւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի և Պապի Գալի տեսակցութեան համար ի վատիկան, ուր 1989 Հոկտեմբերին, Ս. Էջմիածինէն վերադարձին, անձնապէս հանդիպեցաւ Նորին Սրբութիւն Պապին, Գործակցեցաւ նաև Եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդին հետ որպէս անդամ այդ մեծ կազմակերպութեան Եկեղեցական վարչութեան, միշտ ալ մասնակցելով անոր ձեռնարկ Պատի ժողովներուն և համագումարներուն: Բաց աստի, խոսեցաւ ռատիոյի և թէլեվիզիոնի կայաններէն, և իր կարգադրութեամբ հայկական Եկեղեցական և մշակութային յայտագիրներ հեռարձակուեցան:

Յաջողեցաւ ապահովել բազմաթիւ յայտնի արուեստագէտներու և մտաւորականներու գործակցութիւնը Առաջնորդարանի զանազան յայտագիրներու կազմութեան համար: Իրմէ խրախուսուած գտնէ երկու հոգի, մէկը երաժշտութեան և միւսը գրականութեան մէջ գովելի գործ տեսան: Անոնցմէ երգահան Ուլան Յովհաննէս Ապրիլեան Նահատակաց Զօներգը յորինեց, իսկ արձակագիր Մարտիր Յովսէփեան գրեց Վճիռնիոյ Աղէտը գիրքը որ մեծ սպասուած ունեցաւ և զանազան լեզուներու թարգմանուեցաւ կարճ ժամանակի մէջ:

Դարձեալ իր կարգադրութեամբ, Առաջնորդարանէն ներս և Մշակութային Եկեղեցին մէջ, բացի Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետէն, մեծարուած են հայրենի հիւրեր, ինչպէս Հայաստանի Նախագահ Նազուշ Եսարութիւնեան, երգահան Արամ Խաչատուրեան, բանաստեղծներ Մարտ Մարգարեան և Գէորգ Էմին: Էջմիածինէն ամսագրի խմբագիր Արթուր

Հատիտեան, Երեանի ռատիոկայանի վարիչ Շահէ Տատուրեան, Մեսրոպ Մաշտոցի անունան պետական թանգարանի օգնական տնօրէն Բարդէն Զուգասըզեան, աշխարհահայկ արեգերազէտ վիճթոր Համբարձումեան: Իրենց երգերով երաժշտասէր հասարակութիւնը խանդավառած են Գուար Գասպարեան և Լուսինէ Զաքարեան, ինչպէս նաև Մեթրոփոլիթըն Օփերայի աստղերէն Լուսին Ամարս և Լիլի Զուգասեան:

Իր հետամտութեամբ, Ամերիկայի և Կանադայի տասնեթը շրջանակներուն մէջ Երանշնոր՝ Գարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանի նուիրուած յոբէլինական խնդէաներ կազմակերպուեցան:

Եւ վերջապէս, իր պաշտենավարութեան շրջանին աւարտեցաւ շինութիւնը Մայր Տաճարին և Մշակութային կեդրոնին, մեծագոյն զոհողութիւններով բազմաթիւ ազգայիններու և քանքերով Տնարք Հայկ Գալուստեանի և Տատուր Տատուրեանի: Ամբողջ հայութեան պատիւ բերող այս կառոյցները դարձան հայ հոգեւոր և մշակութային կեանքի արտայայտիչը ամբողջ Թեմին համար՝ մեծն Նիւ Եորքի մէջ: Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ձեռամբ օծուած Մայր Տաճարի արարողութիւնը հեռաձայնուեցաւ Թէլէվիզիոնի կայաններէն և հրատարակուեցաւ մեծածախս, պատկերազարդ և Հայ Եկեղեցիին պատմութիւնը պարունակող մեծագիր գիրք մը, իրբն ոգեկոչումը կատարուած հոյակապ գործին:

Ես տարիներով հետեւած եմ Թորգոմ Սրբազանի բազմաթիւ գործունէութեանց, կիրակնօրեայ և ծխական դպրոցներու հարցերով զրազող ժողովներուն, երիտասարդական համագումարներուն, դպրոց դասերու հանդիպումներուն, Թեմական ժողովներուն և հոգևորականաց մէկտեղումին առիթներով, և գիտեմ որ ան միշտ ալ իր շուրջը բոլորած է եռանդուն հոգիներ: Ասեմ մը առաջ, զրոյցի պահուն, երբ ըսի թէ հիմա կարծես եթէ ոչ նահանջ՝ զոնէ կարելի է ըսել թէ թուրթիւն մը, անտարբերութիւն մը կայ մեր հանրային ընդհանուր գործերուն նկատմամբ, ան ըսու համոզիչ սոխսքերը:

Ճնար երեոյթներ կան անշուշտ, և սակայն վստահ չեմ որ այդ երեոյթները տնայնական թուրթիւն կամ նահանջ պէտք է համարել: Իրաւ է որ մեր երիտասարդաց կազմակերպութիւնը ներկայիս ցոյց չի տար այն խանդավառութիւնը որ իր սկզբնական օրերուն և առաջին տասնհինգամեակին ունեցաւ: Բայց առիկա երիտասարդներու հետաքրքրութեան պակասին հետեւած չէ, այլ ուրիշ պայմաններ կան, որոնք պէտք է նկատի առնուին: Շատ որոշ է որ այսօրուան երիտասարդները ուրիշ մարդերու մէջ կազմակերպուել կը փափաքին իրենք զիրենք իրազորեցու համար: Ուրիշ խոսքով, ներկայ երիտասարդութիւնը պիտի չբաւականանայ միայն Եկեղեցիին և Հայ Ընկերութեան մէջ բոժին առնել: Զորուոր պահանջք կայ որ իրբն Հայ Եկեղեցի, իրբն հայութիւն, կազմակերպուած կերպով մեր հետաքրքրութիւններուն մէջ առնենք նաև ոչ-հայկական հարցեր, որոնք կ'արծարծուին յարուսակ Ամերիկեան հասարակութեան մէջ: Եթէ մենք պատրաստ չըլլանք այդ հարցերով, ոչ-հայկական շրջանակներու վերաբերեալ հարցերով զբաղելու, շատ հաւանարար պիտի կորսնցնենք հետաքրքրութիւնը մեր երիտասարդներէն շատերուն, որոնք իրբն Հայեր Ամերիկեան ընկերութեան մէջ կ'ուզեն որպէս զգացական մարդեր ապրիլ: Եւ վստահ եմ որ եթէ մենք չափողինք լայնցնել մեր գործունէութեան ծիրը, շրջանակը, այդ լայնութեան համաձայն ալ բազմութիւն պիտի ունենանք մեր երիտասարդներէն:

Էկարգ մը ծրագրերներու արդիւնաւորումը կապուած է նիւթականի հետ: Մեր ժողովուրդը, որ միշտ ալ նեղ օրերուն օգնութեան կը հասնի, պէտք է իւրացնէ կրօնական այն ուսուցումը, որուն համաձայն իւրաքանչիւր անձ իր ունեցած տաղանդէն, նիւթական և իմացական իմաստով տաղանդէն ինքնաբերաբար և օրտարուի բաժին պէտք է հանէ համայնական կեանքի կազմակերպման և բարգաւաճման համար: Որովհետեւ, եթէ այս գաղափարը և դաստիարակութիւնը արմատ բռնած ըլլար, այն ժամանակ նիւ-

թական սրեւէ նեղութիւն պիտի չունենային մեր համայնքները: Վերջապէս նիւթականի անբաւարարութեան պատճառով ամէն մարդի մէջ պատրաստուած, մասնագիտացած անձերու պակասը զգալի կը դառնայ: Այսպիսիները կամ մենք կարող չենք եղած պատրաստել և կամ չենք կրցած զանոնք մասնագէտներու յատուկ պատուագիրով վարձատրել: Ուրեմն, քննկանքար կը զրկուինք նոր ուժերէ: Եւ նոնց տուիք քարիքէն: Սակայն, հակառակ այս բոլորին, ես կը զգամ թէ տեղատուութիւն չէ որ տեղի ունեցած է, այլ յատկաշիջութիւն արձանագրուած է որոշ չափով: Ասոր լուսաւոյն քրիստոնէի է Ս. Ներսէս Աստուածաբանական վարժարանի ամառնային յայտագիրներու պարագան: Վերջին քանի մը տարիներուն, հորիւրսուր պատանիներ և երիտասարդներ մասնակցած են դասընթացներուն, ոմանք առաւել, ուրիշներ նուազ չափով օգտուելով: Մեր փնտռածը այն է որ մեր դասակները իրարու քով գան, իրար հանչան, իրարմով խնդալառուին և զիրար քաջալերեն: Այս հուսքոյններուն և յայտագիրներուն ճամբով է որ երեւան կու գան կամեցող հոգիներ մեր երիտասարդներուն մէջէն, ծառայելու իրենց համայնքին, շարունակելու իրենց ուսումը շարաթերեայ վարժարաններու մէջ, որոշելու որ իբրեւ հոգեւորական կ'ուզեն ապրիլ իրենց ապագայ կեանքը, և աղջիկներու պարագային՝ իբրեւ դաստիարակներ գործելու կրօնական վարժարաններու մէջ:

Եւ Թորգոմ Արքազան եղբակացուց.

«Մասամբ մը զո՛հ ենք որ Առաջնորդարանէն, Մայր Տաճարէն և Մշակութային կեդրոնէն ներս վերջերս հոգեւոր և մշակութային կարեւոր ձեռնարկներ եղան, ինչպէս՝ երիտասարդ արուեստագէտներ քաջալերելու գիտումով՝ փոքր Միւլգիթայի յայտագիրներ, Հայ Հոգիի փառասունի շարաթերակներ և կոմիտասերգչախումբի համերգներ և ուրիշ նախաձեռնութիւններ, որոնցմով մեր հասարակութիւնը հետաքրքրուեցաւ և ներկայ ըլլալով քաջալերեց: Անուասիկ այս բոլոր իրադարձութիւնները պարզապէս մէկ մասը և քնակա-

արդիւնքն են այն նպատակներուն որոնց համար մեր Եկեղեցին հաստատած և կազմակերպած է ինքզինք Ամերիկայի մէջ, կ'աւրախանանք կատարուած աշխատանքներէն ոմանց արդիւնքին համար: Որոնք լուս են, պատուարեր են, Գիտենք նաև որ կան բազմաթիւ նախաձեռնութիւններ, որոնք կը կարօտին աւելի թիւով հետաքրքրուող անձերու, աւելի լայն շափով նիւթական օժանդակութեան: Չափազանց ծախսալից է ամէն ձեռնարկ: Երաժշտական, Թատերական, Հրատարակչական և այլ մարզեր կան մեր մշակոյթի օգտին, որոնք ապակին կը սպասեն առիթի որպէսզի վայելուչ կերպով ներկայացուն մեր և ստար հասարակութեան: Դժբախտաբար մեր ժողովուրդը զեռ կը դառնալի միշտ և անգամ կտակներ ընելու կոմ ողջութեան հիմնադրամներ հաստատելու այսպիսի կարեւոր նպատակներու համար:

Թորգոմ Արքազան առած է յատկանշական դասախօսութիւններ: Կ'արժէ յիշել իբ վերջուցած սա նիւթերը. «Հայ Եկեղեցական երաժշտութիւնը», «Կոմիտաս Վարդապետի երաժշտական գործի արժէքը», «Հայ Եկեղեցւոյ Խորհուրդները», «Հայ Գաղութագրը և Հայոց պատմութիւնը և կրօնական հաւատքը»:

Վանքի Օրերը իր բանաստեղծական հատորէն զատ՝ ան գրքի տարազով հրատարակած է հետեւեալ գործերը. «Արեւադաշ», «Հոգեհանգիստ», «Յարութեան ծաշու Ծառականք», «Անդաստան», «Գասկի Խորհուրդը», «Խուճիկի Հետ», «Հայ Ուխտաւոր», «Հատընտի Երգերու Փունջ»: Հրապարակած է «Սարկաւազ» սկաւտակը և, Անգլիերէն լեզուով, «Անկարելի Սէրը» և «Հայ Եկեղեցւոյ Մկրտութեան և Դրոշմի Խորհուրդները»:

Ան մամուլին, և յատկապէս «Սիոն» ամսագրի մէջ ստորագրած է գրախօսականներ, երաժշտական յօդուածներ, քերթուածներ՝ Քամ անդունով (որ սեղմումն է Թորգոմ Արքայի Մանուկեանի) և Շէն-Մարի Ժոն Գարփիյէի «Բրիտանական Ուրախութիւն» («La Joie Chretienne») գործը: Հաւանաբար Թորգոմ Գաղտնիքի մահուան առիթով գրած «Օրերը Որոն»

*The Primate's mother,
Nargiz, nee Vahanian,
who was born in Ashpag,
Van.*

*The Primate's father,
Ivan, who was born in
Dilijan, Armenia.*

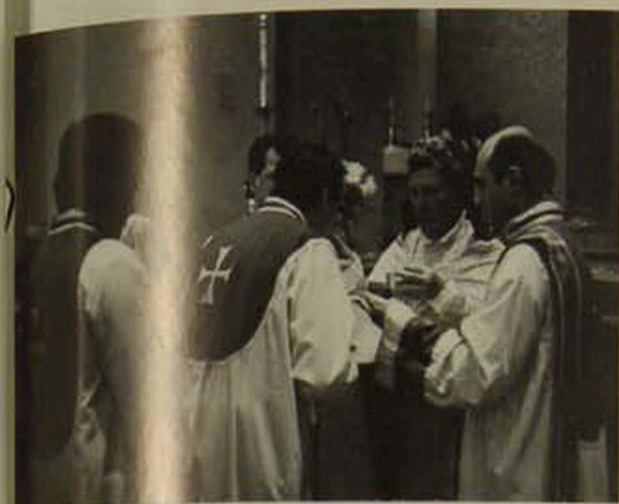
Family

Archbishop Torkom Manoogian with his family in Baghdad

The Primate—The Pastor

Serving communion

With the children on Lenten Sunday

With the acolytes

*Performing the baptism
St. Martin Cathedral*

With the elderly

With some of the cl

With Mr. & Mrs. Ed...
graduation ceremony...
of the Department of

the Deacon's Training Program—
St. Nersess Seminary

Speaking to the Armenian School Children at
the Armenian Language Lab at the Diocese of
the Armenian Church of America

St. Nersess Seminarians

With Armenian Church Youth Organization

Politicians

With President B...

With President Carter

With President Reagan

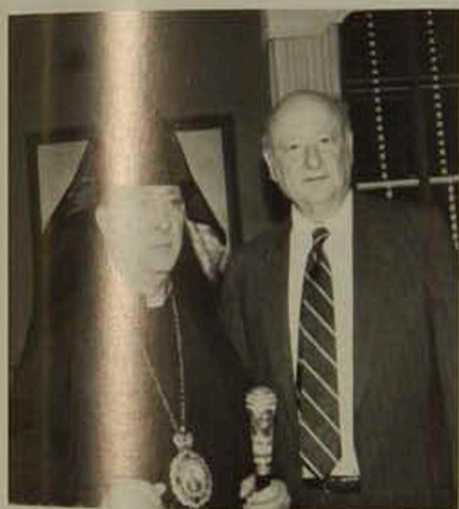

With Congressman Chip Poshayan

With Governor George Deukmejian

With Mayor Ed Koch

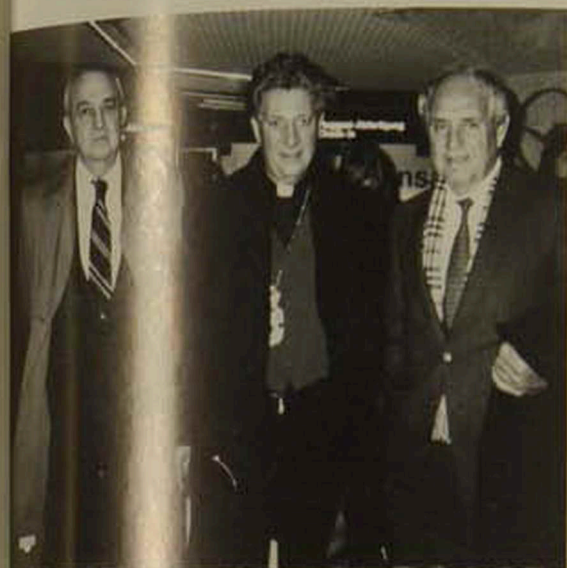
With Congressman Chuck Haytayan

With General Secretary of the United Nations

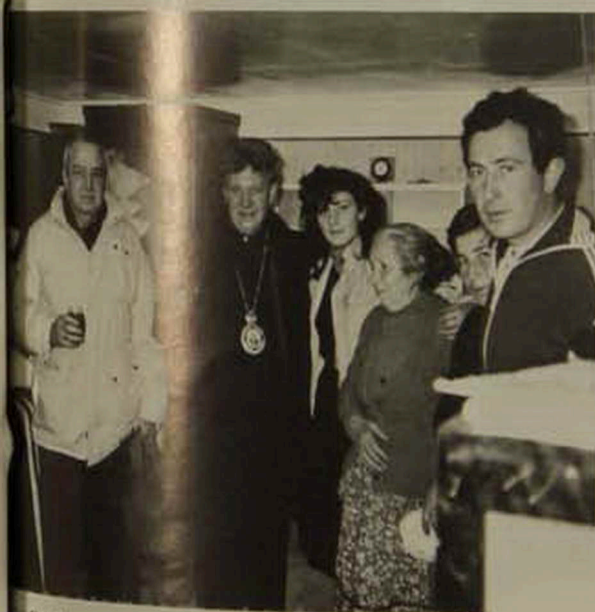
Earthquake

The Archbishop with Rev. Kevork Hounanian and Dr. Edgar Housepian on their way to the earthquake devastated parts of Armenia immediately after the tragedy.

With some of the victims from the Rusk Institute in NY

Dr. Housepian visiting a family affected by the earthquake

With Karlen Dallakian, Head of Spirk Committee attending the Rebuild Project at the Diocese

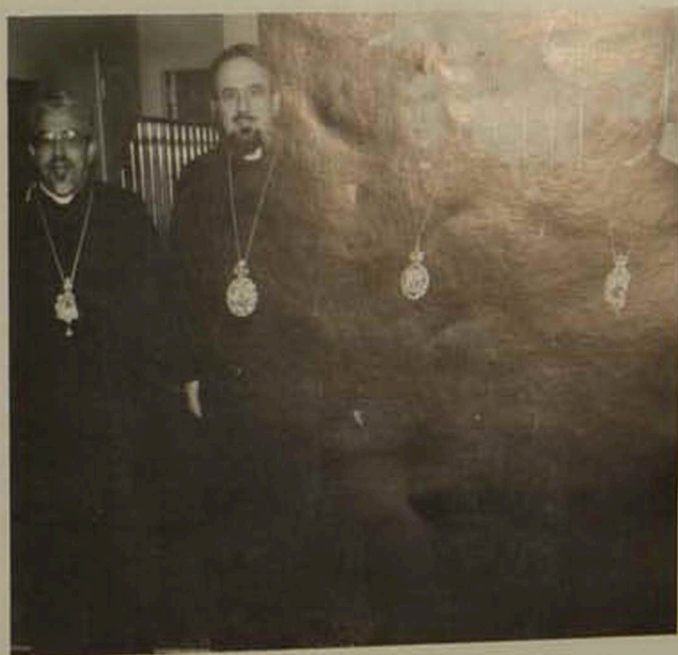
With Ambassador ...
in a special meeting ... the Diocese to organize air lift
for Armenia

With some demonstrators for Karabagh

On a visitation to an Armenian child from Spitak
in New York Hospital

With some of the Primates of North and South
Americas who attended a special meeting held
by the Diocese for Karabagh

ստանաւորն է իր սուսփին հրատարակու-
թիւնը: Յակոբ Օշականի ցոյց տուած է
իր այս քերթուածը, և անոր կողմէ քա-
ջախրութիւն դանկելով՝ սկսած է գրել և
ներկայացնել բնական իր գրադասին: Օ-
շական իրմէ քերթուած մը հրատարակած
է «Հայ Դրականութիւն» դասագրքին մէջ

և այնտեղ յիշած է Թորգոմ վարդապետի
անունը իբրեւ մէկը ժամանակակից խոս-
տըմնային քանաստեղծներէն:

Թորգոմ Պարթուրքի ձեռնած իր վե-
րոյշիկալ բանաստեղծութեան մէջ ան
կ'արտայայտէ սանի մը զգացած սէրն ու
յուզումը:

Իրա՛ւ խարդախ այս քունով թաղէ պիտի հողը մօթ ,
Երկինքն հոգւոյդ արփննի եւ ճառագայթն աչերուդ .
Հողի՛ն՝ այնքան լուսառատ շնորհներու հոծ շարանն ,
Որ շատերու միշտ բաշխեց , շունչով բարի, սէր այնքան . . .

Փռչի, խորշակ շատ տեսած Պաղտատի
աստղախալ կամարին տակ պատանեկու-
թեան օրեր ապրած թխաղէմ քանամեծի
աղերգուն լոյսին, դեկեցիկութեան հաս-
նելու համար կը տենչայ ունենալ վճիտ,
բուխ, տաք սիրտը այն արքինի հասակով
Մեր Բերթողին (Վահան Թէքէեան) որուն
պարմանութեան ջերմ, զուսպ և հպարտ
սէրերուն փառքը հիւսող քերթուածնե-
րովը սնուցեր, քողցրացուցեր է իր մատ-
ղաջ հոգին:

Ժամանակը, մթնայրտը, մտերմու-

թիւնները, թախծութիւնները երգած է
ան բաղձաթիւ տալիքով: Յաճախ յանկե-
ղած է «տոգոյն հոգի», «տոգոյն ցաւ»,
«տրտում երջանկութիւն», «լուրջ վիշտ»,
«դողդոջ սէր» քանամեծները, տարազելով
նոր իմաստներ և նուրբ երանգներ:

Զուտկը հեռուններէն թռչելով կը
հասնի հօրենական տունը: Մեռելոց է,
կ'երթայ խոնարհիլ չիբիմին առջևը ա-
նուշիկ իր մայրիկին, որուն աչքերը
«այնքան էին սպասեր տեսնելու չուքն
իր արեղայ որդիին»:

Մայրիկ եկայ ,
Զրսպսեցիր դուն ինձի .
Մայրիկ, գացիր ,
Ուրիդ կարօտը զաւկիդ :

և կը շարունակէ.

Հայ մայրերուն ճակատին գիրն է մեռնիլ քիլ առ քիլ
Մահէն ալ վերջ տարագիր, օտարութեան ճամբէքին:

Գիշերներուն մէջ մանաւանդ ան
կ'այցուի պարման օրերուն, արեղայու-
թեան ապրումներէն: Կը մտաբերէ Մայրա-
վանքին մէջ պատճառուած տրամութիւն-
ները, բայց աւելի շատ կը յիշէ նախկին

ընկերները, անոնց հետ ունեցած խաղերը,
զրոյցները, և տակաւին իր սիրելի զրա-
ղումները, իրեն յանձնուած պարտակա-
նութիւնները, և մեծ կարօտով կը գրէ.

Ու ես տրտում, արեղայ, կ'ուզեմ նորէն արքնալ
Այն հոգիով որ իմն էր, եւ զոր հիմա լուսնիմ ալ .

կամ՝

Անուշ ես ցաւը ունիմ տղաներուն թարմ այնքան
Աւազուտրի մէջ հասակն իրենց առած ինձ նրման:

Իսկ Տէրունի Արեղային նուիրուած
«կարօտ» բանաստեղծութեան մէջ ծրարեր
է իր սէրը, իր երազն ու տողնապը այն-

քան սրտառուչ զգայնութեամբ, վայել-
չութեամբ:

Իմ մանկութեան օրերուն, քեզ թեւերուս մէջ տրին.
 Աղուոր էիր, ինչպէս միշտ մընաս պիտի երա՞զ հին.
 Սակայն, նման իմ դէմքին, դէմքըդ յատակ էր այնքան,
 Այբերուդ մէջ, իմ հոգին, գտաւ իր քաղցր օրրան . . . :

Ձէի տեսներ: Թարմ մըշուշ հոգին է մերթ: Բայց ինձ հետ
 Բիշ մ'ամէն օր կ'աճէիր, բաժնուելով երկինքէդ.
 Հոգւոյդ ծովուն դէմ կապոյտ՝ հոգիս արեւն իր քացեր,
 Տեսիլներո՞ւ առեր թեւ: Դուն ամբողջ իմա էիր դեռ . . . :

Ու ես մեծցայ — ի՛նչ կանուխ — դուն լրուցիր, հեռացար.
 'Դո՛ւն' հոգւոյս մէջ ուրացուած՝ մոռնալ չէի քեզ կըրնար. . .
 Հիմա կանգնած եմ մինակ, թեւերս արծակ՝ ետեւէդ.
 Տագնապն այս նոր, մի գուցէ սիրտըս տանի իրեն հետ. . . :

Ի՛նչպէս եւ ո՞ր քեզ գտնեմ, հին իմ երազ . . . մութ խորան.
 Անցա՞ր անդին երկինքէն, թէ մարդոց մօտն ես գերի,
 Մարդոց՝ որոնց սրբոտերուն յաճախ մըթին է ճամբան,
 Որոնց աւեր է հոգին, ու դուռը փակ՝ դէմ քեզի . . . :

Դիտե՞ս, մանուկ օրերէս քո՛ւ թարմութիւնդ ունենալ
 Միշտ ուզեցի . . . , ու քեզմով ճանչցայ հոգիս. մարդերն ալ:
 Այժմ քեզի՝ եմ դարձեր, որ դո՛ւն գտնես զիս կրկին,
 Ու կուրծքիս դէմ, ըզգամ քեզ, հրճուանքով նոյն մանուկին. . . :

Ես այսպէս կը ճանչնամ թորդոմ
 Սրբազանը: Ան մշտապէս սերտած, տըք-
 նած, ծրագրած և արթուն առաջնորդու-
 թիւն է տուած իրեն սանմանուած գաշտին
 մէջ, ամբողջ երեք տասնամեակներ: Եթէ
 ինք դեռ վարդապետ, կ'ուսողէր իրեն
 բաշխուած օրհնաբեր շնորհներուն նիւար
 արդիւնքը, այսօր կրնայ գոհունակու-

թեամբ թերթել լեցուն էջերը որոնք կը
 պատկերեն իր քեզուն կատարումները:
 Աստիճ, անտարակոյս, իր հանդերձաւո-
 րութեան առատ արգասիքն են մատուց-
 ուած Հայ Ազգին և Հայ Եկեղեցիին, ո-
 րոնց արժանաւոր զուակն է եղած ինք
 արդարեւ:

ՍՈՒՐԷՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

ԹՈՐԳՈՄ ՍՐԲԱԶԱՆԻ ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

1972 ին, երբ Թորգոմ Սրբազանի մէկ Յօրհանան լաթիւ հրաւիրուած էի խօսելու, հետեւաւ կերպով վերջացուցի խօսքս. — «Կրժողթեմ, ի խորոց սրտի, որ Աստուած երկար կեանք տայ ձեզի, Սրբազան Հայր, և դուք՝ անշեղ և անսայթաք շարունակէք ձեր ծառայութիւնը Ազգին և Եկեղեցիին, նոյն ոգիով, միևնոյն սկզբունքներով, և հասնիք ձեր Ոսկեայ Յօրհանանին»:

Անաւասիկ հասանք:

Մաղթանքս առաւել քան իրադարձուած է և Թորգոմ Սրբազան կը մանէ եթանասուն տարիքէն ներս ֆիզիքապէս առողջ և հոգեպէս զօրաւոր, անշեղ և անսայթաք շարունակելու իր ծառայութիւնը ի սէր մեր խոցոտեալ Ազգին և տարուերող մեր Եկեղեցիին:

Շատ բան կարելի է ըսել և բազմաթիւ անէքթատներով համեմեալ վկայութիւններ ընել անոր անձին մասին. բայց անցնինք:

Պատրաստ եմ մեղանշելու այն ըմբռնումին դէմ, ըստ որում հարսանիքի ատեն փեսայի թերութիւններուն մասին չեն խօսիր. բայց այստեղ լռութեամբ պիտի չանցնէի եթէ անոր թերութիւնները որեւէ կերպով վնասէին իր գործին և կոչումին. Բարեբախտաբար իր թերութիւնները կը փաստեն միայն թէ ա՛ն ալ մարդ մըն է մեր ամենուն նման և չի գար ասորբեր մոլորակէլ. Եւ որովհետեւ չեմ խօսիր թշնամիի մը նման, փաքողութիւն է ծանրանալ անոնց վրայ:

Թորգոմ Սրբազան իր կեանքի այս հանգրուանին ինծի կը ներկայանայ երեք գլխաւոր բաժանումներով.

- Բանաստեղծը,
- Հոգևորականը,
- Մարդը:

Հոս նպատակս չէ՝ խօսիլ այն նպատակին մասին որ ան բերաւ մեր գրականութեան՝ Շէն-Ման ծածկանունին տակ իր

գրած քերթուածներով, որոնք «Վանքի Օրեր» հատորին մէջ մասն քանի մը տարի առաջ, այլ կ'ուկնարկեմ իր բանաստեղծ հոգիին, որ կազմուեցաւ երուսալէմի ու գեղէն մթնոլորտին մէջ, «Եննթ» և շարքազան խնթութեանց սիրահար հոգի մըն էր վաղ երիտասարդութենէն սկսեալ, որ յորդանոս անձրեւին տակ դուրս կուգար իր սենեակէն, ու կը քայլէր Սուրբ Քաղաքէն դուրս դէպի բլուրները, դէպի բնութիւն, սուղոյ հովերու երգը ականջին, և քանի մը ժամէն, թաց, խոնավութիւնը օսկորներուն հասած, կը վերադառնար սենեակ, լեցունութեամբ մը որ յատուկ է բանաստեղծ հոգիներու: Տակաւին պատանի՝ անօրինակ արտաւճութիւն մը կար սրտին մէջ զոր բա՛ն ու բրի՛շ ըրած՝ կը փորձէր պղնշի խորութիւնը կեանքին: Նոյն արտաւճութիւնն էր որ կը մղէր զայն երգելու, կամ այլ գիշերներ՝ ճամբու Արեղաթաղի երկար տանիքին վրայ, մտածում մը մօքին, ուրիշ ատեն արցունք աչքերուն, որ կը յանգէր վերջապէս քերթուածի մը սկիզբին, և կը սկսէր աշխատուած, զուօպ և մօքուր հնչեակ մը, ուր ուժէն աւելի երազ կար, խորքին հափ՝ կերպարանք, առաւ քրտինք, և տխուր սափնիթօրէն տարտամութիւն մը՝ զոր դժուար չէ հասկնալ եթէ նկատի առնենք կաշկանդումները կոչումին: Որովհետեւ, էպպէս խիզախ իր հոգիին մէջ այս տարտամութիւնը ուրիշ բան չէր քան տաւտամուտը մօքին, կոչումէն պարտադրուած ամօթխածութիւնը և, ինչո՞ւ չէ, փափկանկատութիւնը՝ աշխպէս քաջ և նրբազգած մարդուն:

Զսպուած և հարկադրաբար զսպուելիք սէրեր և զգացումներ, սիրոյ խլրտում և խունկի բոյր, մոմի ու կանթեղի, լոյսի և օտուերի, չէն-մահերու աշխարհին մէջ, սե վերարկուի սրսփիւնը միշտ ականջին, գարաւոր վանքի մը, ինչպէս

և հինաւուրց խորունկ քաղաքի մը բնակիչ, մայրիկներու, նոճիկներու և մանաւանդ աշտարակներէն յառնող զանգակներու մեղեդիով առաւել ևս միասին գործած իր հոգին կրնա՞ր միթէ տարբեր ըլլալ և հեռու մնալ բանաստեղծութենէ:

Ամէն պատանի երբ կը քալէ դէպի երիտասարդութիւն, կրնայ բանաստեղծական խրատումներ գգալ. նոյնիսկ գրի առնել զանոնք՝ այս՝ բնական է և վախճանաւոր: Թորգոմ Սրբազանի բանաստեղծ հոգին սակայն շարունակեց մեծնալ փառանգաւորացի սեղաններէն, սարկաւազութեան քովէ ի վեր, նորաժողովարար, վարդապետ արարումներէն անդին, մինչև եպիսկոպոսութիւն և Արքեպիսկոպոս, նոյնիսկ Ամերիկայի մէջ, ուր կեանքի տեսակն ու իր պաշտօններէն յառաջացած տաղաւկը, Ժամանակավաճառութեան և անապարանքի տւերները սկսան արդելք հանդիսանալ ներհայեցող խոհումի, բանաստեղծներու յատուկ մտածախառն երազայնութեան, որ այնքան անհրաժեշտ է ընդհանրապէս ամէն ստեղծագործութեան համար: Ամերիկան այս տեսակէտով միասակար հանդիսացաւ Շէն - Մանին, ուր թէև չկորսնցուց — չէր կրնար կորսնցնել — բանաստեղծի հոգին, սակայն երկրին արագընթաց թափը, յարձանաւոր, տաղաւկն ու ընդհանուր մթնոլորտը անտարակոյս ազդեցին որ ան ի լուսադայնս չկարենայ արատգրել, մանաւանդ երբ նկատի առնենք նաև պահանջները այս մեծ թեմին, որուն Առաջնորդն է ահաւասիկ քահանայից տարիներէ ի վեր: Բարեխառաքութեան բանաստեղծ հոգի մը չի մեռնիր՝ այլ կը նիրհէ միայն: Ուրախալի է որ վերջերս նորէն արթնցած է այդ հոգին իր մէջ:

Թորգոմ Սրբազանի անձին միւս բնոյթը նոյեմբերի 15-ին է: Մենք յաճախ կը քննադատենք մեր հոգեւորականներուն անձն ու գործունէութիւնը: Յաւով կը նշենք այն գաղափարը թէ քամէն սալաքէլի մէջ գովելի մարդոց տոկոսը եթէ տասնինոց է ընդհանրապէս, մեր հոգեւորականներուն մէջ այդ միջինը երկու տոկոսը չ'անցնիր ըստ երևոյթին: Դուք է՞նչդ է այս. բայց նկատի չենք առնել

որ անոնք իրենց պաշտօնին (կոչումին պիտի ըսէի եթէ լեզուս յառաջ երթար) բերամար, ակնբախ գիրքերու մէջ կը գտնուին, և ուրեմն՝ մասնաւոր լուսարձակի տակ կը մնայ անոնց կեանքը, ուր թերութիւնները մեծ կ'երևին, եթէ իրապէս անոնք մեծ չեն արդէն: Եւ կը քննադատենք: Շատ կը սպասենք մեր հոգեւորականներէն և քիչ կը գտնենք: Անցեալները սկսեցին մը կ'ըսէր... Եկարձնա թէ մեր կուսակցութեան եկեղեցականները իրենց ամուսնութեան՝ և ամուսնացեալ քահանաներն ալ հպիսկոպոս չկարենալ ըլլալու իրենց վրէժը կը լուծեն ազգէն... Եւ Բայց արդէն խորատարող ճամբու մը մէջ մտանք և լաւ է որ դուք գտնաւորակէ. և առանց ուրիշներու ուսերուն կոխելու, բարձրացնենք այս եկեղեցականը, եթէ կարելի է, միայն իր իսկական արժանիքներուն վրայ հիմնուելով: Եւ կարելի է: Արդարեւ, Թորգոմ Սրբազան կը հաւատայ իր կոչումին. քահանայիք է եկեղեցիի և եկեղեցական հարցերու մասին. չի շեղիր իր սկզբունքներէն վստահ անունի, գիրքի և վարկի: Իրեն համար գերազանց են տղերքն և եկեղեցիին շահերը իր անձնական շահերէն: Ամենէն առաջ կ'ուզեմ մասնանշել իր կրօնական հաւատքը. պիտեմ թէ անդիր օրէնքով արդիւնած է խօսիլ մարդոց հաւատքի մասին. բայց հոգ չէ: Քանի եկեղեցական կը ճանչնաք դուք, որ ամէն առտու պահանջը զգայ Սրբոր Գիրք կորդալու: Ես անձնապէս երկու եկեղեցական կը ճանչնամ այդպէս. մէկը սուրբ մըն էր որ տարիներ առաջ վախճանեցաւ: միւսին մասին ալ կը վիայեմ, հաւատացէք: Իսկ թէ ի՞նչ կ'արժէ եկեղեցական մը առանց հաւատքի, այդ ալ տարբեր հարց:

Թորգոմ Սրբազան անշուշտ կը հաւատայ Հայ եկեղեցւոյ միութեան: Բայց կը հաւատայ նաև որ այդ միութիւնը հիմնուի սկզբունքներու վրայ, որոնք դարձաւ են և պէտք է որ յարգուին, յարգանք՝ առանց որուն միութիւնը չի կրնար առողջ, դարձաւ և տեսական ըլլալ:

Հետեւեալ մի իր եկեղեցական կեանքին զանազան հանդրաւաններուն. — դպրի, սարկաւազ, արեղայ, վարդապետ, եպիս-

կապու, առաջնորդ, և մինչև Արքուեթիւն: Մի՛շտ խղճամիտ, մի՛շտ պարտաճանաչ, մի՛շտ աշխատասէր և մի՛շտ գործին հաւատացող: Վանքին մէջ, առաւելաւ և հաւատարմութեամբ իւնենէն երբեք չէր բեկայայտուած մարդութիւններէն երբեք չէր բացակայեր, նայնիսկ այսօր օրերուն, բան մը՝ որ քիչ միաբանակիցներ կրնան յաւակնիր: Զուր չէր որ Թորգոմ Պատարք իր անունը կտակեց անոր: Եւ Թորգոմ վարդապետ, իր սիրած վանքին գոյտանման և առողջութեան նախանձախնդիր, չէր կրնար չմոռնակցիլ վանքը իր հիմերէն ցնցող երկու տաղնապետներուն, 1943 ին և 1956 ին: Մասնակցեցաւ մի՛շտ մնալով պատշգամին վրայ, առանց գոհնկանալու, առանց վիրաւորելի զգացումը և վրէժի թայնը ունենալու սրտին մէջ, բայց նաև առանց չեղելու իր սկզբունքներէն, որոնք հիւստում էին միայն ու միայն վանքի գերագոյն բարիքին շուրջ: Ըստ այնմ, նոյնիսկ իր հակառակորդները չկորսնցուցին իրենց յարգանքը անոր հանդէպ:

Դժուար կառավարելի՝ չըսելու համար անկառավարելի թեմ մըն է Ամերիկեան այս գաղութը, որու Առաջնորդութիւնը ստանձնած է 1966 էն ի վեր, հինգ անգամ վերանորոգելով: Ոմանք կը չփոխեն իր փոփոխականութիւնը «անորոշութեան», տատանումի և նոյնիսկ տկարութեան հետ. սակայն անոնք որոնք լաւ կը ճանչնան զինք, գիտեն թէ այդ չէ իրականութիւնը: Պէտք չէ մոռնալ բազում և բազմազան կարիքները այս գաղութին: — զուտեմ եկամ և անկացի հայերուն մեծ և հիմնական տարրերութիւնները: Բաժանեալ եկեղեցիներու մշտաբարբոս իրականութիւնը: Լեզու՛ն, որ տեղադրութեան մէջ է, աւանդութիւնները, որոնք եթէ չեն ունակոխաւիր, մոռացութեան դադարին մէջ կը հանգչին: Արտաքին հարաբերութիւնները, հիւնարու և նորերու միջև հեղձանէ ընդլայնող խրամատը: Մեր եկեղեցիի հնութիւնը այլևս մոռնալ և ապայմա՛ն հաստատութեան հետ չփոխող սմանց հոգեբանութիւնը, եկեղեցւոյ կրօնական թէ ազգային թեքումի հարցը: Եւ վերջապէս, Հայու անարբարելի հո-

գեբանութիւնը, ամէն զիսէ ձայն մը հաւնելու մեր հոգեկառույցը, վիճելու և կրօնակալ մեր անսանձ ախորժակը, որ բնազդ դարձած է այլևս: Հարցեր և մտահոգութիւններ, բազում և բազմազան, որոնց լուծումը եթէ մասամբ անկարելի՝ զէթ հունաւորումը հնարաւոր է և պէտք է որ ըլլայ: Ինչպէ՞ս լուծել զանոնք, սահմանաւորել ի հարկին, ինչպէ՞ս խօսք հասկըցնել մէկին և միւսին: Ինչպէ՞ս հրահրում կիրքերը մեղմել և համերաշխութեան առաջնորդի գաղութը: Պէտք չէ մոռնալ իր բանիմաց և հմուտ՝ այլ նաև բուռն և յախուռն նախորդներէն մէկուն ճակատագիրը որուն, աւա՛ղ, նկարագրի արտակարգ զօրութեան և այլ պատճառներով զլացուցեալ ժողովուրդը առաջնորդելու պատեհութիւնը, և ան չկրցաւ իր կարողութիւնը ամբողջութեամբ գործածել վերջնականապէս չէզոքացուիլէ առաջ, ինչ որ միասեց Հայ եկեղեցիին:

Այո՛, փոփոխականութիւնը պէտք չէ չփոխել տկարութեան կամ թուլութեան հետ, այլ նկատել այդ՝ բազմակարիք այս գաղութը առաջնորդելու շատ օգտակար յատկութիւններէն մէկը:

Հայաստանեայց եկեղեցին Թորգոմ Սրբազանի համար անխախտելի սրբութիւն մըն է: Վիշտ կը պատճառեն իրեն անոր անկազմակերպ վիճակը, պատրաստուած և նուիրեալ հոգեւորականներու պակասը, եկեղեցական շատ մը գիրքերու չգոյութիւնը կամ անբաւարարութիւնը: Ներգործօրէն տեղեակ է անոր կարիքներուն: Դիտել անոր հոգեփրկութեան որքան ազգապահպանման անվիճելի դերը և խորապէս կը հաւատայ թէ Միփուք Բոթի վրայ պահող ամենահաստատուն երկու սիւններէն մէկն է եկեղեցին, միւսը ըլլալով լեզու՛ն: Որքան որ կարելի է, գիշերը ցերեկին խառնելով, ան կը փնի հասնիլ այդ զանազան կարիքներուն, վկայ, ի միջի այլոց, իր հրատարակած գրքոյնները Մկրտութեան, Պատկի, Արեւադալի և այլ ժամապահութեանց վերաբերեալ: Մասնաւոր կերպով կը հետաքրքրուի Հայ եկեղեցական երաժշտութեամբ: Նոյն սէրը չէ՞ր որ զայն մոռ-

նազեա դարձուց կոմիտաս վարդապետի ստեղծագործութիւններուն:

Իսկ Ամերիկայի Հայ Եկեղեցին քարտէսի վրայ կը մնայ Թորգոմ Սրբազանի աշխատութեամբ և ճիշդերով: Զգալի է անոր գերը Էֆուսկիք շարժումին մէջ: Ամերիկայի Եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդէն ներս իր գործուն մասնակցութիւնը ասոր փաստերէն մէկն է արդէն: Ասկէ դատ. Ամերիկայի Միաբնակ Եկեղեցիներու համախմբումներուն՝ մղիչ ուժերէն մէկն է ան, մեր առաջնորդարանէն ներս թէ դուրս:

Այսքան երկար գործադիր պաշտօնավարութենէ յետոյ, անուշա դժգոհներու խումբ մը գոյութիւն պիտի առնէր, ըլլայ աշխարհական՝ ըլլայ եկեղեցական դասէն: Բնական է այս, հակառակը անբնական պիտի թուէր: Երբ ամէն զիւն հով մը կը փչէ, և երբ գլուխները քաղմաթիւ են և հովերը կը փչեն տարբեր ուղղութիւններով, Ռոալնորդ մը անուշա թէ պիտի չտարուի հոսանքներէն. և ուրիշն՝ դժգոհներ պիտի գտնուին: Ճաւախի է սակայն երբ թշնամիներու կը վերածուին անոնք:

Եւ վերջապէս, Մա՛րգը Թորգոմ Սրբազանին մէջ, որ կ'ամրոցօրէնայ քանաստեղծին, հոգեւորականին և մարդուն ընդհանրապէս մէկտեղումով, և որ աւելի մեծ է քան իր մասնիկները, Թորգոմ Սրբազան սկզբունքային հարցերու և պայքարներու մէջ մինչև վերջ ազնիւ, շրջահայեաց և խոհուն է: Անգիջողութեան պարագային իսկ փափկանկատ՝ հակառակորդները անգամ չեն կրնար ժխտել իր ազնուականութիւնը: Կը պայքարի առանց թշնամութեան, առանց կորսնցնելու իր հոգիի մաքրութիւնը, որովհետեւ փոքրագութեան էապէս անձնաթիւ անձ մըն է ան: Առատաձեռն է, հոգածու և համբերող:

Երեք մեծ ուսուցիչներու ազդեցութեան տակ յոյսի եկան ի ծնէ ներկայ իր շնորհները:

— Յակոբ Օշական ծագեցուց իր մէջ սէրը մեր դրականութեան: Տուաւ անոր ոճի դժուարահաճութիւնը: Շէն - Մանոր կը պարտի անթերի Հայերէն գրելու իր կարողութիւնը, բան մը որ դժբախտաբար ներկայիս, ազգային բարձրագոյն վարժարաններու շրջանաւարտներէն քիչեր միայն կրնան արդարացիօրէն հաստատել:

— Շահան Պէրպէրեանի ազդեցութեան ներքեւ, Մարգը վայելչացաւ իր մէջ, և որուն ստորագիւծներէն ոմանք վերջի-չեցի: Եւ ան դարձաւ այս ազնուական ուսուցիչին արժանի՝ և իր կարգին՝ աշխարհական աշակերտը: Անկէ սորվեցաւ կեանքը փիլիսոփայօրէն դիտելու և գեղեցկագէտօրէն զայն ընկալելու արուեստը:

— Իսկ հոգեւորական կեանքի մէջ իր մտատիպարն էր Թորգոմ Պատրիարք, որուն անունը կը կրէ առանց զայն նսեմացնելու, և որմէ ան սորվեցաւ բարխառնել մեր Եկեղեցիին կրօնական և ազգային անբաժանելի երկու երեսները, մէկուն սիրոյն՝ առանց միւսը արատաւրելու: Այդ ոգին է որ զայն հեռու պահեց ապաշխարած մարդոց բուրդային և աշխամբ շայտածքէն, և միևնոյն ատեն զինեց զայն եկեղեցամբով և անկրօն հայերու հոգեբանութեան դէմ: Սորովեաւ, ուսուցիչ և աշակերտ, լուս գիտէին թէ մեր ազգը առանց մեր Եկեղեցիին չէր կրնար գոյատեւել, ինչպէս դարբնու ընթացքին դիպուածի և ճակատագրի դժուար բերումներով մեր Եկեղեցին չէր կրնար ուղիւ իր պարպուէր իր ազգային նկարագրէն:

Նպատակս չէր Թորգոմ Սրբազանի ամբողջական անձը ներկայացնել իր նկարագրին և գործերուն ընդամէջէն: Եւ վկայութիւն մը կ'ուզէի ընել անոր անձին քանի մը երեսներու մասին զորս կ'ընտանամ մանկութենէս ի վեր:

Վստահ եղէք, նոյն վկայութիւնը պիտի ընէի թէ՛ իսկ չըլլայի իր մտերմութեամբ:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԳԵՊԵՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

(Դիմաֆանդակ)

Երեք չորս տարի առաջ, Օգոստոսի կիրակի մը, Սուրբ Աստուածածնայ տունին, Մայր Տաճար էի գացեր: Պատարագիչը Թորգոմ Արքեպիսկոպոսն էր: Տուաւ որուն պատիւն քարոզ մը: Երբ դուրս կ'ելլէի տաճարէն, տեսայ վաղեմի ընկերս՝ վաղարշը, որուն հետ մեր ուղիները խաչաններ էին Պէյրուսի Ամերիկեան Համալսարանին մէջ: Առաջին խօսքերէն ետք, քանի մը վայրկեանով առանձին մնացինք: Օրուն հետ համընթաց չգացող իշային պրկում մը կար դէմքին վրայ և առանց սպասելու անխուսափելի հարցումիս՝ ըսաւ.

— Տարբերակ է այս Սրբազանը, իր մասին լսեր էի թէ գիտէ մարդոց հոգեբանութիւնները, հոգեվիճակները հասկընալ: Իրեն հետ ոչ մէկ բառ փոխանակած եմ և իր քարոզը զարմանալիօրէն իրաւ էր: Կարծես մէկը բան մը փոփոսացած էր ակնջին: Այս առաւօտ երբ կը պատրաստուէինք եկեղեցի գալ, նղբօրս աղան, քսան-քսանմէկ տարեկան լակոտ մը, պնդեց թէ եկեղեցի պիտի չգար: Ակռաներս սեղմած, բան չըսի չնեղացնելու համար նղբայրս: Եկայ եկեղեցի: Ամբողջ Պատարագի ընթացքին կը մտածէի թէ ինչպէ՞ս տունէն դուրս պիտի չպրտեմ այդ յիմարը: Երբ քարոզի պահը եկաւ, ես ալ զարմացայ թէ հակառակ սովորութեան, ուշի ուշով կը հետեւէի քարոզին: Յետագորէն լսեցի թէ ի՞նչ կ'ըսէր Սրբազանը: «Տունի մը մէջ կը պատահին անխորժ դէպքեր, կը նկատուինք իրարմէ, կ'ուզենք նոյնիսկ տունէն դուրս նետել մեր հարազատը: Բայց չենք կրնար, չենք ուզեր, ինչպէ՞ս կրնանք մեր հարազատին կռակ դարձնել: Ի՞նչ նոյնիսկ աններելի զանեք անոր արարքը կամ արարքները: Ո՞վ է մեզ իրաւունք տուեր դատել մարդիկը, ուր մնաց մեր հարազատները: Գալ քրտինք մը եկաւ վրաս և զարմաց-

կոտ աչքերով կը դիտէի Սրբազանը: Ուրտեղէն բերաւ այդ խօսքերը, ո՞վ մղեց զինք այդպէս խօսելու: Յամենայնդէպս, չնորհակալ եմ իրեն. օգնեց որոշումս չգործադրելու: Հոյակապ մարդ կ'երևի: Բաժնուեցանք կրկին տեսնուելու փափաքով:

Տարիներու փորձառութիւնը քիւրեղացած էր Սրբազանի այդ քարոզին մէջ և հարազատութիւնը այդ փորձառութեան կը բախէր իրականութեան փորձաքարին: Պատանիներ՝ տասնեակներով, հարիւրներով, երազկոտ ու պայծառ աչքերով կը մտնէին կամ կ'անցնէին դպրեմանքի մը սեմէն՝ ըլլալու արեղայ ու վարդապետ՝ ծառայելու իրենց ժողովուրդին, և արդիւնքովը իրենց վաստակին, վերադարձնելու երախտքը ժողովուրդին: Քիչեր կը տակուն, որովհետեւ չբազումք են կուսիցեալք բայց սակաւք ընտրեալք: Ահա այդպէս է որ 12 տարեկան պատանին՝ Աւետիս Մանուկեան, ետին ձգած իր ծննդավայրը՝ իրաքի Պաքուպա գիւղը, տատամսոտ քայլերով կը մտնէր Երուսաղէմի Հայոց Ս. Յակոբեանց Դպրեմանքը: Այդ տատամսումը ոչ մէկ ստուեր կը ձգէ իր խառնուածքին վրայ, որովհետեւ ո՞վ է այն պատանին որ առանց տատամսելու, երկչոտելու, չէ կտրած սեմը իր յաճախած առաջին վարժարանին, մնաց որ դպրեմանքին: Այնտեղ մուտքը կ'ենթադրէր վերջնական բաժնում ընտանեկան յարկին ընձեռած ջերմութենէն, մտերմութենէն: Կը մտնէր նոր ու աւելի մեծ ընտանիքի մը մէջ, մաս կազմելու անոր. և ժամանակի ընթացքին այդ տատամսումին պիտի յաջորդէր ամուր ինքնավստահութիւնը, ապագայի հանգէպ պայծառատեն կողմնորոշումով: Աւետիսը պիտի փոխուէր Աւետիքի Թորգոմ Պատրիարքի փոխուէր: Աւետիքի Թորգոմ Պատրիարքի անշուստով, անշատելու գիտք միւս Աւետիքներէն: Թերեւս անգիտակցաբար, կամ

ինչպէս չէ, խոր անդրադարձումով մը պատանիին կարողութիւններուն, ձեռնարկողը աւ փաստակալատ Պատրիարքը կ'ուզէր կանուխէն անջատել, որսալ զինք որպէսզի ապահովէր անոր վերջնական արժանաւորութիւնը գարեկանքէն մէջ, կը յաջգէր, որովհետեւ Թորգոմ Պատրիարքի վախճանումէն հինգ տարիներ ետք, 1939 թ. Յուլիսի 23 ին, երիտասարդ Աւետիքը կը ձեռնադրուէր արեղայ՝ ձեռամբ Մեսրոպ Պատրիարքի և կը վերակոչուէր Թորգոմ Արեղայ ի յիշատակ նորոգ հանգուցեալ Պատրիարքին:

Պատանին կ'աշակերտէր Հայ մշակոյթի կոթողական վարպետներէն Յակոբ Օշականի աւ Շահան Պէրպէրեանի, որոնց շունչին տակ ձեռն կը կերպարանք կ'առնէր անոր հագեկան ներաշխարհը: Անոնք արեւին նախածաշկը Հայ գրականութեան, զեղարուեստին աւ մշակոյթին, աւ ինք տարիներու ընթացքին իր գործերուն մէջէն պիտի բեղմնաւորէր այն՝ ինչ որ արուած էր իրեն լիարուան աւ անսակարկ: Պատերազմի նախօրեակին կը զուգարկիւէր իր ձեռնադրութիւնը և անոր յաջորդող իր կեանքը պիտի հանգրուանուէր մեր սփիւռքեան կեանքը յուզող դէպքերով: Նախախնամութիւնը կամ ճակատագիրը անօրինած էր այնպէս որ ինք գտնուէր այդ տագնապներուն յորձանուտին մէջ, ըլլար մասնակից անոնց, և իր խառնուածքով աւ աշխատանքով ըլլար խաղաղարար ազդեցութիւն, առաջը առնելու կիրքերու բորբոքումներուն: Եւ եթէ միշտ չէ որ յաջողեցաւ, պատճառը իր ցանքերուն թերացումը չէր, այլ դէպքերու տարողութիւնը կ'անցնէր ոյժի սահմանները: Երբէն անձի, որքան ալ տոկուն ըլլան այդ անհատականութիւնն աւ խառնուածքը, իր օրերուն պիտի զուգարկիւէին մեր եկեղեցական կրկնակի տագնապները, ինչպէս իր օրերուն և իր մասնակցութեամբ ողջունեցին այդ տագնապներու բարձման սկզբնաւորութիւնը, որուն վերջնական բարձումը Հայ ժողովուրդի անսեղեղութիւնը ակնկալութիւնն է, իր՝ ժողովուրդի անհերքելի իրաւունքին բարոյական պարտադրանքով:

Իրեն կը սպասէին աշխարհ մը պար

տականութիւններ իր ձեռնադրութեան իսկ առաջ: Իր կարգին, իր հսկողութեան յանձնուած պատանիները խանդավառ աւ կըթող մտքի մշակ, և վարիչ կըզոխումբերու, և միևնոյն ատեն Տեսուչ Ս. Բակարեանց Տպարանի, իր տեսչութեան ընթացքին կը զուգարկիւէր հրատարակութիւնը Յակոբ Օշականի լայնածաւալ գործին՝ «Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան» առաջին հատորին:

Կիսադարեան քահանայական գործունէութեան վաստակը ուսերուն և յօտակառն ուղիերով ազդեցալի զիտող աւ վարդապետին աւ Արքեպիսկոպոսին անկարելի էր չտալ անխուսափելի հարցումը թէ ինչը մղեց զինքը կուսակրոն քահանայագործութեան երթուլու:

— Տասներկու տարեկան էի երբ իրաքի Առաջնորդը՝ Ռուբէն Արքեպիսկոպոսն կը գիմէ հօրս որ գիս Երուսաղէմ զրկէ: Կ'ըսեն թէ հայրս կործիքս հարցումն է և ես դրական պատասխանած եմ: Այդպէս ալ եղաւ:

Երբ գիտել տրուեցաւ իր գործածած բռնարուն՝ «Կ'ըսեն թէ»-ին, յարուցած կասկածը թէ արդեօք ինք կ'ափսոսէր եղածին, լուսարանումը այս անգամ չաւարտէր որ աւ ոչ մէկ անորոշութիւն կը ձգէր:

— Երբեք: Ո՛չ մէկ տարակոյտ կամ ոչ մէկ զղջում կուսակրոնութիւնը տանն: Ենթադրութիւն, ինչ էր ընտրութիւնը, լուսարեւոտումը մը, յաջող առեւտրական մը կամ համալսարանաւարտ անկախ տաղարէզի մօրդ: Ո՛չ մէկը և ո՛չ միւսը կը փոխարինեմ քահանայագործութեան հետ: Ուրախ եմ որ կանուխէն Երուսաղէմ գացի աւ հոն մթնոլորտը գիս առաւ իր տարերքին մէջ, և Յնացեալը պատմութիւն է: Անհեթեթ է թելադրութիւնը որեւէ աստուծոյ:

Կ'առարկուի թերեւ թէ ստիպման տակն է նման հաստատում մը ընկու: Երբեք թերեւ տեղին չէ և աւելորդ երբ մարդը ճանչնանք, երբ տեսնենք թէ ինչպիսի՝ բժախնդրութեամբ և խանդավառութեամբ կը լեցնէ իր օրերը: Իր սկզբնական տարիները զուգարկիւցեան Թորգոմ Պատրիարքի դահապարտութեան և

որոշ հաղորդակցանութիւն մը կտր վանքի երկնագոյն գէմքին՝ Պատրիարքին, ու կրտսերագոյն աշակերտին՝ Աւետիքի միկրտսերագոյն աշակերտին, որուն անմիջական հետաքրքրութեան առարկան էր դարձեր, Պատրիարքը ինք՝ որոշեր էր տալ իր անունով տրամանաւոր մարդը պատկանելի անունը կրելու։ Ան ազդեցորդ, Հաւաքումն ան ապագայի Արեւանները և վիճակով իւրաքանչիւրը կ'ընտրէ իր հաւանական տնայնիքը, Աւետիքին ընտրած թուղթին վրայ գրուած է «Թորգոմ» պատահականութիւնն անկաւ, վստահաբար, բայց զուր անգը չէ բաւած թէ երբ քան մը իսկապէս փախաքաշու ըլլանք, կը յաջողինք հասնիլ անոր, Ան և իրաւ վիճակութիւնը Պատրիարքէն։ Անգլիկէն լեզուով կաշկաղած հետոյ Աստուածաշունչ մատենի կողքին մէջ գրուած է Պատրիարքին ձեռքով։

«Ընկալալ զմատենան սուրբ Նուէր ի սիրելի բարեկամէն իմէ, ի Տիւր Եսկար Աստուանէ որ յ'մերիկա, ի վերջ կոյս Հսկանքեր տմտան 1937 ամի. և որորի կռակ զի յեւ մահուն իմոյ ապցի սա յիշատակ հայրական սիրոյ և օրհնութեան առ որ կրտսերագոյնն է այժմ ի ձեռնասուն որդւոց իմոց Աւետիք Սարկաւազի»։

Ի տասն Նոյեմբեր 1937

Երուսաղէմ

Պ. Ե.

Թորգոմ Արք.

Եւ այս՝ իր փոխանութէն գրիթէ երկու տարի առաջ, Վախճանութէն ետք երբ իր ծոցատետրը կը քննեն, հոն կը տեսնեն այն անունները որ Պատրիարքը պիտի տար իր ձեռնագրելիք սարկաւազներուն։ Աւետիք Սարկաւազի անունն զիմաց նշանակուած է «Թորգոմ Արեւոյ»։ Պատրիարքի ձեռքով, Սոսկական քաջալերանք չէր Պատրիարքին համակրանքը, այլ փափաքը իրապէս արժանաւոր անհատի մը զօրավոր ըլլալու ամէն ձեռով։ Տարիները ցոյց պիտի տային թէ Պատրիարքը չէր սխալած իր ակնկալութեան, իր կոհնութիւն մէջ։

Պատրիարքին քովն ի վեր կային երկու տարիներ անձնաւորութիւններ՝ խոտնըւածքի հակայական տարբերութիւններով — Եսկար Օշական և Շահան Պէրպէրեան — որոնք երկուքն ալ տարբեր ձեւերով խոր ազդեցութիւն պիտի ձգէին իր վրայ։ Գրականութեան հանդէպ իր

հանդէսը, Փաստը սորբ վերակազմին էր Արեւոյն ձեռնադրութեան ընթացքին։ Արեւոյն Պատրիարք սարկաւազը ինք կ'ազդէր կրկն անունը Պատրիարքին, որուն անմիջական հետաքրքրութեան առարկան էր դարձեր, Պատրիարքը ինք՝ որոշեր էր տալ իր անունը այս երկտառադին, անոր մէջ անանկով տրամանաւոր մարդը պատկանելի անունը կրելու։ Ան ազդեցորդ, Հաւաքումն ան ապագայի Արեւանները և վիճակով իւրաքանչիւրը կ'ընտրէ իր հաւանական տնայնիքը, Աւետիքին ընտրած թուղթին վրայ գրուած է «Թորգոմ» պատահականութիւնն անկաւ, վստահաբար, բայց զուր անգը չէ բաւած թէ երբ քան մը իսկապէս փախաքաշու ըլլանք, կը յաջողինք հասնիլ անոր, Ան և իրաւ վիճակութիւնը Պատրիարքէն։ Անգլիկէն լեզուով կաշկաղած հետոյ Աստուածաշունչ մատենի կողքին մէջ գրուած է Պատրիարքին ձեռքով։

սէրը, որ յետագային պիտի յանգէր քանասեղծութիւններու գիւտի մը հրաշալիութիւն — «Վանքի Օրհն» —, կու գար այն սէրէն որ Օշական ներմուծած էր ուսանողներու ներաշխարհէն ներս, և աւելի ետք ապաւորապաշտ էջերու հատորիկով մը՝ «Հայրիկ Զան» քերթ ու հաղորդական վերնագրով։ Շահան Պէրպէրեանի ազդեցութիւնը պիտի զգացուէր աւելի ուշ։ Երաժշտական գաղափարութիւնները կային իր մօտ և անոնք պիտի ձեռն կերպարանք գտնէին այն բազմաթիւ ձայնագրութիւններուն ու երկեղեցական երգերու նօթագրութիւններուն մէջ, որոնք ինք լոյս պիտի ընծայէր ժամանակի ընթացքին։ Այդ բոլորը ձեռով մը պիտի արդիւնաւորուէին «Կոմիտասի Հանճարը» ծառայուն հատորին մէջ։ Կոմիտասի հանդէպ իր անխտան սէրը սկսած էր վաղուց։ Դեռ սարկաւազ, իր շուրջ կը հաւաքէ խումբ մը տղաք և կը սկսին փորձել երկնայ մը

անակնկալօրէն ներկայ կը գտնուի Շահանը: Արագօրէն կը տեղեկանայ թէ ինչ կ'ընէին և տեղւոյն վրայ կը ստանձնէ ղեկավարի դերը — կ'ունկնդրէ երգերուն, կու տայ կարգ մը ուղղութիւններ ու կը մեկնի: 1946 ին, տասնհինգամեայ բացակայութենէ մը յետոյ, Թորգոմ Արեղայ կ'այցելէր Պաղատա՝ իր ընտանիքին: Հոն նոյն տարին կը կազմակերպէ Յակոբ Օշականի յորելանը, որուն ընթացքին, օրուան յորելաւորը մեծարող իր քանախօսութենէն զատ, կը ղեկավարէ ութսուն հոգիոց երգչախումբ մը: Նախ քան յորելական ելոյթը, փորձերու ընթացքին կոմիտասեան երգերու ղեկավարման պահուն կը հանդիպի նոյն այն դժուարութիւններուն ինչ որ ունեցած էր Սողիմական աւանդական տարիներուն: Կրկին... Շահան Պէրպէրեանն է որ օգնութեան կը հասնի իրեն որպէսզի յաջողութեամբ զլուխ հանէր ծրագիրը:

Աւանդական օրերէն իսկ, իր հագնատակը խռովող զգայնութիւններն ու Շահան Պէրպէրեանի լիարժեք շող տուած սիրոյ սերմը առատօրէն ու անմնացորդ կերպով հոգեկան իր բերրի ակօսներուն մէջ, կ'արմատաւորէր խորունկ, անփոխարինելի ակնածանք ու սէր մեր երաժշտութեան մեծ վարպետին՝ Կոմիտասին հանդէպ: Թէ հաղորդ էր անոր երգերուն՝ կասկած չկայ, թէ կը գիտակցէր այն հակայական կարուստին որ մեր մշակոյթը ունեցաւ վարդապետին մաքին մթազնուածով՝ կրկին կասկած չկայ, և այդ բոլորը ժամանակի ընթացքին պիտի կուտակուէին, ըլլալու իր հոգին խռովող հրաշքը, և օր մը դատախազութեան կադապրին մէջ ձև առնելու և ի վերջոյ յանգելու «կոմիտասի Հանճարը» վերլուծական աշխատանքին:

Ժողովրդական երգերու այս հատորին կը յաջորդէ երկրորդը, ուր պիտի ուսուցանուին Կոմիտասի կրօնական ու եկեղեցական երգերը առաջին հերթին ու մասնաւորաբար՝ Կոմիտասի անկրկնելի Պատարագը, իր լրումին հասցնելու ասորոյ յիշատակարանը հայ երգի գիտաբարին: Զարմանալի տարբադարձ մը կատարած էր Սրբազանը անխուսափելի

երկընտրանքին առջև: Որովհետև, Օշականը իր դասընթացներով և իր գիրքերով անկարելի էր որ նոյնքան մնայուն ազդեցութիւն մը գործած չըլլար Դպրեւանքի այս աւանդին վրայ որքան Շահան Պէրպէրեանը: Նոյնքան նաև այն սէրն ու յարգանքը, որ ունէր վաճառութեան հանդէպ, որուն հանդիպելու բախտը պիտի վիճակուէր իրեն: Երկու սէրեր, երկու արուեստողեաներու հանդէպ: Այն հարցումին թէ ինչո՞ւ նման աշխատանք մը չէ կատարած Թէրեանի գործին ու անձին, կը պատասխանէր թէ առիթը, պայմանները և մասնաւոր կոմիտասի եղբրականօրէն չքեղ կեանքը մղեցին զինք նախ կեդրոնանալու այս վերջինին գործին, և ապա իրագործելու արդէն իսկ ծրագրային վիճակի մէջ գտնուող Թէրեանի վատասկին վերլուծումը: Հանելուկը կը լուծուէր, չէր մոռցած, կը մնայ մաղթել որ կարենայ ժամանակ գտնել իրականացնելու, կեանքի վերածելու այդ ծրագիրը:

Հոս արդէն ինքզինք դէմ յանդիման կը գտնէ այն խոչընդոտներուն, որոնք արդիւնք են հանգամանքին, իր պաշտօնին և անոնցմէ բխող առաւելաբար վարչական պատասխանատուութիւններուն: Վարչական պարտաւորութիւնները կու գային այն պաշտօններուն հետ, որոնք կը վստահուէին իրեն, սկիզբը երուսաղէթի մէջ և ապա Ամերիկա, ուր յաջորդաբար պիտի ըլլար հովիւ Ֆիլատէլֆիոյ հօտին, Առաջնորդական Փոխանորդ՝ Նիւ Եօքս, Առաջնորդ Արեւմտեան Թեմին՝ Դալիֆօրնիոյ մէջ, ուր սերտ գործակցութիւն պիտի հաստատէր Լեոն Զաէն Սիւրմէլեանի հետ, և ապա կրկին Նիւ Եօքս, այս անգամ իբրև Առաջնորդ Արեւելեան Թեմին, որ պիտի ղեկավարէր ձեռնհասօրէն ամբողջ 23 տարի, 1966 Մայիսէն ի վեր, ըլլալով միակ եկեղեցականը որուն այսքան երկար տարիներ պիտի վստահուէր Թեմիս ամենէն մեծ Թեմը մեր եկեղեցիէն ներս: Վարչական այս պարտաւորութիւններուն քով ի վեր չմոռցաւ այն երիտաւար գործերը, վարդապետներն ու քահանաները՝ որոնք կը պաշտօնավարէին իր հակադրութեան տակ: Խորապէս գիտակ-

Անցնելով անհատներէ, այդ բժա-
խնդրութիւնը պիտի բերէր իր դարձին,
իր առաքելութեան կիրարկումին մէջ,
իր Առաջնորդի հանգամանքը պիտի դէն-
գինք մօտիկ յարաբերութեան մէջ օտար
եկեղեցական մօրմիններու ու կղերական
ներկայացուցիչներու հետ, որոնց մօտ
արժանաւորապէս պիտի ներկայացնէր
Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին և
իր մասնակցութիւնը պիտի գնահատուէր
իր ընտրութեամբ որպէս Նախագահ Արե-
ւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիներու Խոր-
հուրդին և Փօխ - Նախագահ Ամերիկայի
Եկեղեցիներու Ազգային Խորհուրդին:

Սերտ յարաբերութիւն պիտի ստեղ-
ծէր նաև քաղաքական շրջանակներու և
դէմքերու հետ, մանաւանդ Նիւ Եորքի
քաղաքապետ Էտուարտ Քօչի, որուն հետ
մօտէն աշխատելու բազմաթիւ առիթներ
պիտի ունենար:

Հասեցաւ սկիզբը թէ իր եկեղեցական
կեանքը զուգուիպէցաւ մեր Եկեղեցին
յուզօղ տապնապետութեան: Ինչ որ ոչ ոքի
մօքէն պիտի անցնէր, այն դէպքերն էին
որոնք հիմնովին պիտի յեղաշրջէին մեր
ազգային կեանքը՝ Հայաստանէն մինչև
Սփիւռքի ամենէն հեռուօր անկիւնը ուր
մեր ժողովուրդի բեկորները կ'ապրին:

1988ի Փետրուար 22ի գիշերն էր:
Իրեն հետ մամուլային ունէր ձեռ-
նարկի մը պատրաստութեան համար: Ար-
տակարգօրէն մասնագէտ էր և շուտով յայտնի
գործու պատճառը:

— Պէտք է առ այժմ առկախենք այդ
աշխատանքները: Այսօր Վեհափառ հեռա-
խօսնց ու պատմեց երևանի մէջ տեղի ու-
նեցող դէպքերու մասին՝ Դարբարդի ա-
ւարձութեամբ: Ահհրամսեալ է անմիջապէս
ազգային կազմակերպութիւնները ժողովի
հրաւիրել և որոշել մեր ընելիքը: Ուշա-
ցած ենք, արագ պէտք է աշխատինք:
Ուրբաթ գիշեր ժողովը տեղի պէտք է ու-
նենայ:

Շորթուան սկիզբը տեղի կ'ունենար
այս հանդիպումը և Ուրբաթ օր Առաջ-
նորդարանի գահիժը հաւաքուելու էին
չորս հարիւր հոգի՝ զանազան կազմա-
կերպութիւններ ներկայացնող: Դահլիճը
վերածուած էր հսկայ դասարանի մը և

Առաջնորդը նստած էր ամենէն առջև,
դէմքը ժողովականներուն: Ամէն կողմէ
հարցումներ կ'ըլլային, հարցեր կը ներ-
կայացուէին և բոլորին մէկ առ մէկ ու
համբերութեամբ կը պատասխանէր: Առաջ
ժողովակազմութիւնն էր որ կը պար-
զուէր մեր աշխարհն առջև: Ոչ ոքի կը
զլացուէր խօսելու իրաւունքը: Եւ չորս
ժամ աւագ մօքերու փոխանակումներէ
ետք Ենթադնումստեմբըրը նշանակուել
էին, իւրաքանչիւրին պարտականութիւնը
յատկօրէն բանաձեւուած: Պէտք էր տես-
նել այդ գիշեր Սրբազանին հանդարտու-
թիւնը, գնահատելու համար վարչական
իր կարողութիւնները: Եւ առկէ ետք
զրեթէ ամէն գիշեր նոր ժողով, նոր ս-
րուումներ մինչև Մարտ 13ի կիրակին
երբ Պատարագէն վերջ աւելի քան տասը
հազարնոց հայութիւնը արժանաւայելի լը-
ջութեամբ ցայցի կ'ըլլէր Նիւ Եորքի Ս.
Վարդան Մայր Տաճարէն, Սրբազան Հօր
առաջնորդութեամբ, մինչև 67րդ փողոց
Խորհրդային Միութեան ՄԱԿի Ներկայա-
ցուցիչին շէնքին հանդիպակաց փողոցը:
Հոն ունեցաւ իր ելոյթը՝ պարզելու մեր
ժողովուրդի զօրակցութիւնն ու համակա-
մութիւնը Հայրենիքի ու Դուրսարդի -
Արցախի - ժողովուրդի պաշտնջատիրու-
թեան: Եւ ելոյթէն անմիջապէս ետք կը
յանձնէր յաւաքի մը Խորհրդային ներ-
կայացուցիչին պաշտնջելով Արցախի վե-
րադարձը իր իրաւական և իրական տի-
րոջ՝ Հայաստանի Հանրապետութեան: Աշ-
խատանքը հոս պիտի չվերջանար, ջան-
քերը պիտի շարունակուէին և երբ Խոր-
հուրդային Միութեան Նախագահը 1988ի
Դեկտեմբերին կը ժամանէր Նիւ Եորք,
ինքն՝ Հայ Եկեղեցւոյ եպիսկոպոսներէն
բողոքացած պատուիրակութեան մը ղեկի
անցած՝ պիտի ներկայանար Նախագահին,
պարզելու Սփիւռքահայութեան պաշտնջը
Արցախի սղողութեամբ:

Բայց եղաւ 1988 Դեկտեմբեր 7 և եղաւ
երկրաշարժը որ յեղաշրջեց ամէն ինչ:
Դեկտեմբեր 7ի գիշերը տեղի կ'ունենար
Հազնանդատեան Պաշտօն Մայր Տաճարին
մէջ բազմաճաղար հաստատեցումներու ներ-
կայութեան և իր յուզումը հազիւ քօշար-
կելով, կորովի ճառով մը կը զօտեպնդէր

ներկաները: Յաջորդ առաջատար պատերազմները կ'ընդունուէր Փաշրիւրոյի թիւ 2 անձնատարութեան կողմէ, ինքնընդամենը պատերազմական Մասկաւա վերադարձէն երկու ժամ առաջ:

Երկրաշարժին զօշ գացած մեր ժողովուրդի գաւազները այնքան էին բազմաթիւ և ֆիզիքական կործանումը այնքան անուր, որ ամէն ինչ պէտք է մէկդի դրուէր զբաղելու համար վերադարձողները ամբարշտու և վերաշինութեան գործով: Ժողովուրդը ամբողջ զօրակոչի պիտի եմբարկուէր, և կրկին Սրբազանը ստանձնեց աշխատանքները հաւանական պարտաւթութիւնը և նշանակեց ձեռնհաս ու կարող ազգայիններէ բաղկացած յանձնախումբ՝ գլխավորելու տարուելիք աշխատանքը, այս պարագային՝ Ստեփանաւանի վերակառուցումը: Եղաւ հակայական օգնութիւն՝ զգեսաներու, պարէնի, դեղորայքի, բժշկական և այլ առօրեականութիւններու: Գլխավորը պիտի ըլլար հինգ հարիւր քնակարաններէ բաղկացած աւանի մը կառուցումը Ստեփանաւանի մէջ՝ զբոսայգիներով, մշակոյթի ու մարզական կեդրոններով, զբօսայգիներով, որոնց իրագործումին պիտի նախաձեռնէր Յանձնախումբը: Սրբազանի նախագահութեամբ Այս աշխատանքները օրհնելու համար, իջմիածնէն Նիւ Եօրք ժամանեց Ամենայն Հայոց Հայրապետը՝ Նորին Ս. Օմուքիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Կաթողիկոս, ընկերակցութեամբ Կիլիկիոյ Հայրապետին՝ Նորին Ս. Օմուքիւն Տ. Տ. Գարեգին Բ. Կաթողիկոսին, որոնք միասնաբար շէրաշարժաւով մուտք գործեցին Սուրբ Վարդան Մայր Տաճար, Դերչ. Տ. Թորգոմ Արքեպ. Մանուկեանի բարի գալուստի ջերմ խօսքերով: Աղէտը միացուցած էր ժողովուրդը, և զոյգ Հայրապետներու ներկայութիւնը կը նուիրակնացնէր իրողութիւնը:

Այդ օրէն անցած է ուղիղ մէկ տարի: Անցնող տարւան ընթացքին Առաջնորդարանէն հրատարակուեցան քանի մը տեղեկագիրներ, հաշուետու ըլլալու տարուող աշխատանքներուն, որոնք թերեւ կ'ընթանան քիչ մը դանդաղ, բայց ոչ թէ ջանքերու պակասէն: Թերեւ աւերին հակայական տարադրութիւնը անհամբերա-

թիւն կը յառաջացնէ, բայց աշխատանքները կ'ընթանան իրենց ծրագրին համաձայն և վստահարար շինութիւնները կ'իրադարձուին չուտով:

Այս աշխատանքներու կողքին, ասանցմէ առաջ և վստահարար ասանցմէ ետք, կան տարբեր մասնագութիւններ՝ որոնք կը զբաղեցնեն, կը ազդեցեցնեն զինք: Իրեն ջամբուած կրթութիւնը իր մէջ յառաջացուցած է օրէնքներու, կարգերու, աւանդութիւններու հանդէպ բնականորէ վերաբերմունք ու կեցուածք: Առկէ նաեւ իր մասնագութիւնները մեր եկեղեցւոյ ներկայ գոյովիճակին հանդէպ: Մօտ երեսուն տարիէ ի վեր չէ գուժարուած Հայ եկեղեցւոյ Եպիսկոպոսաց Ժողով, քննարկելու ընկերային, եկեղեցական ու ազգային հարցեր, որոնք մեր ժողովուրդը կը յուզեն:

Հարցումին թէ նման ժողով մը Հայ եկեղեցւոյ բոլոր եպիսկոպոսներուն մասնակցութիւնը կ'ենթադրէ՞, անվարան պատասխանեց.

— Բոլորը՝ անխտիր: Կը հասկնամ հարցումը: Անկասկած որ հրաւեր պէտք է երթայ նաեւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան եպիսկոպոսներուն, օրովնաեւ մեզ ոչ մէկ իրաւական, սկզբունքային հարց կը բանալ:

Նկատի առնուելիք խնդիրներն են, օրինակ, կառայր մեր եկեղեցիին այսօր և ինչ ձեով պէտք է ամեղծել կրօնական զարթոյն մը մեր ժողովուրդին մէջ: Սփիւռքի ժողովուրդը ինչպէ՞ս պէտք է կապել եկեղեցիին և ինչպէ՞ս փոխանցել այն ճշգրիտ միտքը թէ մեր եկեղեցին ազգային Հոստատութիւն մը չէ միայն միւս հաստատութիւններու կողքին: Թէ մեր եկեղեցին պէտք է գտնուի ազգային տաքնապներու պատկերի առաջին գիծերուն առաջնորդի գերով և առանց գիծելու իր աստուածաշնչական ու կրօնական առաքելութենէն: Մին միւսով պէտք է ամբողջանայ և ոչ թէ իրարու հակադրուին, անորոշութիւններ չտեղադրուին: Յայտնեց թէ մեր եկեղեցին ի տարբերութիւն ուրիշներու, յստակ ժողովրդավարական հասկացողութիւն ունի ընկերային կարգ մը հարցերու հանդէպ, որոնք կ'աղիկածեն տարբեր համայնքներ:

բու, տարբեր եկեղեցիներու կհանքը: Եկեղեցին, ունենալով յատակ որոշում ուղիք կարգ մը նուրբ և զգացական հարցերու հանդէպ, իր կարծիքը, իր սկզբնական կը բանաձևէ յատակօրէն, յարգելով մտահոգութիւնները և կացութիւնը իր հոգատարութեան տակ գանուող ժողովուրդին:

Սփիւռքի մեր եկեղեցւոյ տոգորութեան պարագային անհրաժեշտ կը նկատէ մեր եկեղեցւոյ հեղինակութեան յատակ վերականգնումը որպէսզի ըլլայ այն կեդրոնաձիգ Հաստատութիւնը, որուն հոգի Սփիւռքի ժողովուրդը հաւաքուէր: Երբ մեր, այս պարագային՝ Ամերիկայի Արեւելիան թեմի, երկուութիւնը ցոյց տրուեցաւ, պատասխանը անակնկալ մըն էր:

— Այս օրերուն, երբ Արքայի հարցը կայ, երբ երկրաշարժի աղէտի հետեանքները պէտք է դիմագրաւենք, անհեթեթ ու մանաւանդ դատապարտելի կը զտնեմ մեր ուժերու վատնումը տարբեր հարցերով: Բարոյական ոչ մէկ արդարացում կը տեսնեմ այս ձգձգումին մէջ: Կը սպասեմ որ մեր եղբայրները, որոնք հոռու կը մնան, յատակօրէն ընդունին մեր եկեղեցւոյ կարգը և միացնելով իրենց ուժերը մեր ֆանքերուն, իրեն մէկ թեմ հարուհանք սկսեալ աշխատանքի: Պատմութեան առջև թերի պիտի գտնուինք եթէ չիրազորենք այս մէկը: Եթէ մեր զոյգ վեհափառները այս թեմին առնչութեամբ եկած ըլլային որոշ հասկացողութեան և տային մեր հետեւիք ուղեգիծը, շախտընդհանր հարթուած կ'ըլլային. քայքայող պիտի բան չեղաւ: Եւ մեր ուսերուն կը ծանրանայ միատեղութիւնը, համախմբութիւնը նուիրական պարտաւորութիւնը:

Ակնարկութիւնը վեհափառներուն չէր ենթադրեր որեւէ քօղարկուած քննադատութիւն անոնց հասցէին, որովհետեւ նման կեցուածք չի համապատասխանիր իր խառնուածքին, եղած են քաղմաթիւ տախիբներ, կացութիւններ, որոնց իբր արդիւնք՝ ինք կղաւ քննադատութեան թիրախը առանց ըլլալու պատասխանատուն արժարժեալ հարցերուն: Մնաց իր արժանաւայել քարձաթեան վրայ, առանց տարուելու ընթացիկ ու նման պահերու

ինքզինք արդարացնելու նուազագուծ փորձութենէն:

Իր վերջին շրջանի քերթուածներէն մէկուն մէջ, «Զաւակ Հայուն» վերնագիրով, իբրեւ կտակ իր ժողովուրդի զաւակներուն կը պատգամէ:

Հայոց լեզուն,
երգ, պար, աղօթք,
Ու պատմութիւն,
Իրրեւ աւանդ պիտի տանիս
Հորիզոնէ հորիզոն,
Զորս ծագերուն
Յրուած բոլոր Հայերուն,
Որ զօրանան ալ՝ իրարմով
Ընդելուզուած,
Որ տարածեն շունչը Հայուն,
Ամրապնդեն յոյսը Հայուն՝
Հայ մնալուն, Հայ ապրելուն:

Նման պատգամ մը կրնայ վստահօրէն տալ՝ որովհետեւ իր կեանքը ամբողջ փաստն է այդպիսի հետեւողական աշխատանքի: Արեւայական ձեռնարկութենէն մինչև Առաջնորդութիւն, իւրաքանչիւր օրակը այդ կեանքի չղթային կապուած է Հայ մշակոյթին ի նպաստ տարուած իրազօրձաններով, վերջին տարիներուն, Առաջնորդարանի մէջ եղած բոլոր ձեռնարկները կատարուեցան իր անմիջական մասնակցութեամբ ու հովանաւորութեամբ: Հայ գրականութեան մշակներուն նուիրուած յօդակներ կրեկոնները, Վերջին տարիներուն, Ապրիլեան եղեռնի նուիրուած սիմբոլիզմները և քաղում այլ ձեռնարկներ իրազօրձանցան իր նախագահութեամբ և երբեմն, ինչպէս Վերջին տարիներուն մնացած փառքի պատրաստութիւնը, յաջողեցան իր անմիջական . . . նիւթական օգնութեամբ:

Ահա վերջին իր գործը՝ որմէ ոչ ոք տեղեկ է և որուն մասին ոչինչ է զբոսում ոչ մէկ տեղ: Ստեփանաւանի վերակառուցման աշխատանքներով կլանուած էր և ոչ մէկ վայրկեան ունէր վատնելու տարբեր հարցերով: Ուշագրութիւնը ամբողջութեամբ կեդրոնացած էր այդ գործերուն՝ ծրագիրներ, բանակցութիւններ, հանգանակութիւն և հազար տեսակ գործեր: Առիթով մը իրեն հարց տրուեցաւ

թէ կարելի՞ է որոշ գիտական, բժշկական նորագոյն ննորաւորութիւններով օժտուած կարգ մը կազմած զրկել Երևան, այնպէս չհամարձակուի մը ընդ առաջնելով:

— Յանկը տուր ինձի, ինչպէս նաեւ Յանձնախումբին: Եթէ կարելի ըլլայ, ինչո՞ւ չէ:

Այդ քան, Չվատահեցուց, ինչպէս նաեւ չմերժեց: Այդ հանդիպումէն անցան շուրջ երկ-չորս ամիսներ: Գործը քննարու առաջին մասը Դեկտեմբեր 6-ին ճամբայ ելաւ զէպի Երևան, մնացեալները շուտով կը հասնին իրենց տեղը: Ոչ մէկ աղմուկ, լուռ բայց նախանձելի վստահութեամբ մը կարողացաւ իրականացնել այդ առաքումները:

Այնպէս իր ոճն է այս, հետո մնալով աղմուկէն, բայց իրադրո՞ծելով անհրաժեշտը:

Կիսադարեան քահանայապետութեան

պատկանելի այս կեանքին մէջ կը միաձուլուին անձն ու ոգին իր ուխտին, որուն մնաց հաւատարիմ՝ չհերքելով մեր եկեղեցւոյ աւանդները: Մշտակարօտ ու մշտարթուն մեր եկեղեցական հայրերու հրեալի պատգամին, ան արժանապատիւ ու անվեհեր կերպով ընթացաւ անոնց շաւիղէն: Եղաւ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան շրջիւ արտայայտութիւնը: Նախանձխանդի մեր եկեղեցւոյ կարգերուն, բազմապատկան՝ իր գործակիցներէն ու ինքնիրմէ, Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան անսխալելի կրօնական զգայարանքով եղաւ անձնդիր, անխոնջ ու աննկուն Առաջնորդը Ամերիկահայաց Արեւելեան Թեմին՝ իրեն իրեւ հովանի ու յուշարար ունենալով տանը: Վեց դարերու գոյատեման փաստով ամբարխորխուած Հայ եկեղեցւոյ փառքը:

ՄԱՐԶԳԵՏ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ

Նիւ Եորք, 9 Դեկտեմբեր 1989

Կ Տ Ա Կ

Սիրուն մանկիկ, ես զընում եմ, դու գալիս ես այս աշխարհ, ձգմարիտն ես փորձով զիտեմ ու խօսքերըս մի՛ մոռնար: Կեանքն է փախչող, խարուսիկ թեւ, վայրկեանն է միշտ իրական, Բախտի կռանը կեանքն է թէեւ, բայց դիպումն է տիրական:

Զգացմունքն է դերիշխանը, խելքը նորա լոկ ծառան, Բայց դու խելքդ վրայ պահիր, ինչպէս պողպատ կուռ վահան: Մի՛ հաւատար ստուերներին, յենուիր միայն քեզ վրայ, Ատելու չափ սիրի մարդկանց, բայց լաւութիւն միշտ արա՛:

Եւ լայն օրում թէ՛ ընկերներ, թէ՛ բարեկամ ճանաչիր: Իսկ նեղ օրում ընկերների՝ ո՛չ որոնիր, ո՛չ կանչիր: Խաղերով լի այս աշխարհում եթէ խաղըդ տանուլ տաս, Զուարթ եղիր, ու այսպիսով բախտի վրայ կը խնդաս:

Անվախ ու վեհ կեանքդ վարէ անձանթին դէմ դէմի, Անզղջալի առաջ զնա՛, ինչ որ լինի թող լինի: Լսիր, տղաս, ինձ կը թաղես այնպէս մի տեղ աննշան՝ Որ չիմանան մարդիկ, չգան շիրմիս քարը գողանան:

ԱՌԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՆՈՐԶՆՏԻՐ ՏԵՎ.Ս.ՊԱՇԷ, ՀԱՅ ԵՐԱՆՍԻՆԱԳԻՏԻ

Ամեն. Տ. եղիլ Ս. Պատրիարքին մահաւան գոյժը կոյժակի արագութեամբ տարածուեցաւ ամէն տեղ. Ս. Յակոբեանց Միաբաններս փութացինք երեսադէմ, մեր վերջին աղօթքն աւ յարգանքը մատուցանելու և նոյն ատեն մեր հրաժեշտը տալու իրեն:

Այսպէս, թաղման արարողութիւնը տեղի ունեցաւ կիրակի, 11 Փետրուար, ժամը 10ին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Իսկապէս, շատ սրաւատու էր Հայոց Պատրիարքին թաղումը: Երեսադէմի յարանաւանութեանց հոգեւոր պետերը ներկայ էին արարողութեանց. այսպէս, Յունաց և Լատինաց Պատրիարքները իրենց շքախմբով, ինչպէս նաև Դպրի, Ասորի, Ֆրանսացի, Իսլամ և Հրեայ և այլ հոգեւոր պետեր և պետական բարձրաստիճան անձնութիւններ, Ամերիկեան, Ֆրանսական, Անգլիական և այլ հիւպատոսներ և խումբերով ժողովուրդ: Պատարագիչն էր Կերշ. Տ. Ներսէս Արքեպս. Պողոպոյեանը որ կը ներկայացնէր Ամենայն Հայոց Վաղգէն Կաթողիկոսը, իսկ Մեծի Տանն կրիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը կը ներկայացնէր Յունաստանի Առաջնորդ Կերշ. Տ. Սահակ Արքեպս. Այվազեանը, Արարողութեանց կը նախագահէր Ս. Աթոռոյս նորրնոր Տեղապահ Կերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանը, Վերջին Սժումը կատարեց Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ Կերշ. Տ. Կարեգին Արքեպս. Կազանճեանը, «Ողջոյն» ընթացքին, բոլոր Միաբաններս բեմ բարձրացանք, մեր վերջին հրաժեշտի ողջոյնը տալու Պատրիարքին...:

Արդարև, Հայոց Պատրիարքութիւնը երեսադէմի մէջ բացառիկ դիրք և իրաւունք կը վայելէ Յունաց և Լատինաց Պատրիարքութիւններու կարգին: Այս իրողութիւնը անգամ ծը ևս փաստուեցաւ մեր Պատրիարքին թաղման առթիւ:

•••

Ս. Յակոբեանց զինուորակալ Միաբանութեան Հայրերը թաղման առթիւ եկած

էին մեր այս բացառիկ դիրքը անգամ ծը ևս ամրապնդելու և հաստատուն պահելու համար: Մեր կանոնադրութեան համաձայն, 9 Փետրուարին, կէսօրէ առաջ, Միաբանութիւնս Պատրիարքական Տեղապահ ընտրեց Նիւ Եորքի Հայոց Առաջնորդ Կերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանը, որ արդէն հինգ անգամ վերընտրուած է իբրև Առաջնորդ, ինչ որ աննախընթաց երևոյթ մըն է Միացեալ Նահանգաց Հայոց Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ: Կերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. կը նկատուի մեր ժամանակներու Հայոց Եկեղեցւոյ ամենէն արժէքաւոր եկեղեցականներէն մէկը, որ կ'ընտրուէր Տեղապահ 37 ձայնի վրայ 21 ձայնով:

Վեհափառ Վաղգէն Կաթողիկոսը չուտով հեռագրով շնորհաւորեց նորընտիր Տեղապահ Սրբաղանք ինչպէս նաև խորհելի կառավարութիւնն ու վաւերացուց զինք իբրև Հայոց Պատրիարքութեան Տեղապահ, ինչ որ Միաբանութեան և ժողովուրդին մէջ մեծ ուրախութիւն և ոգևորութիւն ստեղծեց:

Նորընտիր Տեղապահը մօտէն ճանչնալու բախտը ունեցած եմ 1958ին, երբ երեսնադէմ գացած էի իբրև ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանող: Այն ատեն դեռ վաղըսպեա, ինք Տեսուչն էր ժառ. Վարժարանին և Ընծայարանին (1957-60): Առաջին օրէն իսկ մեծ ազդեցութիւն գործեց իմ վրայ: Միայն սէր և համակրանք զգացած եմ իրեն հանդէպ: Զինք նկատած եմ իմ օրագրի Տեսուչը: Ի հարկէ իրմէն առաջ ունեցած եմ ուրիշ տեսչաներ: Որովհետեւ իր մէջ տեսայ «Այլ» ի հաւատով և շնորհօք:

Օժտուած է բաղձակողմանի կարողութիւններով, առաքինութիւններով և տաղանդով: Իբրև եկեղեցական՝ նախ Աւետարանի պատգամները կ'ապրէր և ապա մեղի կը սարկեցնէր: Իր վարչական բոլոր կարողութիւնները ի սպաս դրած է միմիայն Հայոց Եկեղեցւոյ և հայ ժողովուրդին ծառայութեան համար:

Հ Ա Ն Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Սրբոց Թակոսեանց Միաբանութիւնը, սուգի համեմատաբար կարճ ու պայմանադրական շրջանէ մը ետք, կ'աւելնայ դարձեալ իր արժանաւոր Կոնկալը, յանձին Հիւսիսային Ամերիկայի բազմաջան ու բազմամայ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանի:

Արգարեա, Տ. Թորգոմ Սրբազան բացառիկ տեղ մը կը գրաւէ Հայց. եկեղեցւոյ այժմու իշխանաւորներու շարքին: Իբրեւ հովիւ ու վարչագէտ, զրոյ ու բանաստեղծ, մեր շարականագիտութեան հմուտ հոգեւորական ու Քրիստոսի եկեղեցիին անձանձիր ու անձնդիր պաշտօնեայ — արժանիքներ՝ որոնցմէ մէկը կամ երկուքը միայն բաւ պիտի գային առաջնորդելու եկեղեցւոյ նախնական Աթոռի մը բարձունքին — ան կը գրաւէ անվերապահ սէրն ու համակրանքը հայութեան հոծ զանգուածներուն: Աւելին, իբրեւ անդամ Ս. Ուխտիս, երիտասարդական տարիներու իր աշխոյժ ու բազմեանդն գործունէութեամբ, իբրեւ Տնտես Տպարանի, Փոխ-Տնտես և ապա Տնտես Ժողովարանի անդամ Վարժարանի և Ընծայարանի, Փոխ Խմբագիր և Սիւնչի, կազմող ու ղեկավարող եկեղեցական երգչախումբերու և սիրուած ուսուցիչը զոյգ վարժարաններուն, ընտրեալ Պատրիարքը շահած է նաև ուսմանական լայն համակրութիւնն ու բուրանուէր յարգանքը Սոցիալական հասարակութեան, որ միշտ ալ ուզած է ծխակատար պաշտօնեայէ աւելի քան մը տեսնել իր գլխուն կուսակրօնութեան խորհրդանշելի վեղարը կրող ամէն Ս. Եկեղեցւոյ Միաբանէ:

Տ. Թորգոմ Սրբազանի ընտրութիւնը, իբրեւ յաջորդը Տ. Եղիշէ Պատրիարքին, մեր միտքը ետ կը տանի ծոտ 60 տարիներ, ուր դարձեալ Թորգոմ Սրբազան մը (Դուշակեան) կ'ընտրուէր իբրեւ յաջորդը Տ. Եղիշէ (Դուրեան) Պատրիարքի: Անուններու կրկնումէն զատ, ուշագրաւ է այն կէտը՝ որ իրարու կը միացնէ լեւոնդիս ու յաջորդը, հոգեկան կապը՝ ուրիշ խօսքով,

որ արեան կապէն աւելի ամուր ու անբեկանելի է յաճախ:

Եթէ ազնեք Եղիշէ Ա. ի ու Թորգոմ Ա. ի, և Եղիշէ Բ. ի ու Թորգոմ Բ. ի կըրթութեան, կենցաղին, մտայնութեան ու աշխարհայեցողութեան միջև հանգիստութեան գիծեր, նշմարել ու նշել, որն է զոնաութեան առջև շենք գտնելու մենք զմեզ, Երկու զոյգերն ալ ուսուցիչ — աշակերտի կապով կու գային նախ իրար մօտ, երկուքն ալ եղած են հոգեւոր դպրանոցներու — առաջին երկուքը՝ Արմաշի, իսկ վերջին երկուքը՝ Երուսաղէմի Ժողովարանի մէջ — կրթական նախնայական մշակներ, վարկով Փոխ-Տնտես և Տնտեսի պաշտօններ, երկուքն ալ բերած են իրենց պատուաբեր լուծման Հայ կրօնական դրականութեան ու բանաստեղծութեան գանձարանին, երկուքն ալ իրենց հոգեւոր առաքելութեան լծորդած են մտաւոր զարգացումի բարիքը, ի վերջոյ, երկուքն ալ (կրկնուած այս բառին նախ իմանալ երկու զոյգերը) եղած են պերճախօս քարոզիչներ, իրենց խօսքին հմայքը փոխանցելով Աստուծոյ խօսքին ու Ս. Դրական ճշմարտութիւններուն ծարաւը ունեցող բազմութիւններուն:

Իբրեւ Առաջնորդ արտասահմանի հայութեան մեծազոյն թեմին, Տ. Թորգոմ Սրբազան տասնամեակներու վրայ երկարող իր փորձառութեամբ ցուցաբերած է վարչապետի իմաստուն ղեկավարի բարձր շնորհներ: Ամերիկայի 28 տարիներու իր առաջնորդական պաշտօնները, առաջին շորսը Արևմտեան՝ իսկ մնացեալ քսանչորսը Արևելեան Թեմին մէջ, աննախընթաց պիտի մնայ սփռաքանայ եկեղեցական մեր տարեգրութեանց մէջ, թէ՛ իր անողութեամբ և թէ՛ մանաւանդ իր զննարկող արդիւնաւորութեամբ:

Իբրեւ մաքի մարդ, նորընտիր Պատրիարքը իր գրական խառնուածքը յայտնաբերած է իր ուսանողական օրերէն: Ելն-Մահ ծածկանունով իր քերթուածները, նուրբ յագեղանութեամբ թաթա-

ւուն, մեծագոյն մասամբ ամփոփուած չեալապէս զԵրեւանի Օրհրէ անունով հասարակ մէջ, կրօնաշուքի իր քարոզները (քանապօղոսական արձակով) պարունակող շեմերին շատ, շատ մասին շանճարը - որուն մեծագոյն հիպոթեզներն է եղած - կեանքն ու գործը համապարփակ վերլուծուած մը սեւեռող գիրքը, «Հայրիկ Զանգը և այլ գործեր», երկվեցեակը անդնող իրենց թիւով, գերազանց ապացոյցն են իր բեղուն ու բանաստեղծ մտքին ու բարեբաթիչ երեւակայութեան, զգայուն սրտի մը զուլալ ակունքներէն իրենց բխումը տեսող:

Փոթորիկներ անպակաս եղած են միշտ սրբազան այս Հասարակական գլխուն, շատ են եղած քարերը՝ նկատուած հասարակ մաս այս կաղնիի ճիւղերուն: Բայց ան տեւած է ու մնացած կենսայարդ՝ խրած ըլլալով իր արմատները մեր ժողովուրդի բոլոր խաւերու բարեպաշտիկ հոգիին մէջ: Բայրին աշխարհ ուղղուած են Երեւանի մէջ Ա. Աթոռին, որ արտասահմանի մեր ամոյսատաններուն մէջ ժամանակի մաշտէն շաղկուտող սակաւաթիւ հասարակութիւններէն է եղած որ, գիտակ իր նախախնամական դերին, տասնամեակներ շարունակ մատուցուած է հովիւներ՝ աշխարհի չորս հովիւրուն սփռուած մեր ժողովուրդի զաւակներուն:

Պաշտօնները կ'արդիւնաւորուին երբ զանազ վարելու կոչուած յարմար ու կարող անձեր գտնուին: Ա. Յակոբեանց Միտրանութիւնը իմաստուն քայլը առաւ ընտրելով Տ. Թորգոմ Սրբազանը բարձր ու պատասխանատու այս պաշտօնին, որ փառքէ աւելի պարտքի օղակ մըն է վզին այդ բարձունքին հասած Հայ Եկեղեցւոյ իշխանաւորին, և զոր մեծապէս փառա-

ւորած են Պարոնաւորներ ու Շղթայակիրներ, ու անոնց հետքերուն վրային քայլ անձնագոհ ու մեծահոգի Գահակաւները պանծալի այս Աթոռին:

Ըսուած է իրաւամբ թէ եթէ Ա. Էջմիածինը գլխին է Հայց. Եկեղեցւոյ, երեսնադէմն ալ սիրան է անոր, Բարեբախտութիւն է մեր բազմաշարժար ժողովուրդին որ գլխին սրտին զոգող սակի թելը երբեք չէ թուլցած, ինչ որ պիտի յանգէր ազգային - եկեղեցական մեր մեքենայի խանգարումին: Այդ կապը աւելի քան զօրաւոր է այսօր, երբ Սաղիմաշ գահուն կու գայ բազմիւր Ա. Էջմիածնի Մայր Աթոռոյ հանդէպ իր անվերապան ու բոլորանուէր սիրոյն գերագոյն ապացոյցը բազմիցս յայտնաբերած Ամեն Տ. Թորգոմ Սրբազանը:

Վստահ ենք թէ Տիրոջմէ Տ. Թորգոմ Սրբազանին առատօրէն պարգևուած քանքարները տաւել ևս պիտի տնին ու արժեւորուին Երեւանի մէջ Ա. Աթոռին վրայ, ուր այնքան լայն է հոգեւոր ու կրթական գործունէութեան դաշտը, և ուր այնքան զգալի է կարիքը ասպարէզին լրիւ պատրաստութեամբը զրահուած հոգեւոր պաշտօնեաներու:

Մեր միակ մաղթանքն է այս առիթով որ Տէրը անփորձ ու անփառ պահէ նուիրական այս ժառանգութիւնը իր կենսառոյգ Գահակալով, որ ժամանակի գլխին դէմ երիտասարդական կորուսով կենալու ու գործելու զաղանիքին է տիրացած, և շնորհէ անոր չափը բոլորուած Ա. Յակոբեանց զինուորեալ Միտրանութեան նոր եռանդ՝ առաջնորդելու համար ազգային այս նաւը Չորդ դարու գեղաձիծաղ տփուներին:

Գ. Ճ.

Ը Ն Գ Ա Ռ Ա Ջ Ե Ր Թ Ա Լ, Ա Ռ Ի Թ Ի Ն ...

Խորագրին թելադրանքը կու գայ ինձի Անգլերեն լեզուի յատկաբանութենէն — "To rise to the occasion": Առիթը՝ կացութիւն մըն է որ կը հետեւի գէպքի մը և ունի անակնկալ ըլլալու բնայթը: Առիթը՝ «կու գայ», «կը ստեղծուի», «կը հանդիպի», «կը ներկայանայ», նոր ու տարբեր հանգրուաններ հաստատելով՝ անհատներու, կազմակերպութիւններու և ազգերու կեանքին մէջ: Այդ առիթը՝ չոր օգուտ մը խելիւ պարագայական երեսոյթ մը չէ, այլ պատեհութիւն մը, որ պիտի երաշխաւորէ տեական ու իրապաշտ բարիքներու ստացումը՝ ի նպաստ անհատներու, կազմակերպութիւններու և ազգերու:

Անցնող վեց ամիսները հանդիսարանը եղան չնախատեսուած, խելքէ ու մտքէ չանցած գէպքերու՝ որոնք չիտթանքի մատենցին հայ գաղութային և եկեղեցական առօրեան, մասնաւորաբար Սփիւռքէն ներս: Հարուածներուն սկզբնական ցնցումներէն սթափելով, շահագրգռուող համայնքներն ու Աթոռները, մշակոյթի տէր եղող ժողովուրդներու վայել վերաբերմունքով, վերահաստատեցին իրենց պաշարիւնութիւնը, վերակերտեցին իրենց մտքի յատկութիւնը և հանդարտ քայլերով դիմաւորեցին գէպքերը և իմաստութեամբ շահագործեցին առիթները:

Կրկնութիւնն է մեր արիւնքաւ պատմութեան, Անբացատրելի ողջմտութիւնը հայ ժողովուրդին, որ դիտէ ընդ առաջ երթալ առիթին, ինչ ձևով ալ ներկայանայ անիկա:

Հինգշաբթի, փետր. 1ին, կը վախճանէր Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Ս. Աթոռին Պատրիարքը՝ Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեանը, Անպատանի էր: Լուրը տարածուեցաւ հայ ժողովուրդին — Հայրենիքի մէջ և Սփիւռքի — որ անդրադարձաւ խառն զգացումներով: Կորուստին մեծութեան հաւատացողներուն դէմ՝ օրինք ու նախա-

տական արտայայտութիւններ: Դադութ. ներու մէջ ծառայող թիւով քսան միաբան եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ փութացին Երուսաղէմ՝ ներքին Միաբանութեան հետ մասնակցելու թաղումին և տէր կանգնելու Ս. Աթոռի նստիրապետական յաջորդութեան: Ամերիկահայ Եկեղեցոյ Արեւելեան Թեմին Առաջնորդ Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանը, գլուխ անցնելով Թեմիս մէջ պաշտօնավարող եօթ միաբան վարդապետներուն, ընդ առաջ զնաց առիթին՝ միաբանավայել նախանձախնդրութեամբ: Թաղումը կատարուեցաւ հայրապետավայել շքեղութեամբ, Տեղապահ օրինաւոր ընտրութենէն վերջ: Սուգի քառասներորդ օրուն յաջորդեց Պատրիարքական ընտրութիւնը յանձին Տեղապահ Սրբազան Հօր Դերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանի Պատիւ գինուորեալ Միաբանութեան, որ Ս. Աթոռոյ դիրքին ու գերին վերաբերմամբ առաւելագոյն նախանձախնդրութեամբ լեցուած՝ թոյլ չտուաւ ինքզինքին զլորուելու «հաշիւներու ճահճին», և Մարտ 22ին օրինաւորապէս ու Աթոռավայել հանդիսութեամբ զգիմաւորեց առիթը, ընտրութեամբը Ամեն. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկ. Մանուկեանի: Ազգին զսպուած ջիղերը հանդարտեցան: Մենք բոլորս լայն շունչ մը առինք. գովերգեցինք Ս. Աթոռոյ Միաբանութիւնը, որ վերցուց սուգի շղորշը Առաքելական Աթոռէն, հոն քաղմեցնելու համար անոր 96րդ գահակալը: Հրճուած ենք, որովհետեւ համոզուած ենք որ չիտակ մարդը չիտակ ժամանակին չիտակ տեղը կարելի եղաւ տեղադրել: Թարգանք Միաբանութեան և ամենաբարի մողթանքներ՝ նորընտիր Նորին Ամենապատուութեան:

Երուսաղէմէն վերջ, Սթամպուլի Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարքի անսպասելի մահը Մարտ 7ին, որ պատահեցաւ Մայիս Աթոռոյ վերադարձին մէջ ամենաողջապիտակամի մը հետեանքով, կրկին ցնցեց

Լ ՈՒՍՆՈՎ, ԵՂՕԹՔ

«Հրեւեակ զուարթուն»

Ծառերը թաց են լուրնով,
Վանքի բակին՝ լուս ծառեր.
Հոգիներուն մէջ տոց՝
Մաղադով անձեռն ու մեղմ հով:

Բակին՝ հսկայ մայրի ծառ,
Շուքին՝ տղան են շարուեր
Ազօթելու լուսնին տակ:

Քառասուն տղա՝ հաւաքուած
Քառասուն տունէ ու տարբեր
Երկրներէ, կ'ազօթեն
Իրաւանյաւրն իր շէշով,
Պատանի ըզմանով,
Աչքի ծառի նիւղերուն,
Ըստերներուն կէտկիւտած՝
Շէնքի պատին, սանդուխին,
Կարծես լուսնէն ցնցուկուած ...:

Երգը՝ տոց հազարէն
Կու գայ կէտ-հուն կէտ-արթուն,
Հովն ալ նըլագ ալեծուփ:

Պատանիներն այս ամէն
Յոյսն են իրենց ծնողին,
Յոյսը նաեւ տառապած
Ջարգակոտոր իմ ազգին ...:

Ու կը հայիմ, կը լսեմ ...:

«Հրեւեակ զուարթուն»
Մէկն գիշեր հսկէ արթուն
Որ չը մեռնի յոյսը ազգին,
Որ չը չորնայ հունիսը անգին
Դրուած, ցանուած մեքի դաշին
Ու հոգիին մէջ այս տոց,
Իրենց պարման տարիքին բոց:

Անոնք նըրագ ու սխն բլլան
Ոչ թէ միայն իրենց մէկ տան ...
Հազարներ կան աստանդական
Չղակոտոր ու գիրուցան,
Ողգին ծառին պէս բնաւ ...

«Հրեւեակ զուարթուն»
Հսկէ արթուն
Հոգիներուն

Իրաւագէտի ու Միտցիայ Նանանգներու
իրենց ազգակիցներուն նման Քանաւա-
նայերն ալ լրջութեամբ ու խոհական քայ-
լերով շրջող տառջ գացին՝ առիթին, և
Մայիս 12ին, Սէյնթ Քէթրինզ քաղաքին
մէջ, Քանաւանայ Թեմին պատգամաւորա-
կան ժողովին մասնակցող պատգամաւոր-
ները յայտնեցին իրենց որոշումը Թեմին,
յոջորդ Առաջնորդը ընտրելով ուրիշ երի-
տասարդ վարդապետ մը: Տրուած քուէ-
ները հաս ալ պաշտօնի կը կոչեն երիտա-
սարդ վարդապետ մը: Մտայնութեան նոր
հասանք մըն է առիկա որ ծայր կու տայ
Առաջնորդական ընտրութիւններու կեր-
պընթացին մէջ, կ'որժէ խորհրդածել այս
երեսիքին մասին:

Նիւ Եորք, Յունիս 1990

Նորընտիր Առաջնորդը՝ Դերլ. Տ.
Յովնան Մ. Վրդ. Տէրաէրեան, հազիւ 33
տարեկան, Ս. Էջմիածնի Միաբան, եղած
է հովիւը Թորոնթոյի ծուխին: Ձինքը
չեմ տեսած և չեմ ճանչնար, Սակայն
հաստատի վկայութիւններ անոր ունեցած
գորգացման և ծառայելու եղանակները
մասին, կու տան երաշխաւորութիւնք իր
անձին շուրջ կատարուած ընտրութեան
արժանաւորութեան վերաբերմամբ: Մեզի
կը մնայ ազօթել ու մաղթել որ նորընտիր
Առաջնորդը ունենայ կորովն ու իմա-
տութիւնը զորն առաջ կրթալու՝ առիթ-
ներու, որունք պիտի նպաստեն իր աշ-
խատանքներուն Թեմական կեանքէն նեւ:

ԴԻՐԿՈՐ / ՈՂԱՆԵԱՆ

Այս պարմանի,
Աղօթքն անոնց
Ըրէ ցնցուղ
Սէրերուն վրայ
Անոնց պարման,
Էռնացնցուղ
Խաղաղութեան
Շունչին նրման
Այս գիշերուան:
Քող զօրանան,
Ոգեհնչուին,
Հաւատարիմ
Հաւատքին մէջ
Այն պապերուն,
Որոնց աչին
Լոյսն՝ մագաղաթ
Դարձաւ հազար,
Որոնց արիւնն
Նդաւ մեղան

Դաւթին վրայ
Ակօսներուն
Մեր պատմութեան
Աստուծային
Անցինջ գիրով
Արձանացած:

«Հրեշտակ զուարթուն»
Տեսիլն արթուն
Նշիր քառսուն
Տղաքներուն,
Շարանն օրոնց
Քող չը դադրի
Նրիւրումի
Խօսանին վրայ,
Սրպէս ոսկի
Օղակ, շղթայ,
Ու հառազայք
Յաւերժութեան:

Կ Ը Ն Ն Զ Ե Ն

Տղան ամէն կը ննջեն.
Իրաւանչիւր մահիճէն
Կ'անցնիմ եւ լուռ խօսելէն
Մեծցած եղբօր, հօր նրման,
Եւ արեղայ՝ դեռ քսան ...:

Անոնք՝ ամբողջ ցերեկին
Կեանքով լեցուն, յարաշարժ,
Կծկրեւ եւ զերթ անվարձ
Մակոյկավար, որուն թին
Զինն է լքեւ հոսանքին:

Այս մէկն արդէն քնքներ,
Ինչպէս ամբողջ ցերեկին
Մարմին շարժուն, միտք արթուն.
Միտք՝ բզկոյտ ու խոհուն,
Կամ՝ փունին մէջ երգ զնգուն:

Կը մօտենում այս մէկին.
Դեռ չէ իջեր փունն աչին.
Զեռքս նակսին, կոպերուն,
Կը զգայ թէ լուռ, օրօրուն
Կ'երգեմ երգն իր սրագին ...

Տղան է ան ծառերուն,
Փոքորիկին, անձեռին,
Նաեւ տղան՝ սեւեռուն
Որ կը գիտէ ոգիւին
«Մօնա Լիզա»ն իր ժպտուն ...:

Մեծցած եղբօր, հօր նրման,
Եւ արեղայ՝ դեռ քսան,
Այսպէս ամէն իրիկուն
Իմ տղաներն կը գնեմ փուն
Աղօթք - օրօր իմ շրթներուն:

Շէն - ՄԱՀ

Կ Ա Ր Օ Տ Ն Ա Լ Ի Ք Հ Ա Յ Ր Ի Կ Ս

4 Փետրուար 1943

Կարօ,

Տասնեակու տարի է որ հայրիկս չեմ տեսնու։ Ու այսօր անհուն փափաք մը՝
զայն իմ քովս ունենալու։ Տարօրինակ կարօտ մը անոր հետ խօսելու։

Կը սիրեմ հայրիկս, որովհետեւ շատ բան ունիմ իրմէ առած իբրեւ քնաւորու
թիւն, վարուելու կերպ։ Կը սիրեմ հայրիկս որովհետեւ գիտեմ թէ սիրած է ան ալ
զիս, այնքան տարբեր՝ ուրիշ շատ մը հայրերու սէրերէն։ Դպրոցական յաջողութիւն,
ներուս իր մէջ յառաջ բերած ուրախութիւնը, իմ ուշիմութեան համար իր զգացած
հրեշտանքը, փաղաքշտանքները, չէին արգիլել իր զայրոյթի զգացումները՝ պատիժով
հասկցնելու զեռ ուրիշ սորվելի բաներ՝ իբրեւ հնազանդութիւն, վարուեցողութիւն,
համակերպութիւն։

Հայրիկս, կեանքին մէջէն ամենէն զուարթ և ամենէն տրտում մարդն է ան։
Այս տարբեր եմ իրմէ։ Կեանքին հանգէպ ամենէն լուսաւորութիւններով
ինքզինքը հանդերձած մարդը։ Ուրկէ՞ աշխոյժը՝ որ իմս է։ Միջոհասակ, լեցուն իր
մարմինը ոչ մէկ ապաւորութիւն կը թողու իրենց իրենց բաւող այն մասկոյտերէն,
որոնք բիվներն են խառնութեաններուն, վաճառանոցներու գանձանակներուն առջեւ
տեղաւորուող մարդերուն։ Իմ հայրիկս, պարող է ան, և իր այդ մարմինին հակա-
ռակ։ Ու երբեմն այնքան թեթեւ շարժումներով։

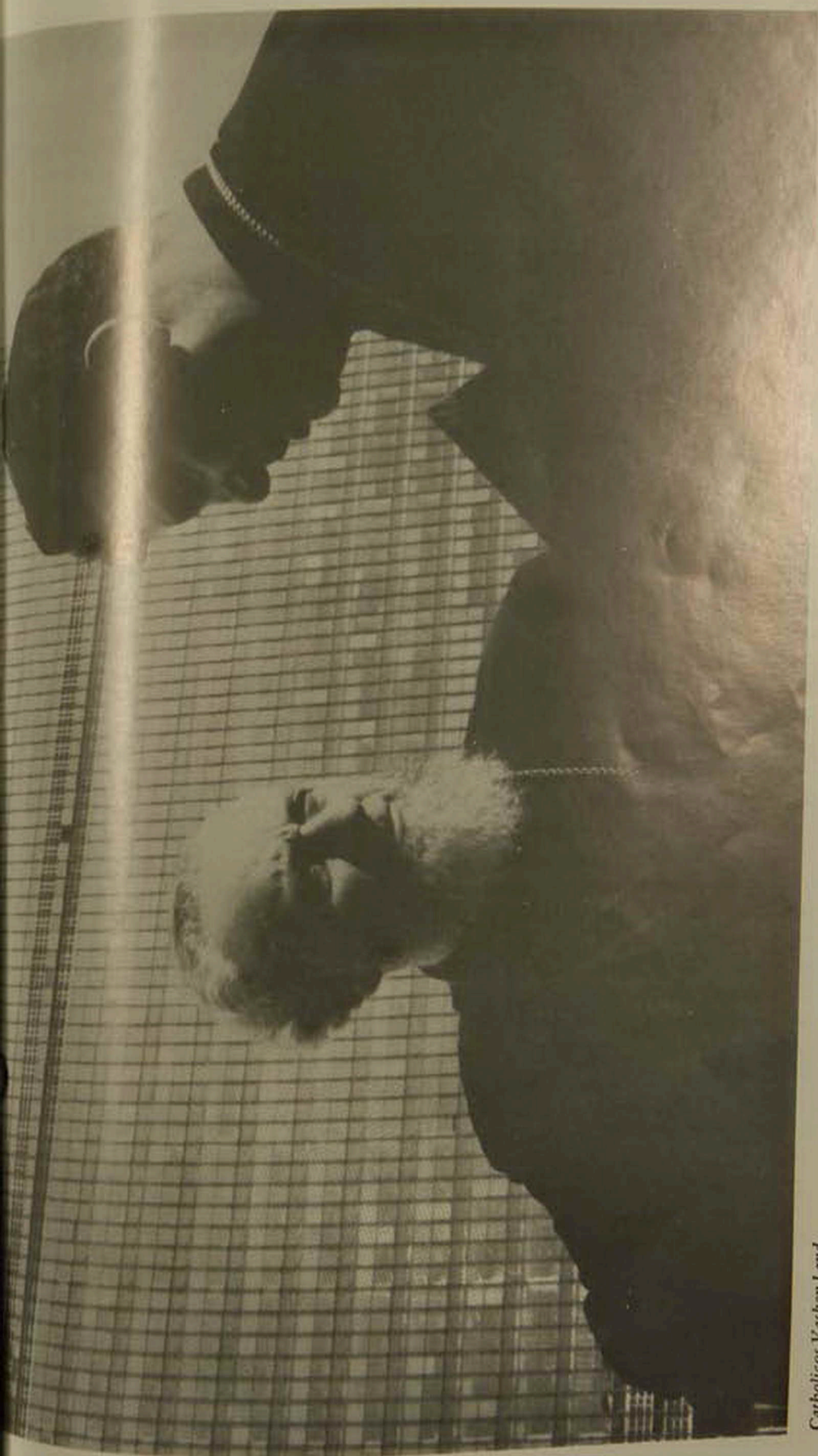
Դիտնայիր՝ որ ընկերական է այնքան, ճանչցուելու չափ իբրեւ ուրախութիւն-
ներու մարդը։ Զեղուն ու բուխ ալ սրտով՝ խաբուելու չափ մարդերէն։ Ու բարեկամ
կարծուած մարդերէն։ Քանիներու չէ իսկ մտածելու ետ զրկել ձեռնուանայն, Բայց քի-
չեր ետ կու գային՝ իրմէ իրենց եղած բարիքը յիշելով։ Յստակ ու մանրամասնու-
թեամբ չեմ կրնար յիշել — այնքան պզտիկ էի որովհետեւ — բայց իրական պատմու-
թիւններ են իրեն հետ իմ երթալու հորսանիքներու, ուր գինքը հայրիկս կը կան-
չէին (երիտասարդներ՝ որոնց ամուսնութեան ծախքերն է հագացեր)։

Իրական պատմութիւն է ձմրան, անձրեւոտ գիշերուան մը մէջ, ողորմելի զի-
ճակով քաարականի մը մեր դուռը զարնելը՝ հորցնելու համար թէ չէ՞յա է Գր. Ի.
վանի տունը։ Հո՛ն զրկել են գինք ուրիշներ՝ որոնց դուռն է նախ զարկել։ Ուր
ցիխերու մէջ ու բազիկ, վրան՝ հաղուստ մը որ մարմինը կը սառնեցնէ։ Մարդուն
հետ հին ծանօթի պէս կը խօսի հայրիկս, մինչև ջուրին տաքնալը, փոխնորդ հա-
գուսաններուն պատրաստուիլը։ Ու կը հուաբուինք պզտիկներս։ Մարդը կը պատմէ
իր վրայէն ծանր հոտ մը՝ չլուացուած մարմինի, անհանգուրժելի է մեր հոտառու-
թեան։ Բայց մենք կը տեսնենք որ հայրիկը այնպէս մօտիկ նստած, հիւրի մը հետ
կը խօսի կարծես։ Ու չէինք համարձակել զգացնել մեր պոզանքը, Քանի մը օր
այսպէս մեզի մնալէ յետոյ, հանգանակութեան, օտարականը ուրիշ երկիր զրկելու
խօսքեր... ու մենք չէինք հասկնար։ Բայց հայրիկը կ'աղուորնար, կը մեծնար
մեր հոգիին մէջ, առանց մեր ալ գիտնալուն։

Ու գիտեմ որ այսօր իր կարօտը ունիմ։

Որքա՞ն չարչարել եմ զինք իր վիզին փաթթուելով, համարուելու խոստու-
մով, բայց երեսները խառնելով մանուկի անգթութեամբ, ուժգնութեամբ։ Ու ան իմ
ցուր քաղցրացնելով սիրական բացատրութիւն մը ունէր, խնդուքին մէջէն չկարե-
նալով սակայն ինքզինք զօպել, Շնան որդիք կ'ըսէր հայհոյելով, Լո՛նչ անոյշ է հօր
մը այս հայհոյանքը իր զուակին, ինքզինքին, երբ միւս կողմէ գաւակը պիտի նայի
ու խնդա՞յ, քիչ յետոյ նորէն վզին փաթթուելու, և այս անգամ իրաւ համարուելու,
ժաղիկ բուսցնելու համար՝ իր սկզբներու տեղերուն վրայ։

*Catholico Vacken I and
Archbishop Torkom
Manoogian in front of
the United Nations
Building.*

Կարօ՛, գիտե՞ս, իմ հայրիկս երգող ալ է։ Այս հոգիով մէկը կրնա՞ր երգ չու-
նենալ։ Իր սիրած երգերէն մէկը «Որսկան արպէրան էր, ուր իր կեանքին չէքեքը
կը պատմէր կարծես, երբ կ'երգէր։ Ու միւսը՝ իմ ալ այնքան սիրած «Մաճկալը»
Գիտե՞ս, Գ.Արցի մեր պոռնայնութեն հեռու կը վազէի լեռներու մայրերուն, միմեկ
երգելու համար «Մաճկալ»-ը ու հայրիկս յիշելու։ Ինչ աղուոր է երբ կ'երգես ար-
ցունքը աչքերուդ, և աչքերուդ մէջ պատկերը հայրիկիդ, բաց երկինքին, վայրի
գեղեցկութիւններուն մէջ քնութեան, լեռներուն, բլրան իսկ անոնք մամայի։

Ու տասներկու տարի իրեն չըսի թէ ինչ հայրիկս կը սիրեմ... Ու յաւա-
թար ալ թերեւս եղաւ։ Բայց ոչ մէկ օր մտածեց, ու կը հաւատամ թէ ոչ իսկ մտքէն
անցուց յանդիմանել, մեղադրել իր զաւակը այսպիսի անզգամութեան մը համար։

Հայրիկս, Կարօ՛, կարօտնալիք հայրիկ է, հաւատա՛ւ։

Պիտի առա՛քնդի որ կարգաս անոր գրած իմ նամակս։

Հ Ա Յ Ր Ի Ե Ի Ն Ե Ր Ա Ջ Ր

4 փետրուար 1943

Հայրիկ ֆան,

Գիտե՞ս ինչ է անունը այս զգացումին, որ երէկ և այսօր այնքան ուժգնու-
թեամբ կը լեցնէ գիտ քեզմով։ Տարբերակ է այս կարօտը, բայց իրական ալ է։
Քաղցր չեղած մը բերնիս կու գաս այս երկու բառերը՝ «Հայրիկ ֆան»։ Ու գիտ կ'ը-
նեն այնքան ալ բարի։ Այնքան բարի որքան դուն էիր, այն օրերուն, երբ մանուկ
հասակս չուրիք մէջէն կը քալեցնէի։ Ու նաև այնքան բարի, որքան հիմա, երբ
«լալու չափ» յուզումով մը կու գաս ու կը լեցուիս իմ մէջս, ճառագայթներովը
յիշատակներուն։ Քաղցր ու բարի չէի՞ր դուն, այն օրերուն, երբ թոյլ կու տայիր
որ ձեռքերս օդակ ընէի վիզիդ շուրջ, մանուկ իմ հոգիին համար անբացատրելի
յուզում մը ծածկելու համար, բուռն այդ ժեսիս մէջ։

Հայաստանի «կարօտեցում» հովերէն ու լեռներէն մայրիկին նամակը երբ կը
կարդայի քեզի (չէի հասկնար ինչո՞ւ դուն չէիր ընել ընթերցումը, և ինձի կու
տայիր։ Արդեօք հեռուոր տունէն եկող ամէն մէկ բառին հետ աւելի լա՛յն բանայու
համար հոգիդ։ Կ'ուզեմ հաւատալ ասոր։ Որովհետեւ այդ պահերուն աւելի քաղցր ու
աւելի բարի էիր դուն), աչքերդ կը փայլէին ու կը նուազէին, ամէն հաւուածի
սկիզբը երբ ևս չարածհիւսթեամբ կը չեղտէի մայրիկին գրածը՝ «Իմ ֆան, բայց
ֆան»։ Մայրիկն էր գրողը, թերեւս ուրիշի մը ձեռքով։ Ո՛ւր էր հայրիկը։ Բայց
ինչո՞ւ չէի հարցնել ևս այն օրերուն։ Չէի տեսած ու չէի ճանչցած՝ անո՞ր համար
արդեօք։ Մայրիկն ալ չէի ճանչցած, բայց կար անոր նամակը. հապա պզտիկ իր
մէկ լուսանկարը՝ մինչև կզակը լաշակի մէջ։ Ու անոր նայուածքին խորէն կը հա-
նէի չեղտը բառերուն՝ «Ի՛մ ֆան, բայց ֆան», ու զուարճանալու համար կը
նէի չեղտը բառերուն՝ «Ի՛մ ֆան, բայց ֆան», ու զուարճանալու համար կը
կրկնէի զանոնք եղբայրներուս ներկայութեան։ Բարի քու դէմքդ ժպիտ մը կ'առնէր,
այնքան ալ տրտում։ Ու պզտիկ իմ հոգին չէր կրնար բացատրութիւն մը տալ անոր,
ու կու գայի վիզիդ փաթթուիլ (ու դուն չէիր արդիւր) ամէնալով կարծես իր ար-
ցունքէն, որուն պատճառը ինք ալ չէր կրնար բաց ինքզինքին։ Ու կը վախճար
որ խնդային իր վրայ։

«Հայրիկ ֆան», հեռու եմ հիմա այդ օրերէն։ Հեռու՛ չունչիդ ու նայուածքիդ
առաջնոր թախուսթեան։ Որքան լայն էր պզտիկ իմ հոգին երբ վստահ գիտէր թէ
դուն իր քովն էիր, ու ինք պիտի տեսնէր քեզ՝ քու բարութեանդ ու քաղցրութեանդ
մէջ։ Ու ինք երջանիկ էր։ Հպարտ ալ։ Զօրաւոր ալ։

Իսկ հիմա՛։ Հիմա, «Հայրիկ ֆան», տարբեր են իր օրերը. ու ինք փոխուել է

քիչ-քիչ, Մինակ իր ժամերուն, պազած իր նայումքին մէջէն ինք իսկ կը զգայ կարծես թէ շատ քան սերացուած է երազի իր օրերէն: Նոր տեղեր ու նոր մարդեր փնտռելու ելեր է կարծես: Ու այդպէս, մինակ իր ժամերուն, թախիծին մշուշը կ'իջնէ իր տէքերուն, ու հին կարօտ մը կը մաշուի այդ մշուշին հետ, հոգիին մէջ, Բայց կը հաւատայ, ճշայրիկ ֆանս, որ այս ժամերուն համար իսկ, դուն պիտի ներես իրեն իր տրամաթիւնը: Չէ՞ որ դուն չես դեռ մեներ անոր նուազ սրտին մէջ, Ու խորունկ կարօտ մը, պահանջքի պէս, քեզի գրելու: Ապասեցի՞ր դուն գիրիս, եւ ի՞նչ կ'ուզէիր հոն գտնել: Զաւակդ, չէ՞, իսկ իբրեւ հայր, երազէ՞ր, լինէ՞ և րազդ: (Տե՛ս, մոռցե՞ր եմ, ճշայրիկ ֆանս:) Դեռ կը յիշեմ, Հայր ու զաւակ տանիքն էինք նստարանին վրայ. քով քովի, Պազտատի ամառնային գիշեր մը: Ու դուն տխուր էիր հանգարտ ու հեռացող ձայնին մէջ խօսքերուդ: Տղադ հեռու երկիր պիտի զրկէիր, երողով մը անշուշտ, ու շատ պզտիկ էր ան: Աստղերը աչք էին ամբողջ, ու երազդ կը դիտէին կարծես իրենց դարձած քու աչքերուն խորը: Ու ես մօրիկ կ'ընէի, աստղերուն հետ, պզտիկ իմ հոգիին լրջութեամբ, երազը իմ հայրիկին, Բաղդադ ու քարի էր իմ հայրիկս այդ պահուն: Ան աստղերուն հետ կը խօսէր կարծես, ես ալ ասոյ մըն էի, իջած այնքան մօտ իրեն: Աստղերը երազ ունէին այդ պահուն: Հայրս երազէն կը խօսէր այդ պահուն: Ու ես երազին հետ, ու երազին մէջ քացուիկ կ'ուզէի հայրիկին ու աստղերուն:

6-16 Փետրուար 1943

Բայց ինչո՞ւ տխուր էիր, ճշայրիկ ֆանս: Չէ՞ որ կողքիդ սեղմուող պզտիկ զաւակդ կը զգար թէ շտապում է ինք քեզմէ (թէ և չի հասկնար ինք թէ քու երազդ կը տեսնէիր դուն իր հասակին մէջ), և ամէն մէկ գիծ քու հոգիէդ՝ քանդակ մըն էր մօտադ իր սրտին: Բայց ինչո՞ւ տխուր էիր, ճշայրիկ ֆանս. — որպէսզի ի՞ր ալ երազներուն գիմաց քաղցր թախիծն ապրէր ան: Որպէսզի ի՞նք ալ աստղերուն քացուած տրամաթիւն մը բլլար՝ երբ երազներն իր գիտէր, որոնք գիշերներու խորութեամբ և աստղերու մենութեամբ հեռուն երթային, իրմէ զաղտնի տրամաթիւն, ժպտելու:

Քեզի հետ միասին, ազուր էր ապրիլ այդպէս տրամաթիւնը երազին: Բայց քեզմէ հեռո՞ւ: Գիտուար է, ճշայրիկ ֆանս: Գիտես դուն, չէ՞, Խորունկ չէ՞ բարձունքը առանձնութեան: Ու առանձնութիւնն այդ կրնա՞նք յիշատակով միայն լեցնել: Բայց երբ կը տփուեն ինչ այդ յիշատակները, ու մոռացումն է որ կը մտածենք տկարօրէն: Ի՞նչ պէտք է ընել: Բայց չէ՞ որ այն ատեն սպաննող է տխրութիւնը, ու կը ծերացնէ այն ատեն տխրութիւնը: Գիտնայի՞ր, ճշայրիկ ֆանս, որ ես որոշեր էի, խոտացեր էի չծերանալ: Ու կը հաւատայի ալ, ինչպէս կը հաւատամ ալ տակաւին, թէ պիտի չծերանամ եւ իմիններուս քով, իմիններուս յիշատակներուն մէջէն:

Ու անա ամենէն ազուր յիշատակներէն մէկը: Հայրիկիս հետ քով քովի, մօտնային զազջ գիշերումն աստղերին հեշտանքին մէջ, որ երազն է հայրիկիս, որ հեշտանքն է հայրիկիս, որ հեշտանքն է աստղերուն՝ այնքան հոգեթեմբ և իրենց վարագոյրները մէկդի ըրած իրենց լուսամտերէն, այնքան հեռուն թրթռալով, հեշտանալով: Բայց ինչո՞ւ կը զարմանային անոնք: Չէի՞ն հաւատար տղեօք թէ իրենցմէ այնքան հեռու այս աշխարհի վրայ ճշայրիկ մը կրնար իր զաւակը այսպէս տոնել հեքին ներքեւ իր խարտեալ տեսիլներուն, խօսելու անոր ազուր ու հեռու այդ պլպլուններէն, որոնց համար կ'ըսեն թէ՛

«Աստղերն այդ ամէն սրտեր են թախտոտ,

Իրարմէ հեռու, իրարու կարօտ . . . »:

(Ն. ԿԱՏԱՐ)

Աստղերը հոգիներն են երազներուն, ու նոյն աստեղ երազները՝ տեսիլքները արժամ հոգիներուն: Հայրիկս գիտէր ասիկա: Ու աստղերն ալ գիտէին որ հայրիկս գիտէր ասիկա ու կը ճանչնար ալ գիրենք: Ու անոր համար մէկգի էին ըրեր իրենց ի տեսնաներուն վարդաշրջները, ու կը նայէին վերէն, այդպէս կախուած, իրենց ի երազ երազելով, ու անոր հեշտանքը տպւորւով: Աստղերը ինծի ալ կը նայէին: Գիտէի որ ես իմ հայրիկիս գաւակն եմ: Անշուշտ գիտէին: Որովհետեւ ինծի կը նայէին ու կը մպտէին: Աստղերը ինծի ալ ծանօթի պէս կու գային: Չէ՞ որ անոնք գիտեն թէ հայրիկս կը ճանչնար գիրենք: Ու հիմա, հայրիկս աստղերուն երազը կու տայ ինծի:

«Հայրիկ ֆան», ասեալի նշանակաւ պայծառ կը կաթկթի ամէն մէկ վանկը քու երազիդ, աստղերու երազին: Գիտնայիր, «հայրիկ ֆան», որ զաւակդ իր սրտին ճրագն էր ըրեր աղուոր պատմութիւնը այդ աստղերուն: Ու չէր մոռցեր իր «հայրիկը», հակառակ որ փոխուեր է ինք: Նոր տեղեր ու նոր մարդեր փնտռելու ելիր է կարծես, ի նշան մոռնար իր «հայրիկը»: որ այնքան քաղցր ու այնքան բարի էր եղած իր տրամութեան պահերուն, երբ աստղերուն պատմութիւնը կ'ընէր պղտիկ իր զաւակին, որ չես գիտեր ուրկէ սորվեր էր լուրջ ըլլալ ու իր հայրիկը մտիկ ընել: — որովհետեւ ինք ալ կը սիրէր աստղերը ամառ գիշերներուն, և որովհետեւ հայրիկը կը սիրէր աստղերուն երազը պատմել: Աստղերը հեռու էին: Ես ալ հեռու երկիր պիտի երթայի, «հայրիկս» պիտի զրկէր, որովհետեւ «հայրիկս» կ'ուզէր որ ես աստղ ըլլայի, անոնց չափ աղուոր, անոնց չափ սիրուած: Ես հայրիկիս երազն էի, Աստղերը «հայրիկներուն երազներն են: Ու հայրիկս ինծի կ'ըսէ: — Պիտի երթաս հեռու երկիր: Նայէ որ բարի ըլլաւ մեծերուդ հանդէպ, և անոնց՝ որոնց հետ պիտի ապրես: Թող սիրեն ինչ որ դուն կ'ընես, ինչ որ քեզմէ է: Աստղերը կը սիրուին որովհետեւ բարի են, ու կ'աղաւորնան իրենց բարութեանը մէջ:

«Հայրիկ ֆան», ըսի՞ր դուն ասոնք: Բայց այն աստեղ ուրկէ՞ գիտեմ թէ ըսի՞ր դուն ասոնք: Եւ աւելին: Որովհետեւ դուն բառերով չէիր խօսեր: Աստղերու լեզուն աստղեր է, չէ՞, պարզ մարդերու լեզուն է: Տարիներով դուն խօսեցար քու երազդ ու չին հասեր բառերն անոր, որոնք ձայն են, որոնք երգ են, փայտ, արցունք՝ հոգիին մէջ քու զաւակին:

Շէն - ՄԱՀ

ԱՊՐԵՍ ԳՈՒ. ԽԱՅՏՂԱՅ

Պարոն Սեդրոս Համբարձումեանի ազգան պատկին և հարսանկան խրախճանքին հրաւիրուած ենք Շարաթ կէսօրէ յետոյ և երեկոյին: Պարոն Սեդրոսը Պաղատաի Հայ Եկեղեցւոյ Առաջնորդարանին քարտուղարը և կարծեմ նաև հայուապահն էր: Եկեղեցւոյ կից Ազգային Վարժարանի մէջ ալ ուսուցիչ: Կրթիկ ու մասա իր ձեռքերը կը գործածէր աշակերտներուն վրայ, և երբեմն նաև գծաքաշը, երբ զայրանար: Բայց «անգութ» նկատուող ուսուցիչներէն չէր:

Ազգական ամուսնութեան Շարաթ առաւօտուն, զպրոցի նեղլիկ փողոցին մէկ զարձաւածքին, երկու «հերսաներ» կամ հրաստիկներ կը յարձակին Պարոն Սեդրոսին վրայ: Դիտու: Ի՞նչ հարուածներով տրիւնլուայ զայն զետին կը տապալեն ու քաշտի նեղլիկ փողոցներէն կ'անյայտան: Արիւնլուայ դուրսով Պարոն Սեդրոս ինքզինքն եկեղեցւոյ բակը և Առաջնորդարան կը քաշքշէ: Լուրը կը տարածուի վարժարանի աշակերտութեան մէջ, Ամօթի ու զայրոյթի զգացում մըն է որ կ'արտայայտուի աշակերտներուն կողմէ, որոնք իրենց աւանդէն ու ծնողքներէն լսած էին ազգային շտկերներուն կողմէ, որոնք իրենց աւանդէն ու ծնողքներէն լսած էին ազգային շտկերներուն և ներքին պայքարներու մասին: Նման յարձակում մը գործուած էր ընտրութեան և ներքին պայքարներու մասին: Նման ճնշման վերականգնող փաթիլուած նաև Առաջնորդ Արքեպիսկոպոսին վրայ, որուն ճնշման վերականգնող փաթիլուած

գլուխը կը տեսնէինք զքօսանքի մեր պահերուն, երբ ան Առաջնորդարանի պատըշ-
գամէն կ'անցնէր գրասենեակ երթալու:

Պարոն Սեղբոսի աշկան պսակը տեղի ունեցաւ նոյն Շարաթ կէսօրէ յետոյ և
Պարոն Սեղբոս ներկայ գտնուեցաւ ճերմակ վիրակապով փաթկաւած իր գլուխով:

Հայրիկս զիս իրեն նաւ տարաւ նաև հարսանեկան խրախճանքին, պանդակի մը
սրահին մէջ: Սպասարկողները հայ մարդեր էին: Հարսնեւորները՝ սեղաններու շուրջ
և ստաքի վրայ, մէկ կողմէ կը զուարճանան, միւս կողմէ իրենց ցաւակցութիւնը կը
յայտնեն: Պարոն Սեղբոսին և իր տիկնայի Չեմ յիշեր թէ ինչպէս եղաւ որ ևս, տաս-
նըմէկ տարեկան պատանի, Տիկին Սեղբոսին ընկերացոյ որպէսզի սրահին մէկ ան-
կիւնը սարքաւորուած ըմպելիներու սպասեակին երթանք գաւաթ մը քուր կամ ըմ-
պելի առնելու համար:

Երկար սեղանին վրայ շարուած են գաւաթներ և զանազան ըմպելիի շիշեր:
Սպասարկողներէն մէկէն խնդրեցի գաւաթ մը քուր Տիկին Սեղբոսին համար: Թարդ
երբ վերցուց գաւաթ մը սեղանէն, չեմ գիտեր ինչու, նախ քան քուր լեցնելը,
մարդուն բոխ շեթէ կը հաճիս, դաւաթը լուսու:

Թարդը նայեցաւ տասնըմէկ տարեկան այս տղեկին, նայեցաւ թիթեռնիկի եր-
կու թևերուն նմանող անոր վաղկապին, մեծ մարդու պէս անոր հազուածքին ու
ձայնին յրջութեան, ու գաւաթը մնաց մատներուն մէջ: Անոնց աչքերը իրար հաւ-
գիպեցան: Բարձրահասակ, նիհար ու քուր գիմաղիծով մարդուն աչքերը պրկուե-
ցան բերանին կզպուած ու ձգտուած քիչերուն հետ: Փաղթական հայ մըն էր, Տար-
գրութեան տարիներէն ու քարդերէն թերևս անձնական ճարտիկութեամբ ազատ
հայ մը: Վանի կողմերէն հաւանաբար Պարսկաստանի ճամբով Պաքստաբադի աւազնե-
րուն մէջէն Պաղտատ ինկած հաղաբաւար հայերէն մէկը, որ աղբուստի համար ստիպ-
ուած էր պանդակի մէջ սպասաւոր դառնալ: Հպարտութիւնը վիրաւորուած մարդու
մը պէս նայեցաւ տասնըմէկ տարեկան այս լաւկոտին, որ իր հաղուածքով և ար-
տայայտութեամբ կը նմանէր տեղացի, ոչ գաղթական, հարուստ հայերու չփացած
ժլոկոտներուն: Եւ արդարեւ գասակարգային խորութիւն մը և լարուածութիւն մը
կար տեղացի, Պաղտատցի հայերու և գաղթական հայերու միջև, հակառակ որ անոնց
գաւակները Ազգային Վարժարանի գրասեղաններուն վրայ քով քովի կը մեծնային
իրեն նոյն պատմութեան ու նոյն ժողովուրդի գաւակներ:

Ներքին իր զայրոյթը զսպած սպասեակը շարժեցաւ իր տեղէն և իր մատները
աւելի սեղմուեցան գաւաթին տպակին: Տիկին Սեղբոս իր գաւաթ մը քուրին կը
սպասէ:

Սպասեակը չէր կրնար աւելի դիմանալ: Խնդրանքը կատարելէն առաջ պէտք
էր հարուածը տար և իր զայրոյթը գոհացնէր, մնալով հանդերձ իր պաշտօնին հա-
ւատարիմ: Ու սեղմուած ակունքներուն մէջէն, կոկորդին խորքէն եկող վանեցիկ չէ-
տով հարցուց. «Դու ո՞ր տեղացի ես, ա՛յ տղայ»:

Չեմ գիտեր ինչպէ՞ս, նայուածքներու այդ լուռ խոսիւքէն ծնած ներքին ձայն
մը կարծես, պատասխանը արձագանգեց. «Հայաստանցի եմ ես»:

Ու խաժող այդ մարդու մատները շարժեցան գաւաթի տպակին վրայ, ու
պրկուած մութ աչքերուն ու շրթունքներուն գիծերը լուսաւորուեցան անբացատրելի
փայլով մը, ու նոյն կոկորդին խորքէն պայթեցաւ նոյն վանեցիկի չէչտը, այս ան-
գամ դարձիւ ու գոհունակութեամբ. «Ա՛յ տպրես դու, խա՛յ տղայ»:

ՃԷՆ. - ՄԱՀ

ԿԵՆԱՍԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ

ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

1919 - 1931
Պաշտատ

Աւետիս Մանուկեան ծնած Պաշուպա, Իրաք, Փետրուար 16ին: Հայրը՝ Իսիան (1891-1953 Մարտ), մայրը՝ Նարկիզ (Վարդանեան) Մանուկեան (1896-1944 Հոկտեմբեր): Հայ գաղթականութիւնը Պաշուպային կը փոխադասուի Պաշտատ: Աւետիս կը յաճախէ Պաշտատի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ կից Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի մանկապարտէզի բաժինը, 1922-1925, նաեւ նախակրթարանի բաժինը 1926-1931 Յունիս:

1931 - 1946
Երասպէմ

Իրաքի Հայոց առաջնորդ Թորգոմ Արք. Մանասեանի կարգադրութեամբ կը մտնէ Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարան (Նոյեմբեր 1), Պաշտատէն ուրիշ երկու ընկերներու հետ, Անդրանիկ Գառնի-Կան և Տիգրան Գառնիկեան: Կիւրեղ Վրդ. Իսրայէլեան՝ տեսուչ Վարժարանի: Եղիպտոսի առաջնորդ Թորգոմ Արք. Գուշակեան Երուսաղէմ կը ժամանէ իրրեւ ընտրեալ Պատրիարք և գահակալութիւնը տեղի կ'ունենայ Դեկտ. 1ին: Պաշտատէն Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանող կը զրկուին նաեւ Չաւէն Թաճիրեան, Հրանդ Առաքելեան, Շերամ Բարուրեան և Վարդապետ Բաշոյեան: Տիրան Վրդ. Ներսիսեան Ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսուչ կը նշանակուի 1932ին: Իսկ ուսուցանելու կը հրաւիրուին Եսկոր Օշական և Շահան Պէրպէլեան: Թորգոմ Պատրիարք 1933ին կը փոխէ Աւետիս տնօնը Աւետիքի, նկատի ունենալով որ երեք Ժառանգաւոր աշակերտներ կը կոչուին Աւետիս: 1936 Օգոստոս 2ին Թորգոմ Պատրիարքի ձեռքով Սարկաւոյ կը ձեռնադրուի 12 աշակերտներէ բաղկացած ամբողջ գասարանով, և կը հետեւի Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի Ընծայարանի բաժնի գասարնթացներուն: Եղիշէ Վրդ. Տէրաշեան 1937ին Ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսուչ կը նշանակուի: Աւետիք Սարկաւոյ կը նշանակուի մարդիշ Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի մարմնակրթանքի բաժնին (1938-1944): 1939 Փետրուար 10ին կը վախճանի Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան: Եսկոր 23ին Աւետիք Սարկաւոյ վեց ընկերներով կուսակրօն քահանայ կը ձեռնադրուի Մերսոյ Պատրիարք Նշանեանի ձեռքով, և կը վերահստի Թորգոմ Արքեպիս: Իր ձեռնադրութեան ներկայ կ'ըլլան իր մայրը՝ Նարկիզ և իննը տարեկան քոյրը՝ Ծովիկ: 1939-1944 Երուսաղէմի Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի մէջ ուսուցիշ կրօնի, աշխարհադրութեան, Հայոց պատմութեան դասերու: Դասադատ Սրբոց Եսկորեանց Մայր Տաճարի: Երգեցիկ խումբի վարիշ սուրբ տեղեաց մէջ արարողութեանց ընթացքին: Երուսաղէմի Սրբոց Եսկորեանց վանքի սպարանի տեսուչ, և տնօն

«Սինո» ամսագրի խմբագրություն: Երուսաղեմի ժառանգաւորաց վարժարանի փոխ-տեսուչ (1942-1944), նաև ուսուցիչ Սուրբ Գրիգորի մեկնութեան, աշխարհադպրութեան դասերու: 1944 Նոյեմբերէն 1945 Փետրուար, ասեմեկայ հովիւ: Հայֆայի Հայ համայնքին: Հայրը՝ Իման, ուխտաւորարար Երուսաղեմ կ'այցելէ, և Թորգոմ արեգայ Նոյեմբերին հօրը հետ Պաղատա կ'երթայ, աստիճան անդամ ըլլալով 1931էն ի վեր: Պաղատա կը մնայ մինչև 1946 Ապրիլ: Տեղւոյն Առաջնորդարանի խնդրանքին ընդատաճելով, Յակոբ Օշականի յորելեանի հանդիսութեան առիթով, կը բանախօսէ և 80 հոգինոց երգչախումբը կը ղեկավարէ կոմիտասեան երգերու յայտադրում: Երկու մեծ եղբայրները՝ Անդրանիկ և Համադասպ, Պաղատաի պետական հնագիտական թանգարանի լուսանկարիչները ըլլալով, կը կարգադրեն այցելութիւն Բարիլոնի աւերակներուն: Երուսաղեմի Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարի մէջ կը ստանայ վարդապետական աստիճան (1946 Մայիսին), Կիւնդ Պատրիարք Իսրայէլեանի ձեռքով:

1946 - 1955
Ամերիկա

Յունիս 26ին կը ժամանէ Նիւ Եորք, հրաւերովը Հիւսիսային Ամերիկայի Հայց-Եկեղեցւոյ Արեւելեան թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Տիրան Եպս. Ներսիսեանի, և կը նշանակուի հովիւ Ֆիլատելֆիոյ Ս. Երբորդութիւն եկեղեցւոյ (1946-1951): Ֆիլատելֆիոյ մէջ, եկեղեցական կազմակերպութեանց շարքին մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ կը դարձնէ Հայ դպրոցի, կիրակնօրեայ վարժարանի, երիտասարդաց կազմակերպութեան և դպրաց դասի գործունէութիւնը: Կը կազմակերպէ Թորգոմեանց երգչախումբը, սորվեցնելով հայ ժողովրդական և կրօնական երգեր, և ղեկավարելով տարեկան համերգներ: Կը հաստատէ եկեղեցւոյ շինութեան հիմնադրամ մը: Կը ձայնագրէ «Մարկաւազի բաժինը Պատարայի մէջ» և կը մարդէ երիտասարդներ Սուրբ Խորանի սպասարկութեան համար: Առաջնորդ Տիրան Սրբադանի քաջակերութեամբ, կը կազմակերպէ Ամերիկայի թեմի Դպրաց Դասերու Ընկերակցութիւնը (1947): Կ'ընտրուի անդամ Թեմական Խորհուրդի 1947ին և 1951ին: Իր թելադրութեամբ, 1948ին, Նորթ Ֆիլատելֆիոյ Ս. Երբորդութիւն եկեղեցւոյ համայնքը կը հողայ ծախքը ուսանողի մը, և Պաղատաէն Հրանդ Առաքելեան կ'ուսանի Ֆիլատելֆիոյ Թէմիկ Համալսարանի մէջ, և 1950ին ձեռնադրուելով կը վերակոչուի Տ. Լեւոն քահանայ: Թորգոմ վարդապետ ևս նոյն համալսարանի մէջ կը հետեւի քանի մը դասընթացի: Ծառան Ռ. Պէրպէրեանի Ամերիկա այցելութեան առիթով կը մասնակցի կազմակերպուած յորելիսական հանդէսներուն, Ֆիլատելֆիոյ, Նիւ Եորքի և Տիթթոյթի մէջ (1949): Նիւ Եորքի մէջ, Կանանց Միջադպային ցուցահանդէսի Հայկական Օրուան յայտադրին կը մասնակցի Թորգոմեանց երգչախումբով (1950): 1951 Նոյեմբերին, Առաջնորդ Տիրան Արքեպիսկոպոս երբ կը ծրարէ մէկ տարիով շլիօ օվ արսէնս տունել, Թեմական Խորհուրդին հետ, Փոխանորդի պաշտօնին կը նշանակէ Թորգոմ վարդապետը, որ Ֆիլատելֆիոյէն Նիւ Եորք կը փոխադրուի, Առաջնորդարանի շէնքին մէջ բնակելով: Տիրան Արքեպիսկոպոսի առաջնորդութեան շրջանին կը պաշտօնավարէ Առաջնորդարանի Տեղեկատու Դիւանին, Վարիչ Մայր Տաճարի և Մշակութային Կեդրոնի Ծիսութեան Յանձնախումբի, և կը ղլխաւորէ Լօնկ Ալլընտի մէջ նորակազմ համայնքի կազմակերպութիւնները, և նոր եկեղեցւոյ հողի գնման աշխատանքը: Իր պաշտօններուն հա-

Father Torkom consecrated Bishop by His Holiness Vasken I, Catholicos of All Armenians, in Holy Etchmiadzin on October 14, 1962.

մընթաց, իրրեւ աջակցութիւն հովիւ իր խնամքին յանձնուած էին Բիշմարտի (Վերձինիա), և Մայրաքաղաք Ուաշինկթընի համայնքները՝ որոնք ոչ եկեղեցի և ոչ հովիւ ունէին: Իր քաջաշնորհամար եկեղեցիի չի-նութեան հիմնադրամներ հաստատուեցան և նախ դնուեցաւ Ուաշինկթընի ներկայ եկեղեցւոյ հողը:

Կը հրաժարի իր պաշտօններէն (1955 Մայիսին), Աստուածարանա-կան Համալսարանի մը մէջ հետեւելու համար որոշ դասընթացներու: Յունիսին կը ճամբորդէ զէպի Բարիդ, ուր ջութակահար եղբայրը՝ Վարդան կ'ուսանէր, և կը ծրագրեն միասին տուն երթալ Պաղատա բնակող ընտանիքի անդամներուն աջակցութեան, նախքան դասընթաց-ներու իր հետեւիլը: Բայց իրեն չի յաջողուիր Պաղատա անցնիլ: 1955 Սեպտեմբերէն մինչեւ 1960 Յունուար երեք, կը մնայ Երուսաղէմ:

Կը ստանձնէ պաշտօններ մանքին մէջ: Ատենապետ Միաբանական Ժո-ղովի: Դիւանապետ Պատրիարքարանի: 1957ին տեսուչ և ուսուցիչ Ժառանգաւորաց Վարժարանի և Բնծայարանի: Կ'աջելէ Սիրիոյ և Լիբանանի Հայ աղղային վարժարանները՝ աշակերտներ ընտրելու երու-սաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանին համար: Կը կազմակերպէ երգչախումբ մը՝ որ երեք համերգներ կը ներկայացնէ Երուսաղէմի և Ամմանի մէջ: Վանքին տպարանին մէջ կը տպագրէ գիրքեր, «Պուսթին հետ», «Հայ ուխտաւոր», «Արեւազայի արարողութիւն» բաղմամբանալ երաժշտութիւն Վարդան Սարգսեանի, անգլիէն թարգմանութիւն Տիրան Արքեպիսկոպոսի: Սարկաւաղներու խումբի մը կը սորվեցնէ «Սարկաւաղի բաժինը Ս. Պատարազի մէջ» համաձայն իր պատրաստած ձայնագրութեան, և ժապաւնի վրայ կը ձայնագրէ:

Գտնուելէ յետոյ Պէյրութ և Կիպրոս, կ'աջելէ Պաղատ իր ընտա-նիքին, նաեւ իր ծննդավայրը Պաքուպ, և Քէրքուք (1960 Փետրուա-րէն Մայիս): Յունիս 26ին կը վերադառնայ Նիւ Եորք, ճամբու վրայ հանդիպելով Իսթանպուլ և Տուրքիա, Անգլիա, ուր կը ծրագրէր ուս-ման հետեւելու: Առաջին անգամ կը հանդիպի Ամենայն Հայոց Հայ-րապետին, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վաղդէն Առաջին Կաթողիկոսին, որ կու տար իր առաջին հայրապետական աջակցութիւնը Հայոց. Եկե-ղեցւոյ համայնքներուն Միացեալ Նահանգաց և Գանատայի մէջ: 1960 Սեպտեմբերէն մինչեւ 1962 Սեպտեմբեր Քէյմպրիճի (Մէս.) մէջ կը հե-տեւի Եպիսկոպոսական Աստուածարանական Վարժարանի դասըն-թացներուն: Նաեւ Բիլնիքիլ յրէշնիկի, Քլիվլէնտ (Օհայո) Պետա-կան Մտային Հիւանդանոցի մէջ: Կը հրատարակէ «Կանոն Պսակի» և իր անդամներէն կազմուած խումբով կատարուած: Հրապարակ կը հանէ Տիրան Արքեպիսկոպոսի ձեռքով կատարուած: Հրապարակ կը հանէ երկու ձայնագրանկներէ կազմուած Ալպոմ մը՝ որ կը պարունակէ «Հայ-րական Միութեան Բնթղեհէմի մէջ», «Սարկաւաղի բաժինը Պատարազի մէջ», խմբերգներ, և Յովհաննէս Թումանեանի «Լուսաւորչի կանթե-ղը» քերթուածին մեներգը՝ Շահան Ռ. Պէրպէրեանի կողմէ զանա-ւորուած:

Կ'ընտրուի Առաջնորդ Գալիֆորնիոյ Բեմին (1962 Մայիսին): Սեպ-տեմբերին կը վերադառնի Լոս Անճելիս: Հոկտեմբերին կը մասնակցի Ս. Էջմիածնի մէջ դուստրուած Աղղային Եկեղեցական Ժողովին: Հոկ-տեմբեր 14ին կ'օծուի Եպիսկոպոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վաղդէն Առաջին Կա-թողիկոսի ձեռամբ, օծակից ունենալով Պարզեւ, Մաշթոց և Յուսիկ

1955 - 1960
Երուսաղէմ1960 - 1962
ԱմերիկաԱռաջնորդ Արեւմտեան
Բեմի

1962 - 1966

եպիսկոպոսները: 1963 Հոկտեմբերին Վեհափառ Հայրապետին կ'ընկերակցի Լոնտոն եւ ապա Երուսաղէմ, մասնակցելու համար Ս. Եսայիայի Տաճարի նորոգութեան համար կազմուած Համազգային Եւրոպական խորհրդին: Իրրեւ Առաջնորդ իր հետաքրքրութեան աւարկայ կ'ընէ Հայ դպրոցը, Ուսումնական Խորհուրդի հետ կը քաջալերէ մեքենագրեալ տպագրութիւնը մանուկներու համար պատրաստուած պատկերաւոր դասադիրքի մը՝ Տիկին Աննա Մովսէսեանի կողմէ: Կիրակնօրեայ վարժարանի Կեդրոնական Խորհուրդին միջոցաւ, ուսուցիչներու տարեկան համագումարները, դասադիրքերու պատրաստութեան հետապնդումը Ճան Գասպարեանի եւ Լըօր Թոլիկեանի աշխատակցութեամբ, Պատասադի ձայնագրեալ դիրքի պատրաստութիւնը անդլերէն տառադարձութեամբ եւ Թարգմանութեամբ, Զարուհի Վարդեանի եւ Մարո Տոնապետեանի ջանքերով: Հայց. Եկեղեցւոյ Երիտասարդաց Կազմակերպութեան համար կը հաստատէ Պիշըփս Փլաւ մրցանակը, Հայ եկեղեցւոյ եւ պատմութեան ուսումը քաջալերելու նպատակով: Երիտասարդաց Կազմակերպութեան միջոցաւ տրպադրել կու տայ Պատարագի առձեռն հատոր մը, պաշտամունքին մէջ ժողովուրդին մասնակցութիւնը ապահովելու համար: Ամառնային ձմարարի (քէմփ) յայտագիրները կը կազմակերպէ եւ կը հաստատէ Արմինիքը Զըրլ Քէմփ Խըմսը, Օդլէնտէն Տէր եւ Տիկին Ալֆրէտ Եովսէփեանի նուիրատուութեամբ: Կը քաջալերէ երիտասարդները՝ որ մասնակցին Ս. Ներսէս Աստուածարանական Վարժարանի ամառնային դասընթացներուն, Էփրնաթրնի Ուղունեան Տան եւ Սիպէրի Սէմինէրին մէջ: Թեմին համայնքներուն համար կը հաստատէ դասախօսութեանց յայտագիրներ, Եովսէանէն Սրկ. Գասպարեանի օժանդակութեամբ: Տղաք եւ աղջիկներ կը քաջալերէ կրօնական բարձրագոյն ուսում ստանալու: Թեմին համար Առաջնորդարան մը հաստատուելու մըտքով Թեմական Խորհուրդին հետ ծրագիր կը մշակեն Առաջնորդարանի գրասենեակները տառնձին չնքի մը մէջ փոխադրելու: Կը կազմէ Առաջնորդարանի Օժանդակ Միութիւնը, հոգ տանելու համար Առաջնորդարանի կարիքներուն եւ կազմակերպելու համար մշակութային ձեռնարկներ: Երաժիշտ Համարձու Պէրպէրեանի ղեկավարութեամբ կը արուի համերգ մը: Թեմական Խորհուրդին հետ կը կազմակերպէ հանգանակութիւնը Երուսաղէմի Ս. Եսայիայի Տաճարի նորոգութեան ֆրնաին: Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք Գեր. Տ. Ենորհէ Արք. Գալուստեանի այցելութեան աւիթով, 1964ին, ի նպաստ Դպրեվանքին: Ազրիլեան Եղեռնի 50-ամեակին տոթիթով, Թեմին երեք շրջաններուն մէջ (Լոս Անճելլոս, Ֆրէզնո, Սան Ֆրանսիսկո) կը կազմակերպէ հանդիսութիւններ, եւ գրադէտ Լեռն Սիւրմէլեանի հետ ելոյթներ կ'ունենայ ձայնասփիւռի եւ հեռապատկերի վրայ: 1965ի Հոկտեմբերին կ'այցելէ Ս. Էջմիածին մասնակցելու Վեհափառ Հայրապետի դահալայութեան 10-ամեակի եւ Ազրիլեան Եղեռնի 50-ամեակի տոթիթով յուշարձանի րացման հանդիսութեանց: «Նոր Օր» Թերթի տպարանի սրահին մէջ Հայ Մշակութային Կազմակերպութեան դասախօսութեանց շարքին մէջ, կը խօսի «Հայ Եկեղեցւոյ կորուստը եղեռնին» նիւթին մասին: Գալիֆորնիայէն դուրս, կ'այցելէ Ֆինիքս, Արիզոնա, կը նշանակէ Միսակն Խորհուրդ եւ Եկեղեցւոյ շինութեան հիմնադրամ, կրօնական պաշտամունք կատարելով Եովսէփեան ընտանիքի պարտէզին մէջ: Ֆինիքսի մէջ առաջին Հայկական Ս. Պատարագը կը մատու-

ցանկ Ապրիլ 3, 1966 Կիրակի յետ միջօրէի ժամը 1ին, Եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ Թրինիթի Քաթոլիկոսական Չափով Բէզբէքչի խորանին վրայ: Կայցելէ Սիւթըլ, Ուաշինկթըն, առաջին Հայկական պատկերաբարդութիւնը կատարելու հայ երիտասարդ զոյղի մը (1964): Իրբեւանում Հարաւային Գալիֆորնիոյ Գառնարը օվ Զրըշըրի, և Եաշընը Գառնարը օվ Զրըշըրի, կը մասնակցի անոնց ժողովներուն փորձընա՝ Օրիկոն, Տէնիսի, Գոյօրասօ, Լուիզիլ՝ Քէնթըքի: 1964 Դեկտեմբեր 24ին, Բասաթինայի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ Ծայրագոյն Վարդապետի ատենան կը ստանայ, ձեռամբ Գեր. Տ. Վարդան Արք. Գասպարեանի: Կը սպազդէ ձայնագրելու հատորները «Հոգեհանգստեան կարգի», «Յարութեան ճաշու շարականներու» և «ուրիշ ձայններ», երգարան մը ժողովրդական և աղային երգերու: Առաջնորդարանի անունով՝ պրակներ՝ «Հաւատով խոստովանիմ», «Տէր իմփոսիպլ յով», «Հաւութու ատէս տէր քլըրմի»:

1966 Մայիսին կ'ընտրուի Առաջնորդ Հիւսիսային Ամերիկայի Հայ-եկեղեցւոյ Արեւելեան թեմին, և պաշտօնը կը ստանան Օդոստոս 24ին: 1967 Յունիսին Վեհափառ Հայրապետի հրաւերով կ'երթայ Ժրնե, մասնակցելու Համաշխարհային Խորհուրդի կեդրոնին տրուած Վեհին պաշտօնական այցելութեան: Կը հանդիպի Երուսաղէմ և Իսթանպուլ: Հոկտեմբեր 21ին կը կատարուի բացումը Կիւլլապի Կիւլլէնեան Մշակութային Կեդրոնի և Հայկ և Ալիս Գալուքեան սրահին: 1968 Ապրիլ 25-Յունիս 14, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Առաջին Կաթողիկոս իր Հայրապետական երկրորդ այցելութիւնը կու տայ Ամերիկայի թեմին: Կ'օժէ նորակառոյց Ս. Վարդան Մայր Տաճարը, որուն հիմնարկէքի արարողութիւնը կատարուած էր 1965 Մայիս 2ին, և անկիւնաքարի զետեղումը Հոկտեմբեր 2, 1966ին: Ապրիլ 28ին, Վեհափառ Հայրապետը «Արքայութեան տիրոջ կը շնորհէ Թորոնթ Եպիսկոպոսին և Հայրապետական այցելութիւն կու տայ Արեւելեան և Արեւմտեան թեմերու զանազան շրջաններուն: (Ապրիլ 26ին, Վեհափառ Հայրապետի ներկայութեան, տանըրեք հայ աղայիններ - Արթին Ալանեան, Զէք Գամպուրեան, Հայկ Գալուքեան, Յարութիւն Քաղոսեան, Խորէն Խոյլիկեան, Ալեք Մանուկեան, Եղուարդ Մարտիկեան, Ստեփան Մուկար, Հերի-Պրիթ Մովսէսեան, Զօր և Եղուարդ Պաշեան, Տատուր Տատուրեան, Բիւզանդ Փիրանեան - մէկ միլիոն տոլարի նուիրատուութիւն կատարեցին ի նպաստ Մայր Տաճարի և Մշակութային Կեդրոնի պարտուց բարձման: 1969 Սեպտ - Հոկտեմբեր Ս. Էմմիլիանի մէջ կը մասնակցի Հայ-Եկեղեցւոյ Եպիսկոպոսաց Ժողովին, և Վեհափառ Հայրապետի ծննդեան 60-ամեակի հանդիսութեանց: Վերադարձի ճամբուն վրայ կը հանդիպի Երուսաղէմ, Իսթանպուլ, Հոմ: Նախագէս եղած կարգադրութեան համաձայն Վատիկանի մէջ խորհրդակցութիւն կ'ունենայ Քրիստոնէական Միութիւն Յատկացնող Սէքրիթարիայի նախագահ Քարտինալ Ուիլյամսոնի և կարճ տեսակցութիւն մը Հոմի քահանայապետ Նորին Սրբութիւն Պօղոս Զ. Պապին հետ: Իրեն կ'ընկերակցէին Առաջնորդի Փոխանորդ Վաչէ Եպ. Յովսէփեան և Մամբրէ Բէնջ. Գուգուեան: 1970 Մայիս 6-12 Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին հրաւերով կ'երթայ Միլանօ, Իտալիա, և Վեհին չքախումբին հետ Հոմի մէջ կը մասնակցի Պօղոս Զ. Պապին տուած ընդունելութեանց, ի պատիւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին:

Մեկտեմբեր-Հոկտեմբեր Երուսաղէմի մէջ կը մասնակցի Հայց-Եկեղեցւոյ Եպիսկոպոսաց Համագումարին նշանակած յանձնախումբի նիստերուն, գրադելու համար Հայ Եկեղեցւոյ ծիսարանի վերանկառման հարցերով: 1971 Յուլիս 10-Օգոստոս 10, կը գտնուի Երեւան եւ Ս. Էջմիածին, քննարակելով ամերիկացի քան ներսաւարդներու, որոնք իրեն առդամներ Հայց-Եկեղեցւոյ Երիտասարդաց Կազմակերպութեան, կը հետեւին մասնաւոր դասընթացներու՝ Հայ լեզուի, հայկական պարի եւ Հայ երգեր սորվելու համար: Երիտասարդաց պատէք-պոլի մրցումներուն համար կը հաստատէ «Արշակունի Թրօֆի» մրցարժակը: Կրթական եւ հրատարակչական նպատակներով Հիմնադրամներ կը հաստատեն Տատուր Տատուրեան, Տիկին Սաթենիկ Ուղունեան եւ Տիկին Սաթենիկ Ուրեան: Թորգոմ Արքեպիսկոպոս, իրեն Առաջնորդ Արեւելեան թեմին, անձնապէս կը հետեւի համայնքներու հետ կապուած հարցերուն եւ Առաջնորդարանի միջոցաւ կաղմակերպուած ձեռնարկներուն եւ յանձնախումբերու գործունէութեանց: Հայց-Եկեղեցւոյ Երիտասարդաց Կաղմակերպութեան, Դպրաց Դասերու Ընկերակցութեան, Կրօնական Դաստիարակութեան Խորհուրդի եւ Առաջնորդարանի Կոմիտաս Երգչախումբի գործունէութեան: Նաեւ՝ Հայ Դպրոցի Ուսումնական Խորհուրդ, Կերակնօրեայ Վարժարանի Կեդրոնական Խորհուրդ, դասադիրքերու պատրաստութիւն, Առաջնորդարանի Օժանդակ Միութեան թատերական եւ երաժշտական մշակութային ձեռնարկներ, Ամենայն Հայոց Հայրապետ Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի ծննդեան 60-ամեակի, Կոմիտաս Վարդապետի եւ Դարեգին Կաթողիկոս Յովսէփեանի ծննդեան հարիւրամեակի հանգիստութիւններ եւ տպագրութիւններ, Մայր Տաճարի եւ Մշակութային Կեդրոնի գործունէութեանց համար յանձնախումբեր, Մատենադարանի եւ Թանգարանի բացում Դարեգին Կաթողիկոսի յիշատակին, Հայ արուեստներու եւ մշակոյթի ցուցանալէսներ, Ապրիլեան Եղեռնի յուշատօնի առթիւ տասնօրեայ յայտագիրներ՝ «Հայ Հոգիի Յնձատօն» անունով, Փրօ-Միւղիթա յանձնախումբի երաժշտական երեկոյթներ՝ քաջալերելու համար տաղանդաւոր Հայ երիտասարդ արուեստագէտներ, Հայաստանէն եւ արտասահմանէն հրաւիրուած արուեստագէտներու ելոյթներ, դասախօսութիւններ: Առաջնորդարանի գրատան բացում եւ տրպագրութիւններ Առաջնորդարանի անունով հրատարակուած գիրքերու, ձայնապնակներու, մետալիոններու եւ պաշտօնաթերթերու: Կը հրատարակէ քերթումներու հատոր մը՝ «Վանքի Օրեր» եւ «Հայց-Եկեղեցւոյ Կորուստը Եղեռնին»: Համայնքներուն տրուած պաշտօնական այցելութիւններ, ձեռնադրութիւններ դպիրներու, սարկաւազներու, քահանաներու (Տ. Արի Քհնյ. Քհնեան եւ Տ. Բարի Քհնյ. Մէթեան): Նշանակուած Առաջնորդի Փոխանորդի՝ Մայր Տաճարի համար (Վազգէն Եպս. Դպրապետ), Դանատայի համար (Վաչէ Եպս. Յովսէփեան), Ուշինիթրնի մէջ Առաջնորդի Պատուիրակ (Բարդէն Եպս. Վարժապետեան): Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կարգադրութեամբ Ս. Էջմիածին երկու հոգեւորականներու մասնակցութիւն Ամերիկայի Արեւելեան թեմի Հոգեւորականաց Տարեկան Համագումարին, եւ Արեւելեան թեմէն երկու հոգեւորականներու մասնակցութիւն Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած Հոգեւորականաց Համագումարին: Ամերիկայի Եկեղեցեաց Այգային Խորհուրդի անդամութիւն եւ էջումենիք հաւաքոյթներու մասնակցութիւն:

1972 - 1982

Սրբազան Հայրը մասնակցեցաւ Լինքրն Սէնթրրի սրահին մէջ, Անկկիդան Եկեղեցւոյ Քէնթրալըրի Արքեպիսկոպոս Մայքըլ Բամդիի նախագահութեամբ մատուցուած պաշտամունքին, Նէյշընըլ Գաունսը Ալ Զըրըզի Պորտի ժողովներուն՝ իրրեւ անդամ եւ փոխ Ատենապետ, վեհափառ Հայրապետի դահակալութեան հանդիսութեանց եւ Ս. Ներսէս Շնորհալի Հայրապետի մահուան 800 ամեակին նուիրուած հանդէսին՝ ներկայացնելով «Շնորհալին Իրրեւ Հոգեգիր Հայրապետ», Հայց. Եկեղեցւոյ Եպիսկոպոսական ժողովներուն՝ Էջմիածնի մէջ, Կոմիտաս Վարդապետի ոգեկոչման հանդիսութեան՝ Երեւանի մէջ, Նիւ Եորքի քաղաքապետական նիստերուն պետական, եկեղեցական եւ ազգային անուանի անձնաւորութեանց եւ եկեղեցականներու տրուած մեծարանքներուն:

Ան հանդիպումներ ունեցաւ Միացեալ Նահանգաց Նախագահներ Նիքսընի, Ֆորտի, Բարթրի եւ Ռիկընի հետ՝ Սպիտակ Տան մէջ, Նիւ Եորքի քաղաքապետներ Լինտզիի, Պիմի եւ Քաչի հետ՝ թէ քաղաքապետարանին եւ թէ Առաջնորդարանի մէջ: Քանիցս կատարեց բացման աղօթքը Միացեալ Նահանգաց «Սէնթր»ի եւ «Գոնկրէս»ի նիստերուն:

Առաջնորդարանէն ներս ան տեսակցութիւն ունեցաւ Յունաց Առաջնորդ Եագովոսի, Նէյշընըլ Գաունսը Ալ Զըրըզի ընդհանուր քարտուղար Տոքթ. Կոուլըրտ Եսփիի, Գլէր Ռանտըլի, Եթովպիոյ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Պատրիարք Ապունա Թէոփիլոսի, Ասորի, Ղպտի, Հնդկ Ուղղափառ Եկեղեցիներու Եպիսկոպոսներուն եւ Լոնկ Այլլընտի Եպիսկոպոսական Եկեղեցւոյ թեմի Առաջնորդ եւ Ուղղափառ Եկեղեցիներու հետ կապ պահող յանձնախումբի վարիչ Շըրմըն Եպիսկոպոսի, Հոռմէական Եկեղեցւոյ Առաջնորդ Գարտինալ Բուքի եւ զանազան յարանուանութեանց բարձրաստիճան եկեղեցականներու հետ: Սերտ յարաբերութիւն պահեց Հ.Բ.Ը.Միութեան եւ ազգային հաստատութիւններու, Հայ Կաթողիկ եւ Հայ Աւետարանական Եկեղեցիներու պաշտօնական մարմիններուն հետ:

Սրբազանի Զանադրութեամբ կազմուեցան թեմի Տիկնանց Միութեանց ներկայացուցչական համագումարը, Ընկերային ծառայութեան զրասնեակը, Հայ Կին Սուրբերու մեծարանքի Խորհուրդը, Ս. Վարդան ամառնային ճամբարը՝ երիտասարդներուն համար, Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Վարժարանի ամառնային դասընթացները, Ս. Վարդան Մայր Տաճարի անունով Աւագ Խումբը, Ս. Վարդան Մայր Տաճարի մանչերու զպրաց դասը, թեմին մանուկներուն համար Հայկական Մնունդի Ս. Պատարագը եւ խրախճանքը՝ Նիւ Եորքի, Նիւ Ինկլընտի եւ Գանատայի մէջ, գրախանութիւն, նուէրներու կրպակը, «Պոյ Սկաուտներու Արարատ մրցանակը, Հայ Եկեղեցւոյ Հիմնադրամը, նուիրահաւաք «Փէյթրընզ» յանձնախումբը եւ «Փէյսէթրըզ» յանձնախումբը՝ որուն Զանքերով Մայր Տաճարի պարտաւորահակի հրկիզումը տեղի ունեցաւ 1982ին, Ուրբաթորեայ «Երեւանեան Երեկոներ» ընտանեկան հաւաքոյթները, թատերական խումբը, Հայ Ոգիի փառատօնը՝ որ յետոյ անուանուեցաւ Մէկ Այլսարհ Փառատօն, որ գործակցութեամբ Նիւ Եորք քաղաքի մշակութային բաժանմունքին գեղարուեստական յայտագիրներ կը գործադրէ Առաջնորդարանի մերձակայ հանրային զբօսայգիին եւ Մայր Տաճարի մէջ, համախմբելով երկու հարիւր հազար ժողովուրդ: Այդ հանրային զբօսայգիին անուանուեցաւ «Ս. Վարդան Զբօսայգի»: Նաեւ Ակադեմական Խորհուրդը, թեմին մէջ վաստակաւոր ծառայողներու գնահատութիւնը, Առաջնորդի մարգարազները: Տասը Հազար տղարի ծախքով բացուեցաւ Հայ Դպրոցներու Կրթական Բաժանմունքը՝

օժտուած արդիական սարքաւորումով եւ մայրենի լեզուի ուսուցման օժանդակող բազմաստիճանակ նիւթերով: Քաջալերեց հոգեւորականները որ հետեւին քարոզխօսութեան մասնաւոր դասընթացքի, եւ խորանան իրենց նախասիրած որոշ իմացական հետաքրքրութիւններուն մէջ, ապահովելով անոնց նիւթական ծախքը:

Սրբազանը նկատի ունենալով Գանատայի մէջ ժողովուրդին բազմա-նալը, հետապնդեց Գանատան առանձին թեմի վերածելու ծրագիրը: Նաեւ Հայ-Առաքելական եկեղեցւոյ եւ Հայ Աւետարանական եկեղեցիներու մերձեցման համար գումարուած ժողովներուն տեղեկագիրը ներկայացուց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին:

Սրբազանի տնօրինութեամբ Առաջնորդարանէն ներս նշանակուեցան վարիչներ յարաբերութեան գիւմնի, Հայ Դպրոցի, երիտասարդաց կազմակերպութեան, կրօնական դաստիարակութեան եւ մշակութային յայտա-գիրներու: Կր գումարուին թեմի հոգեւորականաց առանձնացումներ, դաստիարակչական հաւաքներ՝ Հայ եւ Կիրակնօրեայ դպրոցներու ու-սուցիչներու: Կ'ըլլան դասախօսութիւններ, նկարչական եւ լուսանկար-չական գործերու ցուցադրութիւն: Կր մեծարուին հեղինակներ, ազգային գէմբեր, երկարամեայ ծառայութիւն մատուցած եկեղեցականներ, նշանակուած «Տարուան Մարդ»եր, հայրենի գիտնականներ, գրողներ, երաժիշտներ, պետական անձնաւորութիւններ: Հեռատեսիլի զանազան կայաններէն կը հեռարձակուին Ս. Վարդան Մայր Տաճարի մէջ մա-տուցուած Պատարագներ, Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը ներկայացնող յայտագիրներ, իր եւ ուրիշներու հետ կատարուած զրոյցներ, էջմիածնի մէջ կատարուած Միւռոնի օրհնութեան արարողութիւնը:

Սրբազան Հայրը եղաւ առաջին քայլը առնողը Ամերիկայի մէջ Հայ-եկեղեցւոյ միութիւնը իրականացնելու համար: Ան կազմեց «Կող ինտ Սթրաքշըր» անունով ծրագիրը՝ վստահ թեմի եւ Առաջնորդարանի գրասե-նեկային գրութեան առաւել եւս կարգաւորման: Ձեռնադրեց աւելի քան մէկ տասնեակ եկեղեցականներ եւ արտասահմանէ նորեր բերելով՝ աւելցուց անդամները հոգեւորականաց դասուն: Կազմակերպեց նոր համայնքներ, զարգացուց գործունէութիւնը երիտասարդաց կազմակեր-պութեան, զարաց դասերու միութեան, Կիրակնօրեայ եւ Հայ դպրոցնե-րուն եւ շարունակեց անոնցմէ առնել երկտասնեակ պատանիներ եւ զրկել Հայաստան՝ էջմիածնի եւ Մշակութային Կապի Կոմիտէի հսկողութեամբ միամետայ շրջանով հետեւելու Հայերէն լեզուի, պատմութեան եւ պարի դասընթացներուն, ամէն տարի 1970էն սկսեալ:

Մշտապէս կանոնաւոր նախագահեց Թեմական Խորհուրդի նիստերուն, եւ տասնեակ մը յանձնախմբային ժողովներուն, շրջանային ժողովներուն եւ Թեմական Պատգամաւորական ժողովին՝ տալով անոնց խնամով պատրաստուած տեղեկագիրներ եւ պարզելով առաջադրութիւններ ու ծրագրումներ՝ թեմի ընդհանուր գործունէութեանց կանոնաւորման եւ զօրացման համար: Տարուան ընթացքին, ըստ հնարաւորութեան, այցելեց համայնքներ, Պատարագի մատուցմամբ եւ քարոզխօսութեամբ ոգեւորեց բարեկաշտները, տեղական աշխատանքները բարելաւելու համար ըրաւ թելադրութիւններ, լուծեց եղած թիրիմացութիւնները, եկեղեցաշինու-թեան տարեդարձներու առիթով տուաւ օրհնութեան գիրքեր, եւ օգտակար գործերու տէրերը գնահատեց պատուագիրներով: Գնաց այն կայքերը, ուր սակաւաթիւ հայեր կը բնակին՝ անոնց ընելով թելադրութիւններ:

կազմակերպություն հաշտական կեանք ստեղծելու եւ եկեղեցի շինելու համար ֆանքեր ընկելու:

Իր ցուցմունքներով եղան յորեկինական հանդիսություններ՝ Գերշ. Տ. Տիրան Արք. Ներսիսյանի, Հ.Բ.Ը.Միութեան ցկեանս նախագահ Ալեք Մանուկեանի, Ներսէս Շնորհալիի, Հայկ Գալուսեանի: Նշուեցան տարեկարծները Սարտարապատի, Ապրիլեան եղեռնի, Վարդանանց եւ Ղեւոնդեանց, Ներսէս Աշտարակեցիի եւ Աստուածաշունչի առաջին սպազութեան: Մեծարուեցան թեմին մէջ 30 եւ 40 տարիներ ծառայող եկեղեցականները: Դարձեալ դուժարուեցան էրմէնական ժողովներ՝ մասնակցութեամբ զանազան յարանուանութեանց ներկայացուցիչներու: Արեւելեան Ուղղափառ եկեղեցիներու (Հայ, Ասորի, Եթովպիացի, Ղպտի, Հնդկ) եւ Ամերիկայի Կաթոլիկ եկեղեցւոյ միջեւ խորհրդակցական ժողովներու համար յանձնարարութեան նշանակում:

1975 Դեկտեմբերին Նայրոպի, Քենիա, Ուրրու Գաունսը Ավ Զրըչըզի համագումարին մասնակցեցաւ իրրեւ անդամ Հայց. եկեղեցւոյ պատուիրակութեան, նշանակուած Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին կողմէ:

Ինք աշխատասիրեց եւ հրատարակեց «Կոմիտաս Վարդապետի մասին Մակար Եկմայեանի Երգեցողութիւն Ս. Պատարագի» պրակը, «Եօթը Երգեր Թէքէնէնէն» հատորը՝ երաժշտութիւն Շահան Ռ. Պէրպէրեանի, «Հանգստեան Ժամ» պաշտամունքի հատորը, եւ երկու ժամնոց «Կոմիտասի Հանճարը» դասախօսութիւն-չարժապատկերը: Մրազրեց եւ հովանաւորեց հրատարակութիւնը «Կոմիտասի Կեանքը» գիրքին՝ աշխատակցութեամբ Յակոբ Ասատուրեանի, ձէք Անդրէասեանի եւ Սուրէն Մանուէլեանի: Տօքթ. Նշան Փարլաբեանի Անդրէնէն թարգմանած Ալեք-սանտր Շիրվանզադէի «Պատուի Համար» եւ «Զար Ոգի» թատերադրութիւններուն, Ալիս Անդրէասեանի պատրաստած «Քոհանոցի Գիրք»ին, ինչպէս նաեւ Գարեգին Կաթողիկոսի «Զայնը» սկաւառակին, եւ Հայ ու Կիրակնորեայ զպրոցներու յատուկ բազմատեսակ դասագիրքերուն, եկեղեցական երգերուն եւ հոգևոր բովանդակութեամբ պրակներու: Իսկ «Թորգոմ Արք. Մանուկեան» կեանքը եւ գործը՝ մենագրութիւնը Սուրէն Մանուէլեանի, հրատարակուեցաւ 1972ին, Ամերիկայի մէջ Սրբազանի ծառայութեան քսանըֆինդամեակի յորեկեանին առիթով:

Հայց. եկեղեցւոյ Ամերիկայի Արեւելեան թեմի 80րդ Տարեկան Պատգամաւորական ժողովը՝ հինգերորդ շրջանի համար Առաջնորդ ընտրեց Թորգոմ Արք. Մանուկեանը: Եւ Թեմական Խորհուրդի որոշումով 1983ին կը նշուին իր եպիսկոպոսացման եւ Ամերիկայի Արեւմտեան եւ Արեւելեան թեմերու մէջ իրրեւ Առաջնորդ իր նուիրեալ եւ օգտաշատ գործունէութեան Գանձամեակները, որոնց առիթով կը հրատարակուի Անդրէնէն թարգմանութիւնը, Հայերէն ընագիրով, 1972ին լոյս տեսած «Վանքի Օրեր» քանաստեղծութեան հատորէն ընտրուած 20 քերթուածներուն: Այս թարգմանութիւնը կատարած են բանաստեղծ Տայանա Տէր Եովհաննէսեան եւ Տօքթ. Մարգարէտ Մարկոսեան:

ՍՈՒՐԷՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ

In Celebration

We celebrate the fiftieth anniversary of the ordination into the priesthood of His Grace Archbishop Torkom Manoogian, Primate of the Armenian Church of America. It is a joyful occasion, yet as with all deeply joyful occasions the joy is inescapably interwoven with threads of sadness, making a still richer tapestry. His Grace seems always to have lived with this truth; indeed, he himself underscored it this past November during a reception given for him at Gracie Mansion in New York City by his friend, Mayor Edward Koch.

In thanking the Mayor for his hospitality, the Primate spoke briefly of a recent visit to the Armenian Seminary in Jerusalem. At breakfast one morning with the young seminarians he asked if they felt sadness at being separated from their mothers. The twelve-year olds answered that they did. "I was unhappy too," he told them, referring to his own arrival there in 1931 from the far off desert town of Bakuba in Iraq, as the youngest boy in his class. However, after acknowledging this sadness and sharing it with them, he had gone on to speak to them simply of the joy this sadness had brought him, the joy of lifelong service and commitment to something beyond himself, the joy of sacrifice - although he did not use this word.

As I stood in that large room full of people, sensing the warmth flowing from those in attendance, seeing the attentive expression of the Mayor himself who was so clearly moved, I knew that it was true. This is an essentially joyful man who has not, however, flinched from the tragic aspect of life, whether it be the open bleeding wound that is our Gharabagh, the unfathomable immensity of the recent earthquake, the savagely mendacious revisionism to which our history continues to be subject, or the earthly sufferings of mankind generally.

Having acknowledged the "black wings of night", Archbishop Torkom, once the boy Avedis Manoogian, has himself done what he the poet, in a beautiful and striking poem, once admonished an imaginary seminarian to do: *Walk, walk, seminarian, down the shadowed road you foresaw.*

In the Seminary in Jerusalem, the young man was deeply influenced by his remarkable teachers, including the Patriarch Torkom Koushagian, Shahan Berberian, Tiran Nersoyan, Krikor Mekhalian, and the writer Hagop Oshagan, who encouraged him to write poetry. He was ordained into the

deaconate by His Beatitude Archbishop Torkom Koushagian, and on July 23, 1939, was ordained into the priesthood by the newly-elected Patriarch, Archbishop Mesrob Nishanian, who renamed him Father Torkom, to perpetuate the memory of his favorite teacher.

The shrewd old priest of Torcy, in the French writer Georges Bernanos' great novel *Diary of a Country Priest*, advises the nameless young priest who is his protégé that the function of a priest is *work*, or, in the original French, *travail*. Certainly His Grace has spent the past fifty years performing that priestly function in a prodigious fashion.

If the work required of a French village priest in the early part of this century was demanding, let us consider the unrelenting task of an Armenian cleric in The Diaspora. First, of course, there is his immediate pastoral responsibility toward parishioners. No one who has seen His Grace in the company of our children, to whom he is so naturally and wholeheartedly drawn, or among the older members of our Church for whom he has unlimited time, can help but be awed by the degree of dynamic energy he generates. Beyond this, the more objectively measurable instances of his work concerning religious education, summer camps, teaching programs for retarded children, the development of psychological healing skills among his clergy, and the ordination of priests, are pervasively manifest, along with the day-to-day administration of an enormous, critically-important diocese.

There is also the parallel course of his career as a teacher, or *var-tabed*, in which he carries the work of his own teachers on into the future. This of course includes preaching, but also his participation in study conferences, his own studies, and his active role in the establishment and development of St. Nerses Armenian Theological School.

Finally, regarding pastoral work, there is his awareness of the special needs of Armenians in The Diaspora. All of our strengths notwithstanding, there is the difficult issue of continuing and debilitating suffering among Armenians. As Dr. Levon Boyajian and Dr. Haigaz Gregorian point out in a recent article: "The nonrecognition of the Armenian genocide generates an identity formation problem in the life cycle of Armenians. This identity devaluation may continue for generations to come unless and until it is resolved by proper recognition of the genocide by the world at large." The Primate, in the conferences and commemorations he has initiated over the years, has tirelessly demonstrated a profound sensitivity to this complex issue. The French word for *work* - *travail* - as used by the priest of Torcy in Bernanos' *Diary of a Country Priest* reminds us of the relationship of suffering to work, since in English the word *travail* carries such a connotation. Yet just as labor pains bring forth a joyful birth so may this underlying aspect of the Primate's work be regarded.

As those who know him have consistently observed, His Grace loves people. However, as central and demanding as his pastoral duty is, in the case of the Primate of the Armenian Church of America, it cannot be disassociated from two other interrelated areas of responsibility - the diplomatic and the cultural.

With the outgoing nature that is his, the Primate has been extraor-

dinarily successful in relating to the world-at-large and representing his people effectively. As a result, the relationship of the Church with Presidents, governors, legislators and mayors, as well as other civic leaders, has not only continued to be warm and positive but has developed more and more fruitfully with time. His genuine collegiality with clergy of other denominations and faiths is also well-known, as is his active and prominent involvement in the work of the National Council of Churches.

In the ancient tradition of the Catholicos St. Sahak and the monk St. Mesrop, through whom we understand how intimately are the Armenian Church and culture are intertwined, the Primate is himself a writer and poet, a scholar, a highly accomplished musician, and a vigorous sponsor of artists. It is clear that he is intensely mindful of the importance of maintaining, perpetuating, and developing a threatened, yet persistently thriving culture. Evidently, this work is a critical tenet of the charge laid upon the Church.

Already in 1948 as a young pastor at the Holy Trinity Church in Philadelphia he organized and led the successful Torkomiantz Chorus; since then he has promulgated countless musical programs of all kinds and written extensively on both Church and secular Armenian music. One suspects that one of the most heroic figures in the Primate's personal pantheon is that of the great Gomidas, that rescuer and resurrector whose terrible sacrifice has been so crucially important. His important book, *The Genius of Gomidas*, was published in 1987.

Then there is the Primate's own remarkable collection of poems, *Vankee Orer*. Twenty of these poems were translated into English and published in 1983 under the title, *The Arc*. In them we discern the exemplary outline of the soul of a man of action whose actions are the expressions of that soul, whose actions do not contradict it, but are reflections of its integrity. The poet, writing under the name Shen Mah, is seen to be at one with the man of action and service, His Grace Archbishop Torkom Manoogian.

Peter Sourian

ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ԳԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԻՒՆԸ

ՈՒՆԵՅԱԻ ԻՐ ՆՈՐ ԳԱՅԱԿԱԼԸ

Եղիշէ Պատրիարք Հօր վաճառումով խոր սուգի մատնուած էր Երուսաղէմի Հայոց Առաքելական Սուրբ Աթոռն ու Միաբանութիւնը: Սակայն ժողովրդական առածը կ'ըսէ. «Մահն իր ճամբով, կեանքն իր ճամբով»: Եւ Սրբոց Յակոբեանց Ուխտեալները ունէին նուիրական պարտականութիւն մը Սուրբ Աթոռին եւ իրենց Վանքին նկատմամբ՝ շարունակել «կեանքի ճամբով»:

9 փետրուարին, անոնք արդէն իսկ ընտրած էին Պատրիարքական Տեղապահը եւ այժմ, սուգի աւանդական շրջանէն եւ Քառասունքի հոգեհանգիստէն ետք, եկած էր ժամանակը ընտրելու արժանաւոր յաջորդ մը Սրբոց Յակոբեանց Դահլիճ:

Այս իմաստով, ընտրութեանց թուական որոշուած էր Մարտի 21 եւ 22-ը: Ներկայ էին Միաբան Հայրերէն 39:

ԸՆԾՐՈՒԹԻՒՆ ԷՆԳԱՆՈՒՆ ՅԱՆԿԻ

Տեղապահ Սրբազան Հօր եւ Տնօրէն ժողովի կարգադրութեան համաձայն առաջին նիստը գումարուեցաւ Մարտ 21-ի, Զորքշարթի օր, առաւօտեան ժամը 10-ին եւ ըստ Միաբանութեան Կանոնագրին նախ ընտրուեցաւ թեկնածուներու հնգանուն ցանկը: Տէրունական Աղօթքէն եւ Հանգուցեալ Պատրիարքի հոգիին համար արտասանուած «Հոգւոց»-էն ետք, կատարուեցաւ զաղտնի քուէարկութիւն, որ ունեցաւ հետեւեալ արդիւնքը:

ԹՈՐԳՈՐ ԱՐԲԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	28 քուէ
ՅԱԿՈՐ ԵՊՍ. ՎԱՐԴԱՆԵՂ	26 քուէ
ԱԶԱՆ ԵՊՍ. ՊԱՆՈՋԵԱ	23 քուէ
ԴԱԻԹ ԵՊՍ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ	22 քուէ
ՎԱՀԱՆ ԵՊՍ. ԹՕԳԱԼԵԱՆ	21 քուէ

Այս հինգ Սրբազան Հայրերէն մին, յաջորդ օրուայ նիստով, պիտի ընտրուէր Պատրիարք Սուրբ Աթոռոյ:

ՊԱՏՐԻԱՐԿԱԿԱՆ ԸՆԾՐՈՒԹԻՒՆ

22 Մարտի Հինգշարթի օր, տեղի ունեցաւ երկրորդ նիստը, դարձեալ Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ եւ 39 Միաբան Հայրերու ներկայութեամբ եւ մասնակցութեամբ: Տէրունական Աղօթքէն եւ նախորդ նիստի ատենագրութեան ընթերցումէն ետք կատարուեցաւ զաղտնի քուէարկութիւն, հնգանուն ցանկէն ընտրելու համար Սրբոց Յակոբեանց Պատրիարքութեան արժանաւոր Դահալալը:

Ընտրութեանց արդիւնքը եղաւ հետեւեալը —

Թորգոմ Սրբեպոս	ստացաւ	28 քուէ
Յակոբ Եպս.	ստացաւ	8 քուէ
Վահան Եպս.	ստացաւ	1 քուէ

ձեռնպահ մնացին երկու հոգիներ:

Ուստի, 28 քուէներու մեծամասնութեամբ Առաքելական Սուրբ Աթոռոյ նորին տիր Պատրիարք հռչակուեցաւ:

Գերաւնորհ Տէր Թորգոմ Արքեպ. Մանուկեան

Ապա ժողովականները երգեցին «Սիրոնի որդիք զարթիք» երգը եւ Սուրբ Աթոռի շարականը՝ «Օրհնեցէք զՏէր յօրհնութիւն ի նոր»:

Ստորեւ կու տանք ընտրեալ Պատրիարք Արքազանի խօսքը Միաբանական Ընդհանուր ժողովին մէջ արտասանուած. --

«Սիրելի Միաբանակից եղբայրներ,

Պատրիարքական Տեղապահի պաշտօնը ստանձնելէ յետոյ, առիթ ունեցանք անձնապէս եւս տեսնելու Սուրբ Աթոռիս կեանքին մաս կազմող րաժանմունքները, եւ տեղեկանալու անոնց կացութեան եւ գործունէութեանց մասին: Այսպէս՝ Եափայի, Ռեմլէի, Երուսաղէմի մեր կալուածներուն մեծ մասը, վանքին ներքին թաղերը, Միաբանութեան բնակարանները:

Մեր Արքայապետը՝ Սուրբ Յարութեան Տաճարի, Գեթսեմանիի պարտէզի եւ Աստուածամօր Տաճարի, Ս. Փրկիչ Վանքի եւ Գերեզմանատան, Համբարձման լեռան, Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցիին, Բեթղեհէմի Ս. Մննդեան Տաճարին:

Մեր Կրթական հաստատութիւնները, Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան Ժառանգաւորաց Վարժարանը, Մատենադարանը, Ս. Թորոսի Զեռագրատունը, Մարտիկեան Բանգարանը, զոյգ տպարանները:

Պատրիարքարանի Դիւանատունը եւ զանազան Տեսչութեանց գործառնութիւնները:

Մեր Հայ ժողովուրդի մնացորդացին հաւաքական կեանքին պատկերը՝ մասնաւորաբար Երուսաղէմի եւ Բեթղեհէմի մէջ: Յորդանանի մեր ժողովուրդին եւ պետական անձնաւորութեանց հետ յարաբերութեան մէջ մտնելու առիթ չունեցանք տակաւին:

Եւ մեր Միաբանակից եղբայրներուն պաշտօնական եւ անձնական հետաքրքրութիւնները՝ Կրօնական, Կրթական եւ բնկերային կեանքի մարզերուն մէջ:

Միշտ փառք պէտք է տանք Աստուծոյ որ Սուրբ Աթոռը կանգուն է, Սրբաց Յակորեանց Միաբանութիւնը կը ջանայ հաւատարիմ մնալ իր կոչումին, իրրեւ ծառանքը եւ պահպանները մեր հայրերու ժառանգութեանց, հակառակ երբեմն անխուսափելի դժուարութեանց եւ այլազան նեղութեանց:

Այս պատճառաւ, երախագիտութեամբ պարտինք յիշել մեզ նախորդող սերունդները, որոնց հաւատարիմ սպասաւորութեան ժառանգորդներն ենք մենք այսօր:

Ինչ որ ունինք այսօր, եթէ միևնույն իսկ չկարենանք նկարագրել իրրեւ ամէն մանրամասնութեանց մէջ համակարգ գործարանաւորութիւն. պիտի փափաքէինք որ ան հանդիսանար խթան եւ ներշնչարան, մեր Միաբանութիւնը մղելու ծանր եւ նուիրեալ աշխատանքի: Աշխատանք մը, որուն տիպար օրինակները ունինք այս Սուրբ Աթոռի տարեգրութեանց, եւ երջանկայիշատակ Միաբաններու եւ բարերարներու հոգեւանդն գործունէութեանց մէջ:

Մենք հոգեւոր մշակներ ենք, ծառայելու կոչուած մեր փառապանծ եկեղեցւոյ եւ մեր ազգի զաւակներուն կեանքին եւ անդաստանին մէջ:

Երանի կարենանք Հնդիկ իմաստասէր Ռապինտարանադ Թակորին պէս ըսել՝ «Քնացայ՝ եւ երազեցի թէ կեանքը հաճոյք է: Արթնցայ՝ եւ տեսայ թէ կեանքը ծառայութիւն է: Ծառայեցի՝ եւ գտայ թէ կեանքը հաճոյք է»:

Նոյն հաճոյքին խոստումը կայ մեր Տիրոջ հաւաստումին մէջ, թէ՛ «Ես եկի՝ զի զկեանս ունիցիք, եւ առաւել եւս ունիցիք»:

Մեր հոգեւոր ծառայութեան ուխտին մէջ, յանձն առած ենք լինելու մատուակներ, մեր ժողովուրդին մատուակելու, մատուցանելու, եւ փոխանցելու, հոգեւոր եւ իմացական, կրթական, մշակութային եւ ազգային ժառանգութիւնը՝ մեր եկեղեցիին եւ մեր պատմութեան:

Այսպիսի՝ «Ուխտի մը մանկունքն ենք մենք», իրրեւ զինուորեալ Միաբանութիւն:

Սրբոց Յակոբեանց Հաստատութիւնը տեսած է ուրախ եւ տխուր օրեր, փառաւորութեան եւ սլացքի ներշնչումին հետ զուգահեռ ընթացող՝ ստուերներ, «ժամանակը չարք»։ Բայց Աստուծոյ «Բարի աչքը» միշտ պահապան է մնացեր անոր վերեւ։

Մեր Պատրիարքութեան սահմաններէն ներս մեր գործունէութեանց եւ պարտաւորութեանց ցանկը աւելի երկար է քան շատ անգամ մենք կ'անդրադառնանք։ Եւ հետեւաբար հոգեւոր սպասաւորներու կարիքը նոյնքան անհրաժեշտ կը դառնայ։ Այս մասին պարտինք ամէնքս մտահոգ լինել։

Նոյնքան կարեւոր է յիշել որ իբրեւ մասնակը Ընդհանրական Հայց. եկեղեցւոյ, մեր արմատները կ'երկարին դէպի Մայր Հայրենիքը եւ Ամենայն Հայոց Ընդհանրական Հայրապետութիւնը եւ Սուրբ Էջմիածինը։

Հայ ժողովուրդը, հայրենիքի մէջ թէ արտասահման, իր աչքերը ուղղած դէպի Սուրբ Երկիրը եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը, մեծ ակնկալութիւններ ունի, փառապանծ տեսնելու այս Սուրբ Աթոռը, դաստիարակելով սերունդներ, պատրաստելով հոգեւոր սպասաւորներ եւ դաստիարակներ, Հայ գաղթաշխարհի համայնքներուն համար։

Կ'աղօթենք որ Տէրը արդիւնաւորէ մեր Միաբանութեան եւ մեր ժողովուրդին բարի ցանկութիւնները, օրհնութեանը ներքեւ Ամենայն Հայոց Հայրապետին, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Առաջին Սրբազնագոյն Կաթողիկոսին։

Շնորհակալութիւն կը յայտնենք, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Գազանճեանին որ հանգուցեալ եղիշէ Պատրիարքի մահուան առիթով, թաղմանական բոլոր կարգադրութիւնները, արարողութիւնները, կարգաւորեց խղճի մտօր եւ պատշաճօրէն։

Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիկեանին որ իբրեւ Պատրիարքական Փոխանորդ կանոնաւորաբար կապ պահեց կրօնական կեդրոններու, յարանուանութեանց, հաստատութիւններուն եւ պետական ներկայացուցիչներուն հետ։

Շնորհակալութիւն՝ մեր Միաբանակից բոլոր եղբայրներուն։

Թէ՛ անոնց՝ որոնք Իսրայէլի եւ Յորդանանի սահմաններէն ներս կը ծառայեն Սուրբ Տեղեաց մէջ սպասաւորելով եւ կամ այլ պարտականութիւններ կատարելով հաւատարմաբար։

Եւ թէ՛ անոնց՝ որոնք մեր Պատրիարքութեան սահմաններէն դուրս, Հայց. եկեղեցւոյ նուիրապետական Աթոռներու իշխանութեանց ցանկութեամբ, կը ծառայեն աշխարհացիւ Թեմերուն մէջ։

Վստահ ենք թէ ուրիշ առիթներ պիտի ներկայանան այսպէս համախմբուելու, աստուածահաճոյ եւ օգտաշատ ծրագիրներու մասին խորհրդակցելու, եւ անոնց իրագործման մէջ մեզմէ իւրաքանչիւրին գործօն մասնակցութիւնը ապահովելու համար։

Աղօթեցէք մեզի համար որ լինինք «ծառայ հաւատարիմ» եւ «մշակ առանց ամօթոյ»։ Աղօթեցէք երուսաղէմի խաղաղութեան եւ Սուրբ Աթոռոյս անսասան բարգաւաճումին համար, որպէսզի Աստուծոյ անունը անխափան փառաւորուի։

Այնուհետեւ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարի զանգերու ուրախ ղօղանջով, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ» շարականի երգեցողութեամբ դէպի Մայր Տաճար եւ Սուրբ Գլխադրի Մատուռը առաջնորդեց նորընտիր Պատրիարքը կատարելու իր Ուխտը։ Մինչ այդ ժողովուրդն ու Թարգմանչաց Վարժարանի աշակերտները լեցուցած էին Տաճարին գաւիթը եւ ծափահարութեամբ զիմաւորեցին նորընտիր Պատրիարք Հայրը, որ զգեստաւորուելով մուտք գործեց Մայր Տաճար։ Սրբազանը նախ մտաւ Ս. Գլխադրի մատուռը եւ ապա Տաճարի դասէն, փոխասացուած մուտքի Սաղմոսէն յետոյ, հետեւեալը խօսեցաւ ժողովուրդին. —

Սիրելի ժողովուրդ, պատուական եղբայրներ Միաբանութեան, այսօր կը սկսինք ծանր պարտականութեան շրջան մը, ծանր՝ որովհետեւ զիտենք որ մեր ուժերը անբա-

ւական են, մեր կատարելիք աշխատանքները շատ են ամէն մալ զի մէջ: Երուսաղէմի գաւազները ծանօթ են որ Սրբոց Բակոբեանց Միաբանութիւնը իրեն զինուորեալ Միաբանութիւն պարտականութիւններ ունի Սուրբ Տեղերը շէն պահելու, պարտականութիւն ունի մեր կրթական հաստատութիւնները աշխոյժ պահելու: զործօն պահելու: Ունենալ նաեւ մեր Տպարանը ունենալ մի Գանդարանը: մեր Մատենադարանը, ունինք մեր կալուածները Այս բոլորը պէտք է ոչ միայն պաշտպանութիւն բայց մանաւանդ բարեգործութիւն:

Եւ այս բոլորիս համար պէտք ունինք քանակի ար: Եւսակի մը որ կազմուած ըլլայ հոգեւորականներէ, նաեւ մեր գաւազներէն, մեր ժողովուրդէն, սկսեալ մեր մանուկներէն, որոնք պիտի մեծնան օրինակ առնելով իրենց մօժերէն: Աստուած մեզմէ ամէն մէկուն տուած է շնորհք որ: Աստուած կ'օգնէ մեզի: Կը թաւէ որ մենք ուզենք Աստուծոյ մեզի երկարած ձեռքը բռնել, իրմով զօրանալ եւ իրեն կամքը կատարել:

Կ'ուզենք հաստատել որ մենք բոլորս որ այստեղ ներկայ ենք ունինք այդ հոգին, ունինք այդ ցանկութիւնը: Կը մնայ ամէն օր աղօթել յիշեցնելու մենք զմեզ որ մենք նուիրուած ենք, Խորիշ նպատակ չունինք մեզի համար, ուրիշ փառք չկայ՝ քան ծառայութեան դաշտը, քան ուրիշին օգտակար ըլլալու ցանկութիւնը, մեր ազգին, մեր գաւազներուն սիրոյն, որպէսզի մեր եկեղեցիին անունը պայծառ մնայ, թէ մեր ազգին մէջ՝ տարածուած եւ աշխարհացիւ, եւ թէ հոն ուր որ ենք այնտեղի օտար ներկայացուցիչներուն, պետութիւններուն, կալմակերպութիւններուն աչքին առջեւ: Այս ծանր պարտականութիւնը կը զգանք որ անձնապէս անկարող ենք կատարել: Բայց անձնապէս այնքան զօրաւոր ենք, որքան ձեզմէ իւրաքանչիւրին հաւատարմ զօրաւոր է: Եւ կ'աղօթենք որ այդ հաւատքը երբեք չտկարանայ:

Աստուած օգնական լինի մեր հոգեւորական եղբայրն՝ Բուռն, Աստուած օգնէ ձեզմէ ամէն մէկուն, եւ դուք կարողանաք ըսել՝ պատրաստ եմ Աստուծմէ ինծի արուածը վերադարձնելու Իր փառքին, Հայց. Եկեղեցւոյ պայծառացման, այս Սուրբ Աթոռին բարեգործման համար: Աղօթեցէք որ մեզի հետ մենք բոլորս միասնաբար ըլլանք մշակունիք առանց ամօթոյս:

Յետոյ Միաբանութիւնը դարձեալ «Օրհնեցէք զՏէր» շարականը երգելով եւ Թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարանի լուսազարդուած դահլիճը, ուր զոյգ վարժարաններու ուսանողութիւնը, ուսուցչական կազմին հետ եւ ապա ամբողջ ժողովուրդը մօտեցաւ աջը առնելու նորին Ամենապատուութեան, մատուցանելով իր շնորհաւորութիւնները:

Նորին Ամեն. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան

Նորընտիր Պատրիարք Հայոց

Ս. Յակովբեանց Վանք — Երուսաղէմ

Զեր Սրբազնութեան Պատրիարքական բարեղէպ ընտրութիւնը մեծ գոհունակութիւն պատճառեց մեզի: Յանուն Թուրքիոյ Հայոց հոգեւորական դասուն եւ պաշտօնական մարմիններու, կը շնորհաւորեմ Զերդ Ամենապատուութիւնը մաղթելով քաջառողջ կեանք եւ նոր ժամանակաշրջան Առաքելական Ս. Աթոռին յառաջդիմութեան եւ պաշտօնութեան համար:

Սիրով՝ աղօթակից

ՇԱՀԱՆ ԵՊՈ. ՍՎԱՃԵԱՆ,

Պատրիարքական Ընդհանուր Փոխանորդ

His Beatitude Torkom Manoogian

Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Monastery

P. O. Box 14001

Jerusalem

With profound joy His Holiness Pope John Paul II has learned of your election as Patriarch. He has asked me to extend his congratulations and the assurance of his prayers for You and your ministry. His Holiness remembers your visits to Rome and appreciates the fact that in efforts to restore full communion between the Catholic Church and the Armenian Church the Patriarchate of Jerusalem has received in your person a committed servant of the cause of Christian unity. In making the Holy Father's congratulations my own, I assure Your Beatitude of my cordial good wishes.

CARDINAL CASAROLI

His Beatitude Torkom Manoogian

Patriarch of Jerusalem

Armenian Patriarchate, St. James Monastery

Jerusalem

Cordially greeting Your Beatitude on the occasion of your election as Patriarch of the Holy See of St. James prayerfully wishing you God's help in your ministry in the Holy City at Pan Christian sacred places for glory of Armenian Apostolic Church.

With love in risen Christ

PIMEN

Patriarch of Moscow & All Russia

The Most Reverend Torkom Manoogian

Patriarch Elect

Armenian Patriarchate

Jerusalem

I send my congratulations and prayers on Your election as the Armenian Patriarch of the Apostolic Holy See of Jerusalem. May God bless you and guide you as you commence your new responsibilities as head of the Armenian Community of Jerusalem.

ROBERT

Archbishop of Canterbury

ԵՆԻՊՑՈՍԷՆ

Առաջնորդ Տ. Զաւեն Արքեպս. Զինչիւնեան, Վարչութիւն Կալուստեան Վարժարանի,

ԴՈՒԷՑԻՆ

Պարտից Մոցի Կաթ. Փոխանորդ Տ. Յակոբ Մ. Վրդ. Զույնեան:

ԿԻՊՐՈՍԷՆ

Կաթ Փոխանորդ Տ. Եղիշէ Մ. Վրդ. Մանգիկեան և Թեմական Խորհուրդ, Եկեղեցական դաս, Կրթական և մարզական կազմակերպութիւններ, Նիկոսիոյ Հայոց Հաղ. Հովիւ Տ. Վաղ. Գէն Ա. Քննչ. Ստեփանի, Մեղիպեան Կրթական Հաստատութեան Աւագ Ուսուցիչ Արթ. Այ. Վաղեան (յանունը Հոգարարութեան, Տնօրէնութեան, Ուսուցչութեան և ուսանողութեան), Լիմասոյի Միջ-Եկեղեցական Համամոլոյթ Թրինական Խորհրդատու Տքթ. Հէրի Յակոբեան և բոլոր Հայ աշխատակիցներ, Լիմասոյի Միջ-Եկեղեցական Միջին Արեւելքի Յանձնաժողովի անունով՝ Բնդ. Քարաուղար Կապրիէ Հապիպ:

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԷՆ

Առաջնորդ Տ. Սահակ Արքեպս. Այվազեան և Աղաւթի Վարչութիւն, Խաչատուրեան և Սաղապեաններ (յանունը Թեմական Խորհուրդին և քահանայից դասուն):

ԻՐԱՆԷՆ

Թէւրանի Թեմի Հայոց Առաջնորդ Տ. Արտակ Արքեպս. Մանգիկեան:

ՌՈՒՄԱՆԻԱՅԷՆ

Առաջնորդ Տ. Տիրայր Արքեպս. Մարտիկեան (Երկու Հեռագիր, մինչ յանուն Ռումանիոյ և Պուլկարիոյ Հայութեան և միւսը յանուն Թեմական Խորհուրդներուն և հոգեւոր դասուն):

ՊՈՒԼԱՐԻԱՅԷՆ

Սոփրայէն՝ Տ. Մարոս Ա. Քննչ. Պէնիւնեան:

ՍՊԱՆԻԱՅԷՆ

Արտաքին Գործոց Նախարար Ֆրանչիսքո Ֆէրնանտէզ Օրտոնէզ:

ՇՆԴԱՆԱՅԷՆ

Կալկաթայի Եկեղեցւոյ Պատ. Հոգարարութիւն:

ԱՆՍՏՐԱԼԻԱՅԷՆ

Առաջնորդ Տ. Աղան Եղիպ. Պալիպեան, յանուն Թեմական Խորհուրդին, հոգեւորական դասուն, Եկեղեցական վարչութեանց և գաղութին, Սրանի Պատ. Թեմական Խորհուրդ, Սանփան, Արթիւր Բանիկեան և ընտանիքներ, Տէր և Տիկին Լիւն և Մարի Եւանջելիան, Գէորգ Գոգոսեան՝ յանուն Պաղոսեան ընտանիքներու, Ճանիկ Ալաւանեան և ընտանիք:

ՎԱՏԻԿԱՆԷՆ և ԻՏԱԼԻԱՅԷՆ

Կարտինալ Ճահանէս Վիլեպրանտո, Ման. Վինչենզո Փակիա՝ Community of St. Egidio Տքթ. Ռուպերթ Թափթ (Pontificio Istituto Orientale), Սարգիս Քննչ. Սարգիսեան, Հոգեւոր Հովի Խալիոյ Հայոց (Միւնիւն):

ԱՐՃԷՆԻՆԷՆ

Պատ. Հայ Կեղրանի Վարչութիւն, յանուն հոգեւորական դասուն և Հայ Ժողովուրդին Սարգիս Յ. Կիւլիւնեան:

ՊՐԱԶԻԷՆ

Գառնիկ Պաղարեան (Սան Փաւլո):

ԱՆՍՏՐԱԼԻԱՅԷՆ

Վիեննայի Առաջնորդ Տ. Մարոս Աղա. Գրիգորեան և Հայ գաղութ, Միթրաքեան Միաբանութեան Բնդ. Արթ. Հ. Գրիգորիս Վրդ. Մանեան, Միթրաքեան Միաբանութեան Առաջ:

22 Մարտ 1990, Ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի
աշակերտու թիւն:

22 Մարտ 1990, Պատրիարքի ընտրութեան ժամանակոյ
Արքեպիսկոպոսեանց Միաբանութեան անդամներ:

ներք շ. Ներսէս Վրդ. Տէր Ներսէսեան, Ալֆրէտ Սթըրնման՝ ֆոխ Նախագահ և Քարտուղար
Ecumenical Հարմարութիւն:

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻՆ

Թափֆի Գաղտնիք:

ՓՈԼՓՈԻԿԱՅԻՆ

Թափֆի Գաղտնիք (Լիւպպան):

ՉՈՒԻՅԵՐԻԱՅԻՆ

Հայ Եկեղեցւոյ Թաղական Խորհուրդի Նախագահ Էմիլ Գաղտնիք և ֆոխ-Նախագահ
Սարգիս Սարգիսեան, Յակոբ Աւագեան և ընտանիք, Մէթր Սեյմոնեան, Տքթ. Վահէ Բազար,
Համաշխարհային Եկեղեցական Խորհուրդի Ընդհ. Քարտուղար Լիւպպի Գաղտնիք, Լուսերակա-
նայ Ընդհ. Քարտուղար Գաղտնիք Սթալաէթ, յանուն իրենց Նախագահին և եկեղեցւոյ ան-
դամներուն:

ՀՈՒԱՆՑԱՅԻՆ

Երթու թոմար:

ՃԻՆԱՅԻՆ

Լիւպպի Թեմի Կաթ. Պատուիրակի ֆոխանորդ Տ. Նորիան Եպս. Զարարեան, Մարտիրոս
Ս. Թարգմանչայ Եկեղեցւոյ Հոգ. Հովիւ Տ. Գարեգին Վրդ. Գեղեցեան, Մարտիրոս Թաղական-
նաթիւն և Ս. Թաղեալ Եկեղեցւոյ Խորհուրդ, Տ. Ղեւոնդ Քննչ. Սամուէլեան (Շափիլ), Պառնի
և շրջակայից (Մարտիլ) Ս. Գր. Լուսաւաթիլ Եկեղեցւոյ Թաղական Խորհուրդ, Լա Սիոթայի
Ս. Կարապետ Եկեղեցւոյ և դպրոցի Հոգաբարձութիւն, Մարտիրոս Ս. Յակոբ (Գաղտնիք Սա-
տիւ և շրջակայից) Թաղական Խորհուրդ, Շարփիլի Հովիւ Տ. Վրթանէս Ա. Քնչ. Տէրաւերեան,
նորիւն Յրէնկեան Թաղականի Նախագահ, Տիկին Լիւպպի Իգնատիոսեան - Բէշիլեան, Փարիզի
Ս. Բ. Ը. Միսթիան Նախագահ Լուսի Բէշպպեան, Յրանալի ԲԱԿԻ Նախագահ Յակոբ Գա-
ղտնիք, Կ. Զրարեան ընտանիք, Տքթ. և Տիկին Լուսաւաթի Աղամեան, Մանուէլ Լէյվանեան
(Սէն Շամսոնֆալ), Մէթր Արմէն Բարսեղեան, Սիլվիա Գաղտնիքեան, Տէր և Տիկին Ժան և
Արթինէ Գարբիէլեան (Մարտիլ):

ԱՆԳԼԻԱՅԻՆ

Առաջնորդ Տ. Եղիշէ Եպս. Գիլիքեան, Լուսանի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւն
և Գիլիքեան Ընտանիք, Կարապետ և Լուսանի Գաղտնիք, Առաւուր Գիլիքեան և Ընտա-
նիք, Մանուէլեան և Զաղապեան ընտանիքներ, Պարէտ Կարապետեան, Մոսկովեան Ընտա-
նիք, Լուսի և Շալան Զիլիլիքեան, Փանոսեան Ընտանիք, Հայկ Ունեան, Էնտրիա Գեղեց-
եան, Մարիամ Թոմարեան:

ԳԱՆԱՏԱՅԻՆ

Առաջնորդ Տ. Յովնան Ե. Վրդ. Տէրաւերեան, Տ. Բարթոլ Ա. Քննչ. Գրքաւեան, Հայ Բարե-
գործական Ընդհ. Միութիւն, Տէր և Տիկին Սննիկ Գաղտնիք, Գեղարտ Գոգարեան, Տէր և
Տիկին Վարդան և Սիւրբաթ Վարդանեան, Գաղտնիք, Մանուէլ Բէշպպեան, Ենթ Սեղանից Մշա-
կաթային Միութիւն և Լ. Մ. Մ. Եղիշէ Գաղտնիք, Արմաշ Գարբարապետի Տնօրէն Բարդէն
Բոֆեան, Վանգուզրէն Տիրան Երան, Գաղտնիքեան և Մուլլը ընտանիքներ, Էլի Գոնաւեան
և Ընտանիք, Անկիլիքեան Եկեղեց. Առաջնորդ Միքայէլ Փըրս Արքեպս., Նահապետեան Քննչ. և
Ընտանիք:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՆ

Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Տ. Խաթակ Ե. Վրդ. Պարտաւեան, Նիւ Եթքի Գաղտնիք
Լուսիակ Կարապետ Զոն Օքսոն, Հիւսիսային և Հարաւային Ամերիկաներու Յանայ Ա-
ռաջնորդ Եպս. Արքեպս., Բուսայ Մետրապոլիտ Եկեղեցւոյ Ամերիկայի Ամանատիւ Ե-
պս. Առաջնորդ Անտիքի Առաւուր Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Ամերիկայի Ամանատիւ և
Սամուէլ, Առաւուր Եկեղեցւոյ Առաջնորդարանի Քարտուղար շ. Զոն Մէն, Գաղտնիք և
Նիւ Եթքի Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Առաջնորդ Ներսէս Արքեպս., Տ. Մետրապոլիտ Արքեպս. Աշ-
կան, Տ. Սիւն Արքեպս. Մանուէլեան, Տ. Արմէն Քննչ. և Երեզկի Մարի Աշեան, Ս. Խալ Ե-
կեղեցւոյ Հոգ. Հովիւ և Թաղական Խորհուրդ, Ս. Համբարձում Եկեղեցւոյ Հոգ. Հովիւ Տ. Ըն-

ձակ Բնյ, և Թաղական Խորհուրդ, Ս. Վարդան Մայր Տաճարի Համագործակցական Մարմին, Նիւ Եորքի Առաջնորդարանի Կոմիտաս Երգչախումբի անունով՝ Օր. Մարի Սելվինայան, Ս. Դաւիթ Հայց. Եկեղեցւոյ Հովիւ Տըթ. Զաւէն Բնյ. Արդումանեան, Տ. Ներսէս Բնյ. ձեռքէն եան (յանուն Թէքաստի, Լուիզիանայի և Օքլահոմայի Հայ Եկեղեցիներու), Նիւ Եորքի Առաջնորդարանի պաշտօնէութիւն, Ամերիկայի Թեմական Խորհուրդի Աստեղակաւ, Ս. Յարութեան Եկեղեցւոյ անունով Տըց. Սերոբ և Եկեղեցւոյ Խորհուրդ, Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ Հովիւ Տ. Դարեգին Բնյ. Դասադարեան, Երեսուղէմի Հայոց Պատրիարքութեան Բարեկամներու Նախագահ Սուրէն Ֆէսճեան, Տէր և Տիկին Սուրէն և Վերա Գեորգիան Գեորգիան, Բաժնակալ Ազատական Կուսակցութեան անունով՝ Հրաչեայ Սեդրաքեան, Ուոթըրթաունի Թէքեան Մշակութային Կոմիտէի Աստեղակաւ Դեորդ Քէ շիշեան, Ազնիւ Հաճընեան ընտանիք, Փէթրըք ընտանիք, Նաւասարդեան ընտանիք, Անկիլքան Եղիակոպոսարանի Առաջնորդ Դերը. Կաթնա Պրատնիկ, Նիւ Եորքի Եպս. Դեր. Ռիչըրտ Ֆ. Կրին, Հայր Իգնատիոս Հաստատ Նիւ Եորք), Անտոնեան Բանով՝ Միջ-Եկեղեցական Խորհուրդէն, Տ. Բարդէն Աւագ Բնյ. և Տ. Գրիգոր Բնյ. Մաքսատեաններ (Արլինկթըն), Երէցիկն Ռոպայի Փափաղեան, Կարէն Բնյ. Կասեան, Բարի Բնյ. Մէթեան, Կարապետ Բնյ. Բոչաքեան, Վառն Սրկ. Պազախան, Արեւմտեան Թէքէ Աստեղակալ Վաչէ Արքեպ. Յովսէփեան, Տաթև Արքեպոս. Սարգիսեան, Տ. Արիւ Եպս. Շիրմանեան, Տ. Մեսրոպ Բնյ. Սարաֆեան, Վարդան Բնյ. Թաղէփառեան, Տ. Եանէ Բնյ. Ալիսանեան, Կրէկորի Գլ. և Լուսին Լուսա, Ասպետ Վրդ. Պայեան, Հայց. Առաք. Եկեղեցասիրաց Եղբայրակցութեան Վարչութիւն, Տ. Սիւրբան Բնյ. Միստեան, Թէքեան Ակադմի Մշակութային Կենդ մասնաճիւղերու Նախագահներ, Պոզոսեան ընտանիք, Պարլո Տէր Սիւրբանեան, Սեդրաք Կոստան Չարիթեան գերդաստան, Դայիֆորիոյ Երեսուղէմայի Հայոց Բարեխաղան Միութեան Վարչութիւն, Նիւ Եորքի Հայց. Եկեղեցւոյ Դպրոց Դաւ. Ս. Եղաւարտ Եկեղեցւոյ Հովիւ Տ. Գրիգոր Բնյ. Հայրապետեան, Հագարարձութիւն և Հաստատակաւներ, Նիւ Եորքի Արքեպ. Թէքատր Ի. Մաքքարիք. Յովակիմ-Աննայի Եկեղեցւոյ Հովիւ Տ. Տիւրան Բնյ. Փափաղեան և Եկեղեցւոյ Հագարարձութիւն, Նիւ Եորքի Ընդհ. Աստուածարանական ձեռնարանի պատասխանատու Հայր Ռոպէրթ Ռայթ, Ս. Աստակ-Մեսրոպ Եկեղեցւոյ Հովիւ Տ. Տաթև Բնյ. Թաթախեան, Ս. Աճաթին Եկեղեցւոյ Տեսուչ Տ. Եփրեմ Եպս. Թաղապետ (Կլիււիլ, Դայիֆ), Ս. Թալ Եկեղեցւոյ Հովիւ Տ. Զենոբ Բնյ. Նապաստեան (Լորէն, Մէսո), Ս. Դանիէանց Հայ Դպրոցի աշակերտութիւն, Հագարարձութիւն և Կուսակցութիւն (Ֆէյլդսոն, Նիւ Ճըրզի), Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ Հովիւ Տ. Վարդան Ա. Բնյ. Տիւրկերեան (Լոս Անճելէս), Արեւմտեան Բուրնդի Եկեղեցւոյ Հովիւ Տ. Մամիկոն Ա. Բնյ. Ոսկանեան, Տէր և Տիկին Արամ և Երին Պոստիլիաններ (Ֆլորիտա), Տիկին Եուշան Կուսակցական (Նիւ Եորք), Տ. Բիլիթոն Հեղարտ Եպս., Պարթև Տ. Պապոսարեան, Միշէլ Էքիզեան, Նախկին Քաղաքապետ Նիւ Եորքի Կոստըր Քոչ, Դեորդ Սրկ. Լէյլէկեան, Պերս և Ատրինէ Դայալեան, Կրէկորի Փ. Փէթրըք, Ռոմ Թովմասեան, Պետրոս Պանտապեան, Ռոզ Ռէյնոլտ, Թալատուր Ք. Դադարեան, Ռիչըրտ, Նէնսի, ձէսսիք, Սառա և Ամանտա Հինգլեան, Մարի Աթթարեան-Պրայըր, ձ. Քէրր, Սանտրա Պասանեան, Մարի Ժան Հինգլեան, Նուպար Մ. Տօրեան, Պաթըրի Քաղաքապետ Ռէմոն Լ. Ֆլինն, Արմինէ Տիքիճեան, Լորի Օնանեան, ձ. Պարսամեան, Տըթ. Իսկար Յուսէփեան, Մարք Սուրեան, Փիթըր Սուրեան, Յրանք և Սուլան Սթոնըն, Նէնսի Պասմեան, Տըթ ձօրէ Բնյ. Փափառիթիթիթ, Տէր և Տիկին Արթըր Եղանեան, Տէնիս Փափաղեան, Պէնն Սեան, ձօն Տ. Երիքսըն, Յրանիս Սթաֆֆարտ Արքեպոս., Հայր Լեան Դաւիթեան, Մեսրոպոս Սիլա, Արեւմտեան, Պրիանկոս, Կրիանթ Քիքըքեան, Երէց ձէյմա Ֆէնճեան, Երէց Իսթօն Լ. Պրատնիկ, Անն Պրատնիկ, Մօնա Ռոպէրթ Տէքէն, Կրէկորի Ազատեան, ձէյմա Վաւ, Եղաւարդ և Հեկէն Մարտիկեան, Երէց Նիքոլայ Վան Տիք, Երէց Կարտըն Լ. Սմիթ, Կարպիս Տէր Եղիայեան, Ռիչըրտ Կրէկորի, Թաթըր ձօրէֆ Կարպէր, ձ. Ռայֆ Տօթուէլ, Ռոպէրթ Արիզեան, Երէց ձօն Մէրրիլ, Լ. Բ. Բնդ. Միութեան Պատուոյ Նախագահ Ալեք Մանուկեան, Լ. Բ. Բնդ. Միութեան Նախագահուհի Տիկին Լուիզ Մանուկեան - Միմոն և Բարեգործական Կեդր. Վարչութեան անդամներ, Օլին Քէշիշեան, Վարդանանց Ասպետներու անունով Վարձով Ֆանթապեան, Տիկին Անահիտ Գեօնէքեան, Տէր և Տիկին Դեորդ Յոթանեան, Օր. Ժոյս Ալլալեան, Տէր և Տիկին Վարդան և Ատրինէ Ապոս, Տէր և Տիկին Նիքիթ և Նորա Օրթանեան, Հրանդ Կրէկորի Ի զիմաց բոլոր ոսկերիչներուն, Տէր և Տիկին Դրիգոր և Արիս Ասլանեան, Տէր և Տիկին Անդրանիկ և Նազիկ Պասմանեան, Հայկ Պապոսեան, Տիկին Լարի Պապոսեան, Տիկին Թաթըր Ալլալեան, Տէր և Տիկին Վարդան Օնանեան, «Armenian Reporters» Թերթի Իմրադիւր Եղաւարդ Պոզոսեան, Տիկին Էլիզապէթ Պարտեան, Տիգրան Քրէքէկեան և ընտանիք, Մարգարետ Մարկոսեան, Տըթ. Միսաք Հայկեանց, Օր. Դաւրոյ Տէր-Պոզոսեան, Տըթ. Պապոսեան և Տիկին Զայլէ Գէլեան (Գէլեանիկեան), Տըթ. Վիգէն և Տիկին Արա Դայիկեան, Ռիչըրտ Տէքրան, Դեորդ Չոպանեան և ընտանիք, Տէր և Տիկին Աստուր և Սաննա Անդրէասեան, Դաւիթ Բուքեան, Անդրանիկ Լ. Փոլապեան, Տէր և Տիկին

Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Ն Ն Ա Ն Ա Չ Ո Ի Մ

15 Մայիս, Երեքշաբթի կէսօրէ կտք ժամը 2ին, Իսրայէլի Կրօնական Գործոց Նախարար Վսեմ. Զէպուլուն Համէր, ընկերակցութեամբ իր գրասենեակի պաշտօնեաներուն, ժամանեց Ս. Յակոբեանց Մայրավանք: Բարձրապատիւ հիւրը աւագ դռնէն բարապաններու առաջնորդութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր կը սպասէր Ն. Ամենապատուութիւնը, շրջապատուած Միաբանութեան անդամներով: Վսեմ. Նախարարը եկած էր անձամբ յանձնելու Ս. Պատրիարք Հօր Իսրայէլի Կառավարութեան պաշտօնական ճանաչման գիրքը, որով Տ. Թորգոմ Սրբազան կը նկատուէր օրինաւորապէս ընտրուած Գահակալը Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան:

Ստորեւ կու տանք Անգլերէն թարգմանութիւնը սոյն պաշտօնագրին, որուն կը կցենք Նորին Ամենապատուութեան պատասխանը. —

CONFIRMATION FROM THE STATE OF ISRAEL

(Translation from Hebrew)

Whereas according to documents which were submitted to the State of Israel, the General Asssmbly of the Brotherhood of St. James of the Armenian Patriarchate of Jerusalem elected on 22nd March 1990 His Excellency Torkom Manoogian to become the Armenian Apostolic Orthodox Patriarch of Jerusalem,

Whereas the State of Israel places its trust in the validity of these documents which were submitted to them,

Therefore this confirmation was delivered as evidence that the State of Israel recognizes His Excellency

TORKOM MANOOGIAN

as Armenian Apostolic Orthodox Patriarch of Jerusalem

He is entitled to exercise all the authority and powers vested in the (office) of the Armenian Apostolic Orthodox Patriarch of Jerusalem.

The 26th day of April, 1990

In the name of the Government of Israel

ZEVULUN HAMMER

Minister of Religious Affairs

Զերդ Վսեմութիւն,

Բանուն Հայոց Պատրիարքարանի, Ս Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Երուսաղէմի Հայ համայնքին, կը յայտնենք Ձեզ մեր շնորհակալութիւնը Ձեր այցելութեամբ ուղի տրուած այս պատիւին եւ Ձեռ ազնիւ փերաքերմունքին համար, մեզի հազորդելու պաշտօնական ճանաչումը Ձեր Կառավարութեան, իրրեւ նորրնորի Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի:

Պատրիարքական ընտրութիւնը կը մշտնջենաւորէ ուղիղ, անբեկ գիծ մը յաջորդութեան, որ ետ կ'երթայ աւելի քան հազարհինգհարիւր տարիներ, մինչեւ մեր առջին Պատրիարքը՝ Սրբահամ:

Հայերը ճգնաւորական խումբեր հաստատած են Սուրբ Երկրի մէջ նոյնիսկ նա քան իրենց հայրենի երկրին պաշտօնական դարձը Քրիստոնէութեան, երբ իրենք եղաւոր կը կրօնը պետական կրօնը հռչակող առաջին պետութիւնը 301 թուականին:

Այդ օրերէն սկսեալ, Հայեր խաղաղութեամբ ու համերաշխութեամբ ապրած են այս Սուրբ Քաղաքին մէջ, իրենց կենսունակութեամբ ու ժրաջանութեամբ, իրենց ստեղծագործական ճիգերով ու անձնուրաց ծառայութեամբ: Եւ պիտի շարունակենք խաղաղութեամբ եւ համերաշխութեամբ ապրիլ Սուրբ Երկրի բազմազեղ պատառը կազմող այլազան համայնքներու բնիկ անդամներուն հետ:

Մենք բացած ենք առաջին Տպարանը Երուսաղէմի մէջ 1833ին: Քաղաքիս առաջին լուսանկարիչը Հայ Պատրիարք մըն էր՝ Նսայի Կարապետեան, որ հաստատեց Երուսաղէմի առաջին լուսանկարչական գործատունը 1866 թուականին:

Հայերը ուր որ ապրած են, փաստը տուած են իրենց պարտաճանաչութեան եւ օրէնքի հանդէպ հնազանդութեան, եւ եղած են գործունեայ անհատներ, ուրիշներու զգացակից եւ անոնց աւանդութիւններուն նկատմամբ յարգալից:

Սուրբ Գրքի վրայ իրենց հաւատքը հիմնաւորող ժողովուրդի հետ Հայերը աւելի յարամերձութիւն կը զգան: Հրեայ ժողովուրդին հանդէպ մեր սրտակցութիւնը պատմական իրադարձութեան ճէշքին վրայ խարսխուած է: Ոչ միայն հասարակաց վիշտ մըն է որ մեզ կը մօտեցնէ իրարու, այլեւ հասարակաց իտէալ մը նոյն սպանն, յիշելու եւ աշխարհին յիշեցնել տալու թէ յառաջիկային երբեք Հայեր, Հրեաներ եւ կամ արեւելիկ պատկանող մարդեր չիբրեւ ոչխարներ սպանդանոց պիտի չտարուին», եւ ոչ ալ մեր Արարատը կամ ձեր Մասսատան գերի պիտի իյնայ:

Դժբախտաբար, խաղաղութիւնը որ կարեւոր ազդակներէն մէկն է մեր այս երկրամասը դրախտի վերածելու համար, հնուու է մեզմէ: Եւ սակայն երբեք մենք մեր յոյսը չենք կորսնցներ:

Մեր եկեղեցական առօրեայ ժամասացութեան մէջ մասնաւոր աղօթք մը ունինք. «Տէր ողորմես», ուր մենք անձկագին կը խնդրենք Տիրոջմէ՝ որ խաղաղութիւն — շալօմ, սալամ — թայ մեր աշխարհին:

Կ'աղօթենք որ քաղաքական տագնապները, մեր բոլորին համար սիրելի ու նուիրական այս երկրին մէջ, որ սրբազան կայքը եղած է սուրբերու եւ մարգարէներու, ունենան իրենց շուտափութ վերջաւորութիւնը: Կ'աղօթենք նաեւ որ արժանի բոլանք ողջունելու այն երջանիկ օրը ուր մարգարէին յայտնատեսութեան համաձայն, մարդիկ չիրենց զէնքերն ու հրասայլերը բաժն ու բրիչի պիտի վերածեն եւ ազգ ազգի վրայ սուր պիտի չբարձրացնէ ու ոչ ալ պատերազմ պիտի մղէ»:

Մենք՝ Հայերս, կը խոստանանք աշխատիլ վասն համերաշխութեան եւ համագործակցութեան ոչ միայն մեր երկու ժողովուրդներուն, այլեւ Սուրբ Երկրի բոլոր համայնքներուն:

Այս խոնարհ բեմէն կոչ կ'ուղղենք մեր բոլոր բարեկամներուն եւ եղբայրներուն, Արքահամի որդիներուն, Հրեաներուն եւ Սրբաներուն, որոնց հետ ա'յնքան նմանութիւններ ունինք հակատագրի եւ պատմութեան, մէկզի դնելու իրենց տարակարծութիւնները եւ գտնելու խաղաղ լուծում մը այն պայքարին՝ որ իրար դէմ կը հանէ երկու ժողովուրդները ու կը սպառնայ ամբողջ շրջանը հրակէզ կործանելու:

Մենք պատրաստ ենք մեր ուժերը տրամադրելու, որքան ալ համեստ բոլան անոնք, խոստանալով անդու աշխատիլ կառուցելու կամուրջ մը եւ կամբջելու համար խրամատը, որ իրարմէ կ'անջատէ զոյգ այս ժողովուրդները որոնց շատ բան կը պարտինք:

Ինչպէս որ Արաբները ապահով տեղ տրամադրեցին իրենց երկիրներուն մէջ, երբ մենք հարիւրներով ու հազարներով, մեր ծնողներն ու մեծ հայրերն ու մայրերը, փախուստ տուինք Քրքական կոտորածներէն, այնպէս ալ Իսրայէլացիք փութացին օգնութեան, երբ 1948 Դեկտ. 7ի երկրաշարժը աւերածի վերածնց մէկ երրորդը մեր հայրենի աշխարհին՝ Հայաստանին, եւ խնամեցին մեր վերաւորները եւ պատսպարեցին մեր որբերը: Կրկին շնորհակալութիւն:

Ձեր հայրերու աղօթքով կը մաղթենք որ՝ «Օրհնեսցէ զքեզ Տէր եւ պահնեսցէ զքեզ. երեսնուցէ Տէր զերեսս իւր ի քեզ, եւ ողորմեսցի քեզ. ամբարձցէ Տէր զերեսս իւր ի քեզ, եւ տացէ քեզ խաղաղութիւն»: Շալօմ: Սալամ:

ՅՈՐԴԱՆԱՆԻ ԹԱԳԱՒՈՐԷՆ ՃԱՆԱԶՈՒՄ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ

Յորդանանի Վեհապետ Հիւսէյն Թազուոր իր անձնական դռնապանութիւնը կը յայտնէ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան որ կատարած է ընտրութիւնը հանգուցեալ Եղիշէ Արքեպս. Տէրաէրեանի յաջորդին:

Նորին Վեհապետութիւնը իր շնորհաւորանքը և բարի մաղթանքները կը յայտնէ Ամենապատիւ Տ. Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեանին, լիարժեքական այս բարձր պաշտօնին ընտրուած ըլլալուն համար, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան բացարձակ մեծամասնութեան քուէներով:

Երուսաղէմ հաստատուած Հայ Պատրիարքը աւանդաբար Հոգևոր Պետն է Սուրբ Երկրի և Յորդանանի մէջ բնակող հայերուն:

Յորդանանի թազուորը նաև յաջողութիւն կը մաղթէ Ամենապատիւ Պատրիարքին, չիրազործելու համար իր ազնիւ նպատակները և առաջադրութիւնները ի ծառայութիւն մեր ցանկալի երկրին մէջ ապաստանած հայկական համայնքին բարգաւաճման: Ծառայութիւն մը՝ որ ներշնչուած պիտի ըլլայ գլխաւորապէս եղբայրութեան և հանդուրժողութեան սկզբունքներէն, մեր երկրին մէջ բնակող բոլոր համայնքներուն և հատուածներուն մէջ անխտիր:

Ժամանակ մը առաջ, Մայիս 15ին, Պատրիարքարանի դռնի մէջ, կրօնական Գործոց Նախարար Զէվուլուս Համէր Նորին Ամենապատուութեան ներկայացուցած էր իր կառավարութեան պաշտօնական ճանաչումը:

Հիւսէյն Թազուորի պաշտօնագիրով Երուսաղէմի 96րդ Հայ Պատրիարքի Գահակալութեան ճանապարհը կը հարթուի, որ կը ծրագրուի կատարել Հոկտեմբեր 27 և 28 շաբաթավերջին, մասնակցութեամբ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ղեկավար առաջնորդներու:

Հեռաւոր Աւստրալիայէն և Հարաւային Ամերիկայէն ներկայացուցիչներու մասնակցութիւնը կ'ակնկալուի դահակալութեան արարողութեան, որ վերջին անգամ տեղի ունեցած երեսուն տարի առաջ, երբ Եղիշէ Արքեպս. Տէրաէրեան եղաւ 95րդ Հայ Պատրիարքը Երուսաղէմի:

Գահակալութեան առթիւ Երուսաղէմ այցելող ներկայացուցիչներու Թեմական Առաջնորդներու կարգին կ'ակնկալուի ներկայութիւնը Գերշ. Տ. Խաթակ Ծ. Վրդ. Պարսամեանին, որ Հիւսիսային Ամերիկայի Արևելեան Թեմի Առաջնորդ ընտրուեցաւ, յաջորդելով Նորին Ամենապատուութիւն Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեանի: Խաթակ Ծ. Վրդ. Պարսամեան կ'պիտի գլխաւորէ Զոհեմքեր 7ին, ձեռամբ Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ:

Գաթիկոսը Սրբազանը իր շնորհակալութիւնը Թորգոմանի Հիւսէյն Ա. Թա-
գաւորին յայտնած է Տնտեսաւ համակով: —

His Royal Hashemite Majesty
King Hussein Ben Talal
May God Preserve Him

Jerusalem, August 8, 1990

Your Majesty,

We have the honour to present to Your Majesty our deep loyalty and most sincere wishes.

With gratitude we have received the felicitations and blessings of Your Majesty on the occasion of our election as the Armenian Orthodox Patriarch of Jerusalem, succeeding the late Patriarch Archbishop Yeghishé Derderian of blessed memory.

As we extend our most sincere gratitude, we beg to submit to Your Majesty's kind consideration, that because the date of our official enthronement to the Holy See of Jerusalem will be fixed in the near future, we intend to visit the Armenian community in the Hashemite Kingdom of Jordan, where our people enjoy a safe, happy and prosperous life under Your Majesty's care and protection.

We would be much honoured if Your Majesty would grant us, on this occasion, the opportunity of presenting personally our heartfelt appreciation for the solicitous concern that Your Majesty always extends towards all communities.

Since the Armenian Patriarch of Jerusalem is also the spiritual leader of the Armenian community in the Hashemite Kingdom of Jordan, and enjoys all the ancient rights and privileges related to that responsible position, we request Your Majesty to kindly ratify these prerogatives by a Royal Decree as it has been the custom and tradition for several centuries.

We pray the Almighty to grant Your Majesty a healthy long life for the glory of God and the prosperity of the beloved land of the Hashemite Kingdom of Jordan.

Archbishop TORKOM MANOOGIAN

Armenian Patriarch of Jerusalem

ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԵՐ. ԶԱՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

Այս գիտցիր, որ վերջին օրերուն պիտի գան չար ժամանակներ, երբ մարդիկ պիտի ըլլան անձնասէր, արծաթասէր, հպարտ, ամբարտաւան, հայհոյող, ծնողաց անհնազանդ, ապերախտ, անմաքուր, անհաւատ, անգութ, բացարկու, անժուժկալ, պնդագլուխ, անբարեսէր, մասնիչ, յանգուզն, անբարեհաճ, աւելի շատ ցանկասէր քան թէ աստուածասէր, մարդիկ՝ որ ունին աստուածպաշտութեան կերպարանք, սակայն ուրացած են անոր զօրութիւնը: Խորեւ՝ նաեւ անոնցմէ, քանի որ ասոնց մէջ կան այնպիսիներ՝ որոնք կը մտնեն տունէ տուն եւ գերի կը դարձնեն մեղքերով ծանաբեռնուած կիները, որոնք տառապած են ամէն տեսակ ցանկութիւններէ. մարդիկ՝ որ միշտ կը սուրբնին, բայց բնաւ չեն հասնիր նշմարութեան գիտութեան: Եւ ինչպէս Հանգը եւ Յամբէս հակառակեցան Մովսէսի, այնպէս ալ ասոնք կը հակառակին նշմարութեան. ապականած մտով մարդիկ, անպէտք հաւատքի մէջ: Բայց ասոնք երբեք չեն կրնար աւելի առաջ երթալ, քանի որ իրենց անմտութիւնը յայտնի պիտի ըլլայ ամենուն, ինչպէս որ եղաւ այդ երկուքինը:

ՅՈՐԴՈՐ ՀԵՏԵԻԵԼՈՒ ԱՌՈՂՋ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Իսկ դուն հետեւեցար իմ վարդապետութեանս, առաջնորդութեանս, կամեցողութեանս, հաւատքիս, այն հալածանքներուն ու չարչարանքներուն, որոնք պատահեցան ինծի Անտիոքի, Իկոնիոնի եւ Լիւստրայի մէջ. ինչպիսի՞ հալածանքներու ենթարկուեցայ, բայց Տէրը ազատեց զիս այդ ամենէն: Եւ բոլոր անոնք՝ որ կ'ուզեն աստուածպաշտութեամբ ապրիլ ի Յիսուս Քրիստոս, հալածանքներու մէջ պիտի ըլլան: Իսկ չար եւ խաբեբայ մարդիկ չարէն անդին ալ պիտի երթան, իրենք մոլորած՝ պիտի մոլորեցնեն ուրիշները: Բայց դուն հաստատեալ մնայ այն բաներուն մէջ՝ զոր ստովեցար եւ որոնց հաւատարիմ եղար. զիսեւ թէ որով՝ ստոված ես, որովհետեւ մանկութենէդ ի վեր զիսեւ սուրբ Գրուածները, որոնք կրնան իմաստուն դարձնել քեզ փրկութեան համար, ի Քրիստոս Յիսուս եղած հաւատքիմ միջոցով:

Աստուածաւանդ ամէն Գրուածք օգտակար է ուսուցման, յանդիմանութեան, ուղղելու եւ արդարութեան մէջ խրատելու համար, որպէսզի Աստուծոյ մարդը ըլլայ կատարեալ, ամբացած ամէն բարի գործի համար:

ՊՅՂՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼ
Բ. Թուրք առ Տիմոթէոս
Գ. Գլուխ, 1-17

24 Մարտ 1990, Լատինաց Ամեն. Պատրիարք Միշէլ Սապպահի
այցելութիւնը նորոգման
Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին:

26 Մարտ 1990, Պատրիարքի ընտրութեան առիթով հիւրասիրութիւն
Միարամութեան, Պատրիարքարանի պաշտօնէից, Ռուսիչներու,
Կազմակերպութեանց Կարչութեանց մասնակցութեամբ:

23 Մարտ 1990, Նորբնակ Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին առաջին
այցելու թիւեր Յու մայր Ամեն. Պատրիարք
Թեոփրոս Ա-ին:

23 Մարտ 1990, Նորբնակ Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին առաջին
այցելու թիւեր Կաթինայ Ամեն. Պատրիարք
Միշէկ Սազազանին:

Մարտ 1990, Յունաց Ամեն. Պատրիարք Թեոփորոս Ա-ին այցելությունը
նորըմտիր Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին:

23 Մարտ 1990, Նորըմտիր Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքի
առաջին այցելությունը Ա. Տեղեաց Ֆրանսիական
Միաբանության:

15 Մայիս 1990, Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքի շնորհակալություն
խօսքը ուղղելով Իսրայելի Կրօնից մախարար
Զեվլելում Համմէրին:

16 Մայիս 1990, բնօրինակում Զինուորական կառավարիչ Էրես Շալքի
այցելությունը Ամեն. Տ. Թորգոմ Պատրիարքին:

ԴԱՏՐԻԱՐԺԱՐԱՆԻ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

JERUSALEM

ՊԱՏՐԻԱՐԽԱՐԷՆ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ 49-29

Թվական
Date

2 Յունիս 1990

Կ Ո 2

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԽՆԵՐՈՒՄ

1990 Սեպտեմբերին Երուսաղեմի ժառանգաւորաց Վարժարանը պէտք է վերսկսի դասաւանդութեանց: Սակայն մեր մտահոգութիւնը մեծ է: Այս մտահոգութեան պատճառը թէ՛ աշակերտութեան թիւը եւ կրթական մակարդակն է, եւ թէ ուսուցչական կազմին որակը:

1) Ունինք երկու ձեռնադրեալ սարկաւազներ որոնք չորրորդ տարին աւարտած կը նկատուին եւ որոնց յայտնած ենք մեր ծրագիրը, եւ սկսած են Անգլերէն լեզուն սորվիլ քննութեան պատրաստուելու համար, որպէսզի կարենան քարձրագոյն ուսումնարանի մը կողմէ ընդունուիլ:

Անգլերէն լեզուի դաստիարակ մը նշանակած ենք իրենց իբրեւ մենտոր:

2) Յաջորդ քարձրագոյն դասարանը ունի միայն մէկ աշակերտ, 20 տարեկան, Ընծայարանի Ա. տարուան անունով:

3) Ժառանգաւորաց Ե. դասարանը եւս մէկ ուսանող ունի, 20 տարեկան:

4) Դ. դասարանը ուսանող չունի:

5) Գ. դասարանը եւս մէկ ուսանող ունի, 17 տարեկան:

6) Բ. դասարանը ունի չորս աշակերտ 15-17 տարեկան:

7) Ա. դասարանի մէջ ունինք ութը աշակերտներ 14-15 տարեկան:

8) Նախապատրաստական դասարանին մէջ ունինք տասներմէկ աշակերտներ 12-14 տարեկան:

Չեզի կը դիմենք, եւ ձեր միջոցաւ բոլոր վարժարաններու տեսչութեանց եւ դաստիարակներու, ինչպէս նաեւ կոչ կ'ընենք ծնողներուն, որպէսզի տարրեր տարիքի եւ ուսումնական մակարդակի ուսանողներ ղրկէք Երուսաղեմ:

ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԿԱՏԻ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

N° 49-29

 Քուսակ
 Date 2 Յունիս 1990

Ուսուցչական կազմը պատրաստուած դաստիարակներով օժտելու համար արդէն իսկ ապահոված ենք Հայագիտական դասանիւթերու մասնագէտ դաստիարակի մը աշխատակցութիւնը: Ամենայն Հայոց Հայրապետի, Նորին Ա. Օծուիւն, Տ.Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի հաւանութեամբ, ձեւադրանքի դաստիարակներէն Գր. Գէորգ Բաղդիշեան, Սեպտեմբերին պիտի ժամանէ եւ պիտի ստանձնէ "Արեւմտահայերէն լեզուի", "Հայ Մատենագրութեան", "Հայ Գրականութեան" եւ "Գրաբար Լեզուի" դասանիւթերը:

Տրթ. Յակոբ Ներսոյեան եւ իր տիկինը՝ Մարի, պատրաստակամ են երուսաղէմ գալու եւ իրենց մասնագիտութիւնը ի սպաս դնելու մեր դաստիարակչական ծրագիրներու իրագործման համար:

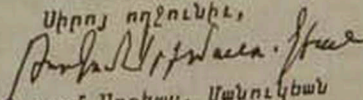
Տրթ. Յակոբ Ներսոյեան փլիխոփայութեան եւ Աստուածաբանութեան մասնագէտ, յանձնառու է իմաստասիրական եւ կրօնական դասանիւթերը աւանդելու: Լուսագոյն կարգադրութիւնը պիտի ըլլայ քարժրագոյն ուսումներու հետեւող ուսանողներ ղրկել երուսաղէմ կազմելու համար առանձին դասարաններ, մասնագէտ դաստիարակներու հսկողութեան ներքեւ:

Տարբեր համալսարաններու մէջ պաշտօնավարող դաստիարակներ կան որոնք համաձայն են ըստ պահանջի ու կարգադրութեան ուսուցանելու մեր վարժարանի մէջ:

Մեր հոգեւորականներէն ոմանց եւս քաջալերած ենք զանազան դասանիւթեր ընթերել, որոնց մէջ մասնագիտանալու համար խոստացած ենք օժանդակել իրենց որպէսզի դաստիարակուին եւ ապա վերադառնան իրենց Հոգեւոր Տունը եւ դաստիարակչական աշխատանքի լծուին:

Տիրոջ ողորմութեան եւ օրհնութեան ապաւինելով, դաստիարակչական մեր գլխաւոր պարտականութեան կատարման ձեռնարկած ենք, յուսալով ստանալ ձեր քաջալերանքը եւ մեր ժողովուրդին օժանդակութիւնը:

Ձեր աղօթքը կը խնդրենք որ Աստուած օրհնէ մեր ջանքերը:

Սիրոյ ողջունել,

 Խորգոմ Արքեպս. Մանուկեան
 ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՐՈՒՍԱԼԻՄԻ

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԿԱՆ ՏՆՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ 71-15

Թվական
Date 22 Յունիս 1990

Միաբանակից եղբայրներ,

Այս առաջին տեղեկատվության նպատակն է մասամբ ներկայացնել ձեզի երուսաղեմի մեր Պատրիարքարանի իրաց կացութիւնը, այնպէս ինչպէս զանոնք մենք գտանք 1990 Մարտ 22ի Պատրիարքի ընտրութենէն յետոյ, ինչպէս նաեւ մի քանի անմիջական բայց ոչ վերջնական կարգադրութիւնները՝ զորս անհրաժեշտ էր կատարել այս շրջանին:

Բացայայտ պատճառներով, այնքան ալ պարզ եւ հեշտ չէ Պատրիարքարանի զանազան բաժանմունքներու մէջ որոշ փոփոխութիւն եւ կարգադրութիւն ներմուծել, ինչպէս դուրսէն դիտողներ առ հասարակ կը մտածեն եւ կը թելադրեն: Բայց այնուամենայնիւ, գործակցութեամբ մեր միաբանութեան անդամներուն եւ Տնօրէն ժողովին, կարելի եղաւ կատարել մի քանի փոփոխութիւններ որոսք նախաբայելի են ամբողջական, համակարգ եւ կազմակերպելի դրութեան մը հասնելու համար:

Յայտնեցինք ձեզի հսրայելի կառավարութեան պաշտօնական մանաւորը Պատրիարքի ընտրութեան: Յորդանանի կառավարութեան պաշտօնագիրը տակաւին չենք ստացած: Մեզի յայտնած են թէ կարգադրութիւններ կը կատարուին որոշ թուական մը ապահովելու որպէսզի անձամբ Յորդանանի մայրաքաղաքը, Ամման, այցելենք, անձամբ ստանալու համար պաշտօնագիրը: Մինչ այդ մենք կը հետապնդենք մեր Պատրիարքութեան գործերը, տնտեսելու եւ կազմակերպելու մեր ծրագիրները:

1) Կալուածներու կացութիւնը -

Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքութիւնը ժառանգաբար տէրն է քաղմաթիւ արժէքաւոր կալուածներու, թէ նաֆայի եւ Ռամլէ քաղաքի, թէ Բեթղեհէմի եւ հին ու նոր Երուսաղեմի, եւ այլ վայրերու մէջ:

Երեք ամիսներէ ի վեր կը ջանանք հաւաքել եւ ցանկագրել ամբողջ վանքապատկան կալուածները իրենց հասցէով, վարձակալներով, ներկայ տարեվարձով, եւ պայմանագրերով: Դժբախտաբար տակաւին չենք կարողացած զանոնք ամբողջացնել: Կալուածներու հոգատարութիւնը յանձնուած էր նշանակուած երեք տարբեր պատասխանատուներու, որոնք գործած են իրարմէ անկախաբար եւ անտեղեկ: Առանց կեղծողացեալ համարատուութեան:

ՓՈՍՏԱՐԿԸ 14001 ՀԵՐՈՍԱԼԵՄ 282331 ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ ԻՍՐԱԵԼ
P.O.Box 14001. PHONE: 282331. JERUSALEM. ISRAEL.

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԿԱՆ ՏՆՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ 71-15

Թվական
Date 22 Յունիս 1990

Կալուածներու ստորագրուած պայմանագիրներն եւս պահուած են տարբեր տեղեր եւ տարբեր անձներու մօտ: Կատարուած առուծախներուն մէջ իրարմէ նոյնպէս անտեղեակ:

Ներկայիս նշանակած ենք երկու երիտասարդներ, գիտակից եւ կարող, որոնց յանձնած ենք պարտականութիւնը ցանկազրելու ամբողջ տեղեկութիւնները կալուածներու մասին, հետապնդելով նաեւ ինչ որ պատրաստ եւ տրամադրելի չէ, կազմելու համար ամբողջական տեղեկագիր մը եւ ներկայացնելու համար ճշգրիտ պատկերը ներկայ կացութեան:

Ընդհանրապէս ենք Հոգ. Տ. Յուսիկ Ժ. Կրդ. Պաղտատեանին, Հոգեւոր հովիւը Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ, Նիւ ժրդիի Լիվիսկսթըն քաղաքի, որ այս աշխատանքին նախաձեռնեց, երբ Մարտ ամսու մէջ երուսաղէմ կը գտնուէր նոր Պատրիարքի ընտրութեան մասնակցելու համար:

Առաջին առիթով որ անձամբ շրջեցանք մեր կալուածները աչքէ անցնելու համար, տեղեկացանք եւ տեսանք թէ մեր կարգ մը անխնամ թողուած եւ բաց չողորմուն վրայ հաստատուած են բնակիչներ: Ասոնք ապօրէն կերպով նաեւ կը շահագործեն մեր հողերը: Մեր փաստաթղթերուն հրահանգուած է օրինաւոր դատ բանալ այսպիսի անձներու դէմ:

Տեղական թերթերու մէջ եւս երբեմն ակնարկութիւններ կը կարդանք թէ Հայոց Պատրիարքարանը իր կալուածներէն ոմանք ծախելու մտադիր է: Հետաքրքրուողներուն եւ թղթակիցներուն մեր հաստատակամ պատասխանը եղած է, որ երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը ոչ մէկ դիտում ունի իր կալուածներէն որեւէ մէկը ծախելու:

Իբրեւ կրօնական հաստատութիւն եւ Սուրբ Տեղեաց պահպան Միաբանութիւն, եւ հոգատարը կտակուած կալուածներու, Պատրիարքարանը զանոնք օգտագործելու պարտաւորութիւն ունի եւ ոչ թէ ծախելու:

Վտանգներ կան սակայն անխնամ թողուած մեր հողերը կորսնցնելու: Խափանելու համար նման հաւանականութիւն մը, պարտինք քաջալերել տեղացի եւ այլ երկիրներէն շինարարներ որպէսզի իրենց զրամագլուխը շահարկեն մեր կալուածներուն վրայ շինարարութեամբ, արդիւնաբերական, բնակարանային եւ կամ երկրագործական նպատակներով:

Անձկութեամբ կը սպասեն լսել, եւ ուրախ պիտի ըլլանք եթէ իրենց զրամագլուխը շահարկողներ փափաքին անձնապէս այցելել, ստուգել եւ քննել մեր հողերը եւ իրենց ընտրութիւնը կատարել:

Կառավարութիւնը քաջալերած է այլ երկիրներէ շինարարներ եւ իրենց զրամագլուխը շահարկողներ, անոնց հայթայթելով հրապուրիչ եկամուտ: Այս մասին աւելի մանրամասնութիւններ կարելի է ձեռք բերել պետական համապատասխան բաժանմունքներէն:

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԿԱՆ ՆԱԶՈՅ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ 71-15

Թվական
Date 22 Յունիս 1990

2) Միաբաններու քնակութեան պայմաններու բարելաւում:-

Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամները տարիներէ ի վեր կ'ապրին շատ ժուժկալ պայմաններու ներքեւ, "Պաղլաթաղ" կոչուած վարդապետաց քնակութեան թաղամասին մէջ:

Նախորդող սերունդներու ժամանակ քնակարանային եւ առողջապահական պայմանները զուգէ բաւարար էին: Սակայն ներկայ դարու բոլոր գիտական եւ այլ յառաջդիմութեանց բարիքները աւելի գերազանց են քան ինչ որ մեր մեծ հայրերը կամ մինչեւ իսկ մեր ծնողքները կրնային վայելել: Այս պատճառաւ անհրաժեշտ կը դառնայ կարգ մը փոփոխութիւններ կատարել:

Մեր միաբան եղբայրները կ'ապրին գրեթէ խուցերու մէջ որոնք դուրկ են ջնդուցումէ, ուր չկայ լուսցուելու կարելիութիւն, ուր լուսաւորութիւնը անբաւարար է, եւ որոնք կը գործածեն հասարակաց զուգարաններ եւ քաղնիք, նախորդ դարու սովորութիւններ յիշեցնող: Ամբողջ մթնոլորտը հեռու է փիզիքական եւ հոգեկան զոհումակութիւն առթելէ: Եւ մեր վանականներուն պէտք է տանք նուազագոյն հանգստաւէտ պայմաններ:

Վանքին շէնքերէն շատերուն նման, վարդապետաց թաղը եւս կանոնաւորապէս չէ հոգատարուած: Ինչ որ պարտէզ պիտի նկատէինք, կանաչութենէ աւելի մոլեխոտերու լքուած շերտի մը կը նմանի:

Ժրգիւրներ մշակուած են վարդապետաց քնակարանները բարելաւելու: Ժարտարապետի մը հետ համաձայնած ենք, որ մինչեւ Օգոստոս պիտի ամբողջագնէ մանրամասնալ զծագրութիւնները կատարուելիք բարեփոխութեանց: Տնօրէն ժողովին կողմէ այս զծագրութիւններուն վաւերացուելէն յետոյ, վերաշինութեան աշխատանքները պիտի սկսուին:

3) Աստուածաբանական Վարժարանը.

Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան Աստուածաբանական վարժարանը կարիք ունի վերակառուցման եւ կարգաւորութեան: Ոչ միայն շէնքը որ լքուած ու մաշած է (եւ մինչեւ իսկ անաւարտ մնացած է), այլ նաեւ կրթական դրութիւնը՝ որուն կը պակսի դաստիարակչական անհրաժեշտ մակարդակը:

Մենք արդէն իսկ ղրկած ենք մեր կոչը Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բոլոր թեմերուն, ներառեալ այն Արար պետութիւնները որոնց հետ կարող չենք ուղղակի յարաբերութիւն ունենալ, խնդրելով որ ուսանողներ առանձին մեր ժառանգաւորաց վարժարանին համար: Նաեւ Հայ հասարակութեանց ղեկավարներուն եւ հայ թերթներուն յայտնած ենք կարիքը մեր վարժարանի աշակերտներուն թիւը բազմացնելու:

ՊԱՏՐԻԱՐԽԱՐԱՆ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ 71-15

Թվական
Date 22 Յունիս 1990

Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանը աւանդաբար նկատուած է սփիւռքի եկեղեցւոյ ամենէն կարեւոր ամրոցը եւ հաստատ ու յարստեւ հայթայթիչը ուսեալ եւ հոգեռանդն եկեղեցականներու, ծառայելու համար աշխարհի ամէն կողմերը գրուած հայկական համայնքներու մէջ: Բայց իր առաքելութիւնը շարունակելու համար ան պէտք ունի թաքմ մտքով ու հոգիով զինուորեալներու: Ներկայիս սենք ակնառոյց կը սպասենք տասներկուէն մինչեւ քսաներկու տարեկան երիտասարդներու զինուորա-գրման:

Ասոնց պակասին հետեւանքով վարժարանիս կարգ սը դասարանները առանց աշակերտի են մնացեր: Անցնող տասնամեակէն չորս ձեռնադրուած եկեղեցականներ ունինք, զգալի բաց մը թողնելով մեր Միաբանութեան շարքերուն մէջ:

Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան վարժարանը շինուած էր հարիւր ուսանող տեղաւորելու հաշիւով: Ներկայիս հագու քսանէն քիչ մը աւելի ուսանողներ ունինք, մեծաւ մասամբ Լիբանանի պատերազմին հետեւանքով գաղթական կամ ծնողազուրկ:

Մենք ցանկացող ենք որ մեր ներկայ երկու աւարտող սարկաւազ-ները հետամուտ ըլլան բարձրագոյն ուսումի: Այս նպատակով կարգադրութիւն եղած է զանոնք պատրաստելու պահանջուած ուսումնական մակարդակին:

Մեր ակնկալութիւնն է որ այս երիտասարդները երուսաղէմ վերադառնան, իրենց ուսումը աւարտելէ յետոյ, եւ նուիրուին ուրիշ ժառանգաւոր ուսանողներ դաստիարակելու գործին:

Վարժարանիս դասացուցակը կարօտ է հիմնական վերանայման, քայլ պահելու համար արդի ժամանակներու հետ: Դասընթացքին մաս պէտք է կազմեն Հայերէն լեզուն եւ գրականութիւնը, պատմութիւնը, թուաբանու-թիւնը, գիտութիւնը, օտար լեզուները, բացի պարտադիր կրօնական դաս-նրութիւնէն:

Մեր երիտասարդ ուսանողներուն լաւագոյն կրթութիւնը տալու համար պէտք ունինք վարժ դաստիարակներու օժանդակութեան: Ուրախ պիտի ըլլանք լսելու բարի տրամադրութիւնները դասախօսներու որոնք տրամադիր են ստանձնելու ուսուցչական պաշտօն մեր վանքին մէջ:

Անդրադառնանք նաեւ այն իրողութեան որ մենք պարտաւոր ենք նուազագոյն հանգստաւէտ պայմաններ ապահովել իրենց համար: Եւ հակառակ որ ներկայիս շունինք այդ դիւրութիւնները, բարեբախտաբար ունինք կարե-լիութիւնները եւ արդէն սկսած ենք անհրաժեշտ ծրագիրները մշակել:

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԿԱՆ ՆԱԶՈՅ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ 71-15

Թվականը
Date 22 Յունիս 1990

4) Վանքին Հին Տպարանը.-

Հայերը առաջինն էին որ տպագրութեան արուեստը ներմուծեցին երուսաղէմ, 1838-ին: Եւ այն շէնքը ուր այդ արուեստը կիրարկուեցաւ տակաւին կանգուն է: Նախապէս այդ տեղը զործածուած է իբրեւ "Քարվանսարա", ուր երուսաղէմ ուխտի եկողներուն ձիերը եւ ուղտերը կը պատսպարուէին: Բացի մանր փոփոխութիւններէն, տակաւին այդ տպարանութիւնը կը թողու շէնքը:

Հազարներով հատորներ այս կամարներուն ներքեւ դիզուած են իրարու վրայ, փայտեայ դարակներու մէջ եւ ամենուրեք: Իսկ մէկ մասը շէնքին աղբանոցի էր վերածուած: Մեր երիտասարդ միաբաններէն մէկը նշանակեցինք, որ ժողովարար սաներու օգնութեամբ մաքրէ եւ կարգի դնէ: Եւրոպայէն առաւ աղբերը մաքրելու աշխատանքը: Հիմա քիչ մը կարգի մտած է: Նոյն կացութեան մէջ էր շէնքի մուտքին եղող տեսչարանը, ուր 1940-ին մի քանի տարի տպարանի տեսչութիւնը եւս վարած էինք մենք:

Դժբախտաբար, ներկայ գոյից ցուցակագրութիւնը գոյութիւն չունի: Եւ հակառակ որ ժամանակ սպառող աշխատանք մը պիտի ըլլայ, նշանակուած անձերը այդ աշխատանքին եւս լծուած են:

Այս հնամենի շէնքին մէջ, որուն մէկ թեւին մէջ տակաւին երկու գրաշարներ ձեռքով կը էջադրեն մետաղէ հայկական տառերը, մեր փափաքն է հաստատել գրախանութի մը, յուշանուէրներու քաժինով, եւ կազմատուն մը յարակից գործիքներով:

Նոյն տան ունինք երկրորդ տպարան մը Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժողովարարաց վարժարանի մէկ ներքնասրահին մէջ, ուր նաեւ փոխադրուած է վանքին խոհանոցը: Այս Տպարանին մէջ ունինք արդիական տպագրիչ մեքենաներ, չորս գոյնով տպագրութեանց համար, եւ "Երմբիւթըր" ու ձեռագիրները էջադրող գրամեքենայ: Արդէն իսկ կ'օգտագործուի տպարանը Պատրիարքարանի համար եկամտաբեր գործեր եւս ստանձնելով: Այստեղ կատարուած աշխատանքները գոհացուցիչ կը թուին, ուստի աւելի ետքի կը թողուք զբաղիլ ներքին կարգաւորութեամբ:

5) Պատրիարքարանի գրասենեակներ.-

Պատրիարքարանը չունի բաւարար գրասենեակներ իր վարչական գործերը կարգաւորելու համար: Երեք-չորս սենեակները որ կան հեռու են Պատրիարքարանի նման կարեւոր հաստատութեան մը վարչական քաժանմունքներուն բաւարարութիւն տալու:

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԿԱՆ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ 71-15

Թվական
Date

22 Յունիս 1990

Ուրիշ երկու սենեակներու մէջ դիզուած էին տարիներով լքուած գոյքեր, զիրքեր, թղթածրարներ եւ սնտուկներ: Այս բոլորը պէտք էր մաքրագործուէին: Ներքին պատերուն նորոգութիւնը, ելքատրական քայքայուած թելներուն փոփոխութիւնը անհրաժեշտ էր: Հեռախօսի եւ "ֆաքս" զործիքի գիծեր պէտք էր հաստատուէին: Դարակներու մէջ զտնուած մուկի սատակներ, քայքայուած սալաշատակներ, անհրաժեշտ դարձուցին ամբողջական նորոգութիւնը այս սենեակներուն:

Դուրին չէր նաեւ վանքին մէջ տեղ զտնել սենեակներու սէջի գոյքերը ապահով փոխադրելու եւ տեղաւորելու: Այդպիսի նպատակի համար յարմար վայրերէն մէկն էր լքուած ու քայքայուած ինչ փուրը վանքին: Պէտք էր զայն մաքրէինք, ձեփէինք, սալաշատակէինք: Գոնէ առժամեայ կայան մը ունեցած կ'ըլլանք մէկտեղելու ցրուած գոյքն ու թղթածրարները արձանագրութեանց:

Վերոյիշեալ բոլոր մաքրագործումները, աղբահաւաքը եւ ծրագրումները, ովկիանոսին մէջ ձեռնարկ հսկայ սառնակոյտին զագաթի երեւցող մասն է միայն: Ուրիշ անմիջական եւ զործնական կարգադրումներ եւ ծրագրումներ փոքրիկ մէկ մասն են կատարուելիք անթիւ ձեռնարկներու եւ կարգադրութիւններու:

Կը յուսանք պարբերաբար տեղեակ պահել ձեզ այստեղ կատարուող անցուղարձներէն:

Ձեր աղօթքը կը խնդրենք որ Աստուած օրհնէ մեր ջանքերը:

Սիրոյ ողջունիւ,

Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան
Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան
Պատրիարք Երուսաղէմի

ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԿԱՏ

ARMENIAN PATRIARCHATE

ԳՂ
PV/R-006

Թվական
Date 6 Սեպտեմբեր 1990

Սիրելի Միաբանակից եղբայրներ,

Ըսնի մը շարքներ առաջ, երուսաղէմի Հայ Դատարարութեան իրաց կացութեան մասին առաջին տեղեկատուութիւն մը կատարեցինք: Այնտեղ յիշած էինք կարգ մը անմիջական կարիքներ, եւ միջոցառումներ զորս մտադիր էինք ձեռք առնել մասամբ զոհացնելու համար այդ կարիքները:

Դատարարարանիս անունով ցարդ կատարուած նախաձեռնութիւններէն ոմանք անմիջական իրազորութեանը զոհուեալները կը պատճառեն:

Այս կարմ ժամանակամիջոցին, զործադրուած որոշումները հիմնական նախքայլեր կը նկատենք համայնական եւ վանական մեր կեանքին կազմակերպման աշխատանքներուն մէջ:

1. Թղթածրարներու կեդրոնացման դրութիւն.

Անհրաժեշտ էր հաստատել թղթածրարներու կեդրոնացման դրութիւն մը, զործնականօրէն իրար զօղելու գրասենեակներուն ներքին յարաբերութիւնը եւ կարգաւորումը: Այս դրութեան մէջ նկատի առնուած են Դատարարարանի ամենօրեայ գործունէութեանց հնթարաժանումները: Ի հարկին կարելի է յաւելումներ եւ քորեփոխումներ կատարել: Թղթածրարները միակերպ գասաւորելու դրութիւն մը կիրարկուած կ'ըլլայ այս կերպով:

Դատարարարանի տարբեր բաժանումներէն իւրաքանչիւրէն կ'ակնկալուի երկու յաւելեալ օրինակներ պատճենահանել՝ ստացուած եւ առքուած թղթակցութիւններէն, տրամադրելու համար թղթածրարներու կեդրոնացման դրութեան: Իսկ այս դրութեան պատասխանատու պաշտօնեան, իր կարգին պիտի գասաւորէ մէկ օրինակը ընդհանուր ժամանակագրական թղթածրարին մէջ, իսկ երկրորդ օրինակը՝ իւրաքանչիւր բաժանումներին յատուկ թղթածրարին մէջ:

2. Դրասենեակներ.

Սրբոց Յակոբեանց վանքի շրջափակին մէջ գտնուող եւ փակուած սենեակներէն ոմանք մարդուեցան եւ նորոգուեցան: Այս սենեակներէն երկուքը պաշտօնական գրասենեակներու վերածուեցան Դատարարարանի միւս գրասենեակներու շարքին: Այնտեղ հաստատուեցաւ Դատարարարանի Տեղեկատու Դիւանը: Այս սենեակներէն մէկուն մէջ տեղաւորուած են Դատարարարանի ֆարս գործիքը եւ կեդրոնական քրմքիւթը՝ գրամքենան որ կարելիութիւնը ունի հետզհետէ իրարու կապելու միւս բաժանումներու մէջ հաստատուելիք գրամքենաները: Երկու ֆարս գործիքներու թիւերն են 9722-894861 Տեղեկատու Դիւանին համար, իսկ Դատարարի գրասենեակին մէջ՝ 9722-894862. Տեղեկատու Դիւանի հեռախօսի թիւն է 9722-894948:

ՓՈՍՏԱՐԱՆ 14235 ՀԵՌՈՍԱԼԵՄ 894866 ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ
P.O.BOX 14235 PHONE: 894866 JERUSALEM

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԿԱՆ ՏՆՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ PV/R-006

Թվական
Date

6 Օգոստոս 1990

3. Վերանորոգում եւ վերակառուցում.

Սրբոց Յակոբեանց վանքէն ներս գտնուող Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ վերանորոգման ծրագիրը զոհացուցիչ կերպով առաջ կը տարուի: Աշխատանքին ծեփարկուած էր զրեթէ տարի մը առաջ, հսկողութեան ներքեւ Գեր. Տ. Կիրեղ եպս. Գաբրիէանի, եւ յուսով ենք մի քանի ամիսէն վերակառուցումը աւարտելու:

Վերակառուցման այս աշխատանքի ընթացքին, հնազնական կարեւոր բացայայտումներ կատարուեցան եկեղեցիին մէջ: Երբ աշխատողները կը բերթէին պատերուն ծեփերը, երեսն եւան հայկական հին արձանագրութիւններ եւ խաչքարեր, որոնցմէ մէկը տասներեքերորդ դարէն կը թուի ըլլալ: Ուրիշ պատի մը ծեփերուն տակէն Մկրտութեան Աւագան մը յայտնուեցաւ, որուն թուականը անյայտ է: Վերահաստատուած այս Աւագանին վրայ կը տեսնենք դարերէն եկող հայ քանդակագործի մը տպւորիչ ձեռքարուեստը:

Նշանակալից այս հնութեանց պատճառաւ, այն պատերը ուր հին արձանագրութիւն եւ խաչքար կը գտնուի պիտի չը ծեփուին, եւ այցելուներ, ուխտաւորներ, պիտի կարենան ականատես ըլլալ այդ հոգեգմայլ գեղեցկութեանց:

Գաւիթի պատերէն մէկուն մէջ գործածուած քարերու խաւերէն կ'ենթադրուի որ Առաջին Դարէն մնացորդներ են:

Այս իրողութիւնը մեր եկեղեցիին համար յատուկ նշանակութիւն մը ունի: Նարգ մը մասնագէտներու կարծիքով, այդ պատը կրնայ մաս կազմած ըլլալ Կալիստոս Բանաստեղծի քանդակարէն, որ աւանդաբար կը տեղաւորուի Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ բակին մէջ:

4. Եինարարական ծրագիրներու ձևիչ.

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան Տնօրէն Ժողովին հետ խորհրդակցաբար հաստատած ենք Պատրիարքարանի մի քանի շինարարական ծրագիրները: Ասոր իբրեւ հետեւանք աջահոված ենք ծառայութիւնը ճարտարապետ հսկիչի մը որ պիտի օժանդակէ այն ճարտարապետներուն որոնց հետ համաձայնութիւններ պիտի կնքենք: Ան պիտի կատարէ վերահսկողութիւնը բոլոր շինարարական գործերուն որոնք Պատրիարքարանի ծրագիրներուն մաս կը կազմեն:

5. Տեղեկատու Դիւան եւ օտար թերթեր.

Պատրիարքարանի Տեղեկատու Դիւանը իր յարաբերութիւնները կը շարունակէ պահել տեղական եւ արտաքին թերթերու թղթակցներու հետ, որոնցմէ շատերը անբաւարար ծանօթութիւն ունին Հայ համայնքին եւ մեր եկեղեցւոյ մասին: Տեղեկատու Դիւանը թղթակցութիւններ ղրկած է եւ տեղեկատուութիւն կատարած է մեր համայնքի կացութեան, մեր եկեղեցւոյ եւ կրթական հաստատութիւններու, մշակութային ծեփարկներու եւ աւանդութիւններու մասին: Այս թղթակցութիւնները ղրկուած են տարբեր երկիրներ եւ սպաւորուած են քաղմաթի թերթերու մէջ, թէ՛ Հայ եւ թէ օտար խմբագրութեանց պատկանող:

ԳՈՍՏԱՐԿՆԸ 14235 ՀԵՌԱՍԱԼԵՄ 894866 ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ
P.O.BOX 14235 PHONE: 894866 JERUSALEM

ՊԱՏՐԻԱՐԽԱՐԷՆ ՄԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ PV/R_006

Թվական 6 Օգոստոս 1990
Date

Տեղեկատվության ցանկին մէջէն մի քանի յատկանշական երեւոյթներն են, Մայիս 15, 1990-ին Պատրիարքարանին մէջ պաշտօնական արարողութիւնը որու ընթացքին Կրօնից նախարարը Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքին յանձնեց իր ընտրութեան ժամանակ պաշտօնագիրը: Նաեւ նկարագրական արուեստի ցուցահանդէսը որ կազմակերպուած էր Հելէն եւ Եղուարդ Մարտիկեան Հայ Արուեստի եւ Մշակոյթի թանգարանին մէջ, ուր Յունիս 22-29 շաբաթամիջոցին ցուցադրուեցան Սովետական Հայաստանէն արուեստագէտ ֆելիքս Եղիազարեանի գործերը: Իսկ Յունիս 30ին, Երուսաղէմի Սինեմաթէք Հաստատութեան սրահին մէջ ներկայացուեցաւ "Դպի Հայաստան" շաբաթակար, պատրաստուած Թէոդոր Պողոսեանի կողմէ: Այս շաբաթակարին ցուցադրուող պետական հեռուստատեսիլի յայտագիրի իրերն մաս մերժուած էր հեռուստատեսիլի պատասխանատու վարչչներու կողմէ: Սինեմաթէքի ընկերութեան կողմէ ցուցադրութեան առիթով ուրիշներու կարգին մեզի հետ խօսք առին Երուսաղէմի քաղաքացի Թէոփ Զօլէք եւ Սախարովի տիկինը՝ Վառձունդ եւ մարդկային իրաւանց շտապով էլէնա Գոնէր:

6. Մշակութային հետքերը թիւններ.

Հայեր մշակոյթ սիրող ժողովուրդ են: Անոնց վերապրելու գլխաւոր ազդակներէն մէկը կենսառոյժ մշակոյթի շարունակական յոսքն է իրենց կենցաղին եւ գործունէութեան մէջ:

Երեք երիտասարդական ակումբներ՝ Երուսաղէմացի Հայոց Բարեսիրական Միութիւն, Հայ Երիտասարդաց Միութիւն, Հայ Մարմամարզական Ընդհանուր Միութիւն, տեւի քան երկու սերունդներու փոխանցած են մշակոյթի քաջ: Կարճամակ, երբ Երուսաղէմի մէջ ամէն շաբաթ հանրային հաւարոյթ մը տեղի կ'ունենար: Տօնական օրերու հանդիսութիւններ, Տարեկան շրջանաւարտութեան հանդէսներ, լեցուն յայտագիրներով՝ բնադրական, "Չայնի եւ Լոյսի" խաղերով, նաեւ յամախալի մարզական ելոյթներ եւ մրցահանդէսներ: Մեր երիտասարդներուն մէջ զօրաւոր էր մրցանքի ոգին որ կը մղէր զանոնք միշտ լաւագոյնին ձգտելու, եւ վաղ կը պահէր ներքին կրակը եւ կորովը:

Մեր մտադրութիւնն է վերածարծել այդ աշխուժութիւնը գործօն գործակցութեամբ երեք երիտասարդական ակումբներուն: Անոնցմէ երկուք՝ ՀՆՄ եւ ՀՄՄ կը իրաւարակեն իրենց պարբերաթերթերը՝ Հայերէնով, եւ երբեմն Անգլերէն յաւելուածով: Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան Մշակութային Գանձախումբ մը կազմեցինք իւրաքանչիւր ակումբէն ներկայացուցիչներով, գլխաւորութեամբ Դաւիթ Եպս. Սահակեանի եւ տտեանադրութեամբ Գուսան վրդ. Ալմանեանի: Այս Գանձախումբի նախաձեռնութեամբ տեղի ունեցան հետեւեալ ձեռնարկները.-

Ապրիլ 24-ի յուշահանդէսի յայտագիրները, երկու տարբեր երեկոյթներով, եւ թափօրով երթը դէպի Արարայի յուշարձանը Հայկական գերեզմանատան մէջ:

ՊԱՏՐԻԱՐԷԱՐԿՆ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

№ PV/R-006

Թվական
Date 6 Օգոստոս 1990

• Երկու երեկոյթներ Սուլետական Հայաստանէն երկու այցելուներու, Սփիւրթայութեան հետ Մշակութային կապի Յանձնախումբի նախագահի տեղակալ Սպարտակ Դադասարեանի ղապտիօսութեան, եւ ամսունքող արուեստագէտ Վլատիմիր Ալաճեանի համար:

• Երաժշտական երեկոյթ մը Երեւանէն արտագաղթած տաղանդաւոր Յակոբեան ընտանիքի երեք անդամներով - Հայրը՝ Յովիկ, Կիօլա Նուզդոդ, մայրը՝ Եւա, դաշնակահարուհի, եւ տասնեօթը տարեկան դուստրը՝ Զրիստին, ջութակահար:

• Սուլետական Հայաստանէն եկած երկու բժիշկներու հետ հանդիպում մը, որոնք եկած էին իրենց մասնագիտութիւնը զարգացնելու 1988-ի երկրաշարժէն աղետեալներուն օգնելու իրենց պարտականութեանց մէջ:

7. Ժառանգաւորաց վարժարան - Նոր Զեռնարկներ:

Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց վարժարանի աշակերտներուն պատենութիւն տալու համար որ ամառուան իրենց արձակուրդի օրերը օգտակարապէս գործածեն, եւ իրենց մէջ կանուխէն արթնցնելու համար արուեստներու զնահատանքի զգալնութիւնը, երկու նոր յայտագիրներ գործադրութեան դրուեցան: Մէկը՝ երաժշտական, միւսը՝ ձեռարուեստի:

• Կարժարանի բոլոր աշակերտները դաշնամուր նուագելու դասեր կ'առնեն, եւ նոյն առիթն կը ծանօթեան սոցոցով տախտակի վրայ գործելու ձեռարուեստին:

Գործիական երաժշտութեան յայտագիրը կը յիշեցնէր առաջին դասերը, որոնք ներմուծուած էին վարժարանի դասընթացին մէջ 1957 թուականին:

Ներկայիս չորս հայ երաժիշտներ պաշտօնի կանչուած են: Ասոնքմէ երեքը՝ Վահէ Գալայճեան, Գէորգ Սանտրունի եւ Օհան Հալէպլեան, երուսաղէմի մեր համայնքին անդամներէն են, իսկ չորրորդը՝ Եւա Յակոբեան, երեւանէն փոխադրուած ընտանիքի երեք անդամներէն մէկն է:

Տախտակի վրայ ձեռարուեստի ղապտիւրակը՝ Գէորգ Տօնիկեան, երուսաղէմի մեր համայնքէն է, եւ իր ուսումը առած է Երեւանի մէջ: Աշակերտներ մեծ հետաքրքրութեամբ կը ջանան հետեւիլ եւ լաւ գործեր արտադրել: Մի քանի ախիսէն կը ծրագրեն ցուցադրել այդ աշխատանքները:

Աշակերտներուն ֆիզիքական առողջութիւնը եւս տպահովելու դիտումով մարզական, յայտագիրներ կազմուած են, եւ ամէն շաբաթ միօրեայ պտոյտներով առիթ կունենան Սուրբ երկրի տարբեր տեսարժան վայրերը այցելելու:

ՊԱՏՐԻԱՐԽԱՐԷՆ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

.17 FV/R-006

Date

6 Օգոստոս 1990

Բ երգեցիկ խումբ.

Մշակութային Ծանոթությունների գործունեության մաս կը կազմէ երգչախումբի կազմութիւնը, որուն նպատակն է սորվեցնել "Կոմիտասի Պատարագը" եւ Հայ ժողովրդական երգեր:

Շաբաթական այս երգի փորձերուն կը մասնակցին գործաւոր դասակարգի այրեր, տանտիկիներ եւ պատանիներ: Ղեկավարութեամբ դպրատիւն Սահակ Գալստիանի եւ օգնութեամբ Գուսան վրդ. Ալմանեանի, երգչախումբի անդամները կը ծոխացնեն իրենց ծանօթութիւնը եկեղեցական երաժշտութեան եւ մեր ազգային ժողովրդական երգերու մասին:

Սիրոյ ողջունիւ

Քորգոմ Արք. Մանուկեան
Դատարար երուսաղէմի

☎ ՈՍՏԱՐԿ 14235 ՀԵՌՈՍԱԼԵՄ 894866 ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ
P.O.BOX 14235 PHONE: 894866 JERUSALEM

ԶԱՒԱԿ ՀԱՅՈՒՆ

Զառակ սիրուն
 Ու տարագիր,
 Գուրգուրանքով
 Ես կը մայիմ
 Տակաւ անող
 Հասակիդ,
 Տարուան ամբողջ
 Տարածքին:

Զըմեռն ըլլայ
 Թող քեզ համար
 Պատըսպարան.
 Հայ հոգիի
 Հունտը յաւերժ
 Արտօնէ՛ որ
 Յանուի քու մէջ
 Հատիկներու պէս ցորենի:
 Դուն խընամէ՛ գուրգուրանքով
 Զանոնք մտքիդ ու հոգիի
 Ակօսներուն
 Հողին մերքեւ,
 Հեռու ամեն
 Փորձանքներէ:

Գարնան՝ թոյլ տուր
 Հայ Հոգիի
 Հատիկներուն

Փըթիկ, ծաղկիկ,
 Մտքիդ, սըրտիդ
 Դաշտին վըրայ,
 Ու թող մարդերն
 Ծուրջդ համայն
 Ծաղկագարդուած
 Տեսնեն միայն,
 Գեղեցկութեամբը հասակիդ
 Ու մայրածքիդ շքնորհներուն,
 Զերթ պատմութիւն
 Մեր պապերուն:

Հըրապոյրին հետ
Ամառուան
 Քու ալ հոգիդ
 Վէս, հայկական,
 Թող առիւնէ
 Զերմօրէն
 Աշխարհն ամբողջ,
 Ու նորէն՝
 Ծառագայթներ քու դէմքէն,
 Ուժի, գեղի, կոյուփի,
 Երթան մարդոց
 Արեւերուն,
 Ու սիրեն քեզ -
 Զառա՛կդ Հայուն:

Աշման՝ հովե՛րը թող փըչեն ...
 Քեզ վախցընել
 Կարող չեն:
 Դուն թելերուն վըրայ քոյոր
 Սորվածներուդ,
 Հոգիիդ մէջ ամուր գրկած
 Հայոց Լեզուն,
 Երգ, պար, աղօթք,
 Ու պատմութիւն,
 Իբրեւ աւանդ պիտի տանիս
 Հորիզոնէ հորիզոն,
 Չորս ծագերուն
 Յրուած քոյոր Հայերուն,
 Որ զօրանան ալ՝ իրարմով
 Ընդելուզուած,

Որ տարածեն շունչը Հայուն,
 Ամրապնդեն յոյսը Հայուն՝
 Հա՛յ մընալուն, Հա՛յ ապրելուն:

ՄԵՆՔ ՊԻՏԻ՝ ԱՊՐԻՆՔ

Կանգնած եմ կրկին
Արցիկ շուրթն
Կռալ լուսարձանին
Գանձեր, դիմաներ
Կը քրպանամ, կը թալին:

Վրայ՝ Արարատն,
Որ այք է անտուն,
Ու սիրտ ըստարան,
Ու պանդոխտ անջուռ:

Ին մի օր՝ պիտի
Արարատն իստի
Այլ օրումն իստի
Մենք պիտի ապրենք:

Ու մեր նամաստակ
Հայրենի ու մայրենի
Հողին տակ թաղուած
Հոգիներն նըման
Կեանքի պիտի գան,
Զի՛ ա՛յլ իստաւորով
Զրկարանեցան
Նախի աչքերուն՝
Ուրիշն, մանուսն:

«Ձի մամ իմացեալ
Անմահութիւն է»
Կտակ թողուցին
Սեբաստիոն սերունդ,
Հայրենի մեր հօտ,
Մայրենի մեր կամուր,
Ապարանքի մէջ
Թէ անապատի
Անաղներուն հետ
Անող զաւակաց:

«Վախճէք մի միայն՝
Թէ ունիք ուրիշ
Հոգին սպաննող»

Պատգամն այս հօտ
Կախեցին լոռուրք
Սրտի ու մտքի
Գրան կամարէն:

Ու մինչեւ այսօր
Զէ ծընած ուրիշն
Հոգին սպաննող
Հայ սերունդներուն:

Արարատն մի օր՝
Պիտի իստի գո՛ւ:
Ա՛յլ օրումն իստի՝
Մենք պիտի ապրենք:

1984

ՅԻՇՈ՞ՒՄ ԵՍ, ՀԱՅՐԻԿ

Յիշո՛ւմ ես, Յայրենի,
Ի՛նչ մենք՝ քորոքներ
Եւ քո զաւակներ,
Ինչպէս էինք քո
Ետ մշտի դիմաց
Եւրո-լայն ծիծաղում
Երբ դու ըստացի
Էլի մի համակ
Ստեփան-Հայրենիքից:
Էլ մենք տառիկի
Կարօտով, լացով
Հայրենի էինք կեղծում
Ու լայն ծիծաղում:
«Վախճէք մի միայն»
«Վախճէք մի միայն» ...»

Իսկ դու ընկնում
Էիր քո հին
Երազ-մամբով
Դէպի տուն:

Վշտիդ մէջ՝ համակ
Սէր էիր դարձել
Եւ արձանացել,
Խոյ տալով որ մենք
Փարսաքունք վզիդ,
Գրեւոր գրկենք:

Դէմքով լրացրած
Մեր սէր շքերթով
Մեր քիչ մասնեղով
Ու միշտ կրկնելով,
Եղանակելով:
«Վախճէք մի միայն»
«Վախճէք մի միայն» ...»

Մեր արտն դեռ լէ
Կարօտը անցել,
Էլ ենք դեռ գետեր
Կարօտը ս'վ էր ...

1984

ՀԱՅՐՍ ԶԿԱՍՍԻ

Հայրս չըմաստ
Տեսնել իր որդուն
Որպէս չափաւաս
Մի հասուն մարդու:

Բայց հայրս մարդ էր
Մարդ ազնուասիրտ,
Վերսն իր սրտին մէջ
Կրող լոռեկայն,
Վշտակիր, վրսեմ,
Իր ցաւին մէջ գոսպ,
Եւ իր հրճուանքին,
Այլոց կայտաւնքին,
Կարտուն բաշխող
Գանձերն իր սիրտի
Պարի ու երգի,
Եւ առատամեղ
Իր թոզն շնորհով
Բաժակը սրտին
Ին էր, մշտադատ,
Սրտէ սիրտ հոսքին
Մէջ կայտաւ, ու միշտ
Ու միշտ պնդում:

Իմ հայրս մարդ էր
Ծախ, հրճուանքի
Որախորհուն իր
Կարտուն բաշխող,
Այլոց հրճուանքին
Ու ցաւին հաղորդ,
Մեծին, սքստիկին
Ավն իր արին մէջ
Սրտին հայտաւնքով
Թափանցուն, անուն,
Ըստունը՝ լուսի
Միշտ փոխակերպող,
Ու սրտի լուսեմ,
Երկնակամարի
Պարզուն աստղի
Շառաղայթաքնակ
Աչքերուն նման
Բաց-խփող, լուզող:

Հայրս չըմաստ
Տեսնել իր որդուն
Որպէս չափաւաս
Մի հասուն մարդու:

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Ս. Զատիկի հրաշափառ տօնին առիթով, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ
Եկեղեցւոյ Սրբոգան Պետերոսն յղուած են հետեւեալ շնորհաւորական հեռագիրները:

Երուսաղէմ, 10 Ապրիլ 1990

Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Ս. Էջմիածին

Ս. Զատիկի հրաշափառ տօնին բարեբաւօրեակ առիթով, խանարհարար կը ներկայացնենք Ձերդ Սուրբ Օծութեան մեր և Սրբոց Եկեղեցւոյ Միաբանութեան սրտազին շնորհաւորութիւնները, խնդրելով Բարձրեալն Աստուծոյ որ շնորհէ Ձեզ յաջողութիւններով լի կրկար և առողջ կեանք, և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինն անսասանութիւն և բարգաւաճում:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲԵՊՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 10 Ապրիլ 2001

Նորին Սրբութիւն

Յովնանէն - Պօղոս Բ. Պապ

Վատիկան

Ս. Զատիկի հրաշափառ տօնին բարեբաւօրեակ առիթով, յարգանք կը ներկայացնենք Ձերդ Սրբութեան մեր սրտազին շնորհաւորութիւնները, մաղթելով Ձեզ շարունակական առողջութիւն և Ձեր մեծ եկեղեցին՝ բարգաւաճում: Թող Ամենափրկուն Աստուծոյ յաջողութեամբ պսակէ Ձեր բարի քանքերն ու ծրագիրները:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲԵՊՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 10 Ապրիլ 1990

Ն. Ամենապատուութիւն Պիմէն

Պատրիարք Համայն Ռուսիոյ

Մոսկուա

Ս. Զատիկի հրաշափառ տօնին առիթով, կը ներկայացնենք Ձեզ մեր եղբայրական և քերթ շնորհաւորութիւնները, սրտազին մաղթանքներով Ձերդ Սրբութեան առողջութեան և բարգաւաճ գործունէութեան համար:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲԵՊՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Ս. Էջմիածին, 4 Ապրիլ 1990

Նորին Ամենապատուութիւն
Տ. Թորգոմ Արեւիկոպոս Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց: Սուրբ Յարութեան այս լոյս առաւօտեան Փրկչին մերոյ Յիսուսի, Իջման Սուրբ Սեղանից յղում ենք մեր Հայրական ողջոյնը եւ Հայրապետական օրհնութիւնը Ձերդ Սրբազնութեան, Տիրախնամ Թեմիդ Հագեւոր դասուն, Թեմական-Եկեղեցական Վարչութեանց եւ համայն մեր հաւասար ժողովուրդին, աղօթով մեր սրտաբոյի ու Տիրոջ հրաշալի Յարութեան շնորհները առատապէս բաշխուին բոլորիդ: Աղօթում ենք նաեւ որ բարեաց պարգեւատու Արարիչը աշխարհի մնայ պահապան ու օգնական մեր Եկեղեցուն ու ժողովուրդին ամէն փորձութիւններէ դժուարին այս օրերին: Ամենայաղք Յարութեան շնորհներով հսկեցէ՛ք, հաստատուն կացէ՛ք, ի հաւատք ժրացարուք, զօրացարուք զի յոյսն մեր հաստատուն է վստահ ձեր:

Օրհնութեամբ

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԵԱՍ — ԼԻԲԱՆԱՆ

Թիւ 49:90

Անթիլիաս, Ս. Զատիկ 1990

Ամենապատու
Տ. Թորգոմ Արեւիկոպոս Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Սիրեցեալ Եղբայր ի Քրիստոս,

Մեր Տիրոջ Յիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ Յարութեան տօնը առիթ կ'ընծայէ անգամ մը եւս անդրադառնալու, որ մեր բոլորի կեանքին մէջ հոգեւոր եւ ազգային տեսակէտէ պայծառակերպող ներգործութիւն մը ունի ան: Եկեղեցական կեանքի բարձրակէտն է ան համայն Քրիստոնեայ Եկեղեցւոյ համար ի չորս ծագաւ աշխարհի: Քրիստոսի յաղթանակը մեղքին եւ մահուան վրայ՝ Իր Յարութեամբը իրագործուած՝ Քրիստոնեայ մարդուն կը բերէ այն հաւատքն ու յոյսը, որ ինք գերին չէ մահուան, թէ՛ կրնայ Քրիստոսով յաղթել մեղքին եւ Անոր շնորհով հասնիլ անմահութեան:

Հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ այս հաւատքը ամենէն որոշաւորիչ դերն ունեցող ոյժն է եղած մահուան վրայ մեր ազգին տարած յաղթանակին շնորհապատգումով:

Ի օրէ՛կ կը մաղթենք որ այդ հաւատքը վերանորոգուի մեր ժողովուրդի բոլոր զաւակներուն մէջ, մանաւանդ այս օրերուն, երբ ամէն բանէ աւելի կարիք կը զգանք այդ ոյժին ամենուրեք, բայց մանաւանդ Հայաստանի մեր մայր հողին եւ Ղարաբաղի ու, տարբեր պայմաններու բերումով, նաեւ այլու տեղ՝ Լիբանանի մէջ:

Թող Յարուցեալ Փրկիչը Ձեր սիրեցեալ եղբայրութեան եւ երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց ուխտեալ Միաբանութեան անդամներու կեանքին մէջ վերակենսաւորէ խորհուրդը Փրկչի Յարութեան եւ զայն վերածէ մղիչ ոյժի նորանոր եւ յարանուն ծառայութիւններու՝ ի սպաս մեր Սուրբ Եկեղեցւոյ եւ պատուական ժողովուրդին:

Մնամ եղբայրական սիրոյ ողջունիւ

Աղօթակից

Գ.Ա.Ր.Ե.Գ.Ի.Ն. Բ. ԿԱԹ.Յ.Ի.ԿՈՍ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ

SECRETARIAT OF STATE

No. 258.440

From the Vatican, 15 May 1990

His Beatitude Torkom Manoogian
Armenian Orthodox Patriarch of Jerusalem
St. James Monastery — Jerusalem

Your Beatitude,

His Holiness Pope John Paul II duly received your kind Easter message, and has asked me to express his warmest thanks. He understands your prayers and greetings as an expression of the faith and joy we share when we celebrate the victory of Christ who was "put to death in the flesh but made alive in the Spirit" (I Peter, 3:18).

His Holiness entreats the Lord to enable us ever more fully to "put on Christ" (Gal. 3:27) so that, with the Risen Christ alive in us (cf. Gal. 2:20), we may become one as He is one with his Father, and together tirelessly serve the cause of justice and peace in the world.

Praying that Your Beatitude and the people entrusted to your care will be filled with the light and joy of Easter, I assure you of my own fraternal good wishes.

Yours sincerely in Christ

CARD. CASSEROLLI

Secretary of State

Մոսկուա, 24 Ապրիլ 1990

Ամենապատիւ

Տ. Թորգոմ Արեւաթ. Մանուկեան

Պատրիարք Երուսաղէմի

Մտազինա կ'ողջունենք Ձերդ Ամենապատուութիւնը որպէս Պատրիարք Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Աթոռին:

Կ'աղօթենք ու կը հայցենք աստուածային օգնութիւնը Ձեր նոր պատեհանքին համաբնութեան Սրբաշէղեաց մէջ, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ պայծառացման եւ Բնութեան Յարութեան սիրով:

Պ Ի Մ Է Ն

Պատրիարք Մոսկուայի եւ համայն Ռուսիոյ

ՎԱԽՃԱՆՈՒՄ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍՍՑ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻՆ

3 Մայիս, Հինգշաբթի օր, Մոսկուայի մէջ վախճանեցաւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Ն. Ամեն. Պիմէնը, 79 տարեկան հասակին:

Պիմէն Պատրիարք 1971ին բարձրացած էր դահ եւ յաջորդ տարին այցելութեան եկած էր Ս. Երկիր: Այդ առթիւ այցելած է նաեւ Սրբոց Յակոբեայնց Մայրավանք ուր իր բարձր գիտելիքներն արժանի ընդունելութիւն մը գտած է օրուան Պատրիարք Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեանի կողմէն:

Կը նկատուի լայնախոհ եւ Քրիստոնէական սգնիւ առաքինութիւններով օժտուած հոգեւորական մը: Ան եղաւ բախտաւոր, անոր համար որ կրցաւ վայելիլ պատուները Կօրպայիի Սլաւոսլավ Եկեղեցիներու ու կրօնական շնորհամ համաժողովին ազատութեան: Աւ. Ռէփիմի նախկին կաշկանդումներէն ձերբազատ, կրցաւ շատ մը փակուած պոթիւններու գործածութիւնը ապահովել իրենց համար սահմանուած սրբազան նպատակին:— Այսօր էր եւ խունկ իր յիշատակին:

Այս տխուր առթիւ, ճիշտեւայ ճեղագիրները փոխանակուած են:—

Երուսաղէմ, 6 Մայիս 1990

Դերշ. Տ. Գիրիկ Արքեպս.

Տանիէլով Մենաստան թիւ 22

Ռրտաբին Դորձոց Բաժին Ռուս Եկեղեցւոյ

Խորապէս կ'ողանք մահը Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Պիմէնի. Իր մեկնումը մեծ կորուստ մըն է Քրիստոնէական Եկեղեցիին: Մեր մասնակներու առասպելական դէմքերէն մին էր հանգուցեալը: Ան պիտի չիշուի իր կրօնին, իմաստութեան եւ Քրիստոնէական առաքինութիւններուն համար: Հայ Եկեղեցին կորսնցուց մեծ բարեկամ մը: Յաջորդ Կիրակի մասնաւոր Հոգեհանգստան պաշտօն պիտի կատարենք իր բարի հոգիին հանգստեան համար:

Խորապէս վշտակից

ԲՈՐԴՈՄ ՈՐԳԱՆՈՒԿ.

Պատրիարք Ա. Երուսաղէմի

Մոսկուա, 15 Մայիս 1990

Ամեն. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան

Պատրիարք Հայոց

Երուսաղէմ

Հաճեցէք ընդունիլ մեր սրտազին շնորհակալութիւնը Ձեր արտայայտութեան համար, որով վշտակից կը դառնար Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ: Անմոռանալի Պիմէն Պատրիարքի բարի յիշատակին համար Ձեր մատուցած աղօթքները կը գնահատենք: Թող Տէրը իր երկնաւոր կայքերուն մէջ հանգիստ պարգևէ մեզմէ ըմբռնող Հովուապետին հոգւոյն:

Յարուցեալ Քրիստոսի սիրով

ՔԻՐԻԼ

Արքեպս. Սմայէնսքի եւ Քալինինկրատի

Ատենապետ

Եկեղեցւոյ Ռրտաբին Դորձոց Բաժին

Մոսկուայի Պատրիարքութեան

***

Յունիսի սկիզբը, Ռուս Եկեղեցւոյ Դերագոյն Սինոտը ընտրած է Պիմէն Պատրիարքի յաջորդը, յանձին Տ. Ալէքսէյ Սրբազանի:

75-ԱՄԵԱԿ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ

Ինչպէս աշխարհի յորս ծագերուն սխառած ամէն գաղութի — նմանապէս Մայր Հայրենիքի — այնպէս ալ նախատեղէմէն Հայ փոքրաթիւ գաղութին մէջ նշուեցաւ Մեծ Եղեռնի Եօթնասունհինգամակը, 24 Ապրիլի Երեքշաբթի օրը, պատշաճ հանդիսութիւններով:

Առաջատուն, Արրոց Եակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Պատարագեց Հոգշ. Տ. Մեսրոպ Վրդ. Ասողկեան եւ Նահատակաց յիշատակը ողբեցեց:

Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ մէջ մատուցուած Հանգստեան Ս. Պատարագէն յետոյ, համայնքապետ Եովսէփ Մ. Վրդ. Ռուպեան, իր մասնակցութիւնը բերաւ Արրոց Եակոբեանց Տաճարի Հոգեհանգիստին եւ Ա. Փրկիչ ընթացող թափօրին:

Սուրբ Պատարագի աւարտին, մեծ զանգի սգանունը զարկերուն հետ սկսաւ Հիւսիսահայկան հանդիսաւոր Կարգը, Նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր եւ մասնակցութիւն մը ընդունող Դիպլոմատներ: Երեւանէն ժողովուրդը լեցուցած էր Տաճարը: Կային նաեւ օտարներ ու թղթակիցներ:

Ժամը 11ին կազմուեցաւ պատկառելի թափօր մը, առաջնորդութեամբ Հ. Ե. Մ. ի եւ Հ. Մ. Բ. Մ. ի Ակաւում - Արենոյններուն:

Յամբարայլ եւ վերջին թափօրը Հանգստեան շարականներու երգեցողութեամբ ուղղուեցաւ Ա. Փրկիչ Ազգային գերեզմանատունը եւ բոլորուեցաւ Արարայի Նահատակաց Բուշարձանին շուրջ, ուր պաշտամունքի աւարտին խօսք առաւ Հայրենիքէն հիւրաւար քաղաքս այցելող Փրօֆ. Սպարտակ Պաղտասարեան:

Վերադարձին ժառնգ. Վարժարանի բակ - պարտէզին մէջ տրուեցաւ հոգեւորն:

Այդ օր փակ մնացին Հայկական բոլոր վաճառատունները Ա. Բազարին մէջ:

Կէսօրէ ետք, Հայ Մարմն. Ընդհ. Միութեան անդամ պատանի-երիտասարդներու խումբ մը իջաւ Թէլ-Ալիլի խաղող ցոյց մը կազմակերպելու Քրքական Հիւսիսատասարանի դիմաց: Կառավարութեան դրած արգելքին հետեւանով, անոնք ուղղուեցան տարբեր եւ մեծ պետութեանց Դեսպանատուններուն մօտ, ուր իրենց արդար բողոքն ու պահանջը արտայայտեցին Հայկական Դատին երեք քառորդ դար անլոյծ մնալուն համար:

Եւրոպայի Ա. Նիկիոյայոս Եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ Հոգեհանգիստ Հայ Նահատակաց հոգիներուն համար: Ներկայ էր նաեւ Հայֆայի փոքրաթիւ Հայութիւնը:

Տեղական թերթերն ու ծայնափիւռը նշեցին ըստ պատշաճի նշանակալից այս հանգրուանը:

*

23-28 Ապրիլ, ամբողջ շաբաթ մը, ամէն երեկոյ, ժառնգ. Վարժարանին մէջ Symposium կոչուած հաւարոյթներ կայացան, ուր Մեծ Եղեռնը իր բոլոր ծաւրերով վերլուծման ենթարկուեցաւ: Ականաւոր ազգայններէ բացի — Տեքսասի Դէպրտմէնտի, Նիւ Յորքի Տիգրանեան, Փրօֆ. Մանուէլ Հասէսեան, Ալպէրթ Ազգարեան, Փրօֆ. Արրահամ Թէրեան, Ժօրժէթ Աւագեան — օտար գիտնականներ եւս խօսք առին: Անոնց մէջ կային Բրիտանականներ — Կաթողիկ, Բողոքական — ինչպէս նաեւ Հրեաներ:

Եղաւ նաեւ ասումների երեկոյ մը, ուր մէկուկէս ժամ տեւողութեամբ, Հայրենիքէն ժամանած արուեստագէտ Վլատիմիր Ապանեան արտասանեց Նահատակ գրողներու գրութիւններէն:

Արահը միշտ ալ լեցուն էր ժողովուրդով, որոնք մեծ հետաքրքրութեամբ եւ հասկընալի թէեւ զսպուած յուզումով կը հետեւէին բանախօսներուն:

Բոլոր հաւարոյթներուն ներկայ եղաւ Միաբանութիւնը եւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, որ Նախագահեց եւ մասնակցեցաւ իր փակման խօսքերով:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՏԱՐԵՓԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. Աթոռոյս զոյգ վարժարանները — Ժառանգաւորաց և Թարգմանչաց — Յունիսի ընթացքին ունեցան իրենց ամփոփելի հանգէսները: Ամսուրն առաջին երկու կիրակիներուն կայացան Ս. Թարգմանչաց վարժարանի զոյգ հանգէսները, 3 Յունիսին Մանկապարտէզի, իսկ 10 Յունիսին՝ Երկրորդական դասին: Առաջինը տեղի ունեցաւ Մանուկեան Ժառնգ. վարժարանի ընդարձակ սրահին մէջ, ի ներկայութեան Հօգեւնոր Հայրերու, ծնողներու և հետաքրքիր ազգայիններու:

Աւարտական Մաղիկ դասարանի, ինչպէս նաեւ Նախակրթարանի Ա. դասարանի փոքրիկները շնորհալիօրէն կատարեցին արտասանութիւններ, խմբերգներ, մարզանքներ, շուրջպարեր և լին: Թիշատակութեան արժանի էին մանաւանդ արամախօսութիւնները, որոնք խանդավառ ծափեր խլեցին ներկաներէն:

Վարժարանի բարեխան Տեսուչ Տ. Կիւրեղ Սրբազան, որ կը նախագահէր հանգէսին, աւարտին 8 ընթացաւարտ փոքրիկներուն վկայականները բաշխեց, խօսեցաւ պատշաճ խրատական մը և շնորհակալութիւն արտայայտեց փակեց Հանգէսը:

Երկրորդ Հանգէսը կայացաւ Ս. Թ. վարժարանի սրահին մէջ, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր և ի ներկայութեան Գերշ. Եպիսկոպոս և Հօգչ. Վարդապետ Հայրերու և բաղձաթիւ հրաւիրեալներու:

Այս տարուան հանգէսը նուիրուած էր վարժարանի բացման 60 ամեակին: Այդ նիւթին շուրջ խօսեցան երկուքը ընթացաւարտ պատանիներէն: Արտասանութիւնները — նաեւ խմբական — ինչպէս նաեւ խմբերգները եղան ըստ կարելոյն տպաւորիչ:

Գեղարուեստական յայտագրի աւարտին, Տեսուչ Տ. Կիւրեղ Եպիսկ. կարգաց մասեր տարեկան իր Տեղեկագրէն, և ապա հրաւիրեց Ն. Ամենապատուութիւնը սրբաժնէ վկայականները 13 երկսեռ շրջանաւարտներուն և մրցանակներ՝ ուսմանց և վարուց մէջ նշանակելի արդիւնք բերած աշակերտներուն: Ընթացաւարտներէն մին ուղերձ մը կարդաց և երգուեցաւ Վերածննդի Սրգալ:

Սրբազան Պատրիարքը իր փակման խօսքին մէջ շնչեց հայեցի կրթութեան բարեքն ու կարեւորութիւնը օտար այս փոքրուն վրայ, իր գոհունակութիւնը յայտնեց Տեսչին և ուսուցչական կազմին բարի ջանքերով արդիւնաւորուած կրթական գործին և իր օրհնութեամբ փակեց հանգէսը: Ներկաներ ձայնակցեցան Ս. Աթոռոյ մաղթերգին, որով աւարտեցաւ երկու ժամեր տեւող ճոխ յայտագիրը:

* * *

16 Յունիս, Շաբաթ երեկոյ, Ալեքս և Մարի Մանուկեան հանդիսարանին մէջ կայացաւ Ժառնգ. վարժարանի և Ընծայարանի Ամփոփելի Հանգէսը, նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր և ի ներկայութեան Միարանութեան անդամներուն և ստուարութիւ ժողովուրդի:

Վերա ի սիրտ՝ վարժարանի քայլերգէն ետք գործադրուեցաւ կարճ այլ կսկիկ յայտագիր մը ուսանողութեան կողմէ: Տեսչին Բացման Խօսքէն ետք, եղան արտասանութիւններ, խմբերգներ և ընթերցում (Շաւարշ Նարդուեթիէն): Վարդան Սրգ. ուղերձ մը կարդաց յանուն իր ընթացաւարտ դասընկերներուն:

Վարժարանի Տեսուչ Հօգչ. Տ. Մեսրոպ Վրդ. կարդաց ամփոփ տեղեկագիրքը դպրոցական տարուան մը գործունէութեան: Երեք Սարկուաղներ, Մտաթէս Խիբանեան, Վարդան Պուրճէֆեան և Սարգիս Պետրոսեան, լրացուցած ըլլալով Ընծայարանի ընթացքը, ստացան իրենց աւարտական վկայականները Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ձեռքէն: Իսկ յաջող աշակերտներ ստացան մրցանակ դիրքեր:

Ն. Ամենապատուութիւնը տպաւորիչ յորդորական մը տուաւ, յիշեցնելով որ մենք աղօթող, սարկող ու ծառայող Միարանութիւն ենք: Հանգէսը փակուեցաւ Տեղաւորական Աղօթքի երգեցողութեամբ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Կիր. 1 Ապրիլ. — Գալստեան: Հանդիսաւոր Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնատան մատրան մէջ, ի հանդիստ հազոց երեք քարձրաստիճան հոգեւոր գէմքերու: — Թրքահայոց Գատարաք Ենթըք Արքեպս. Գալուստեանի, վերջերս մահացած, Ս. Աթոռոյ Նախկին Ընտրեալ Գատարաք Տիրան Արքեպս. Ներսէսեանի, քանի մը ամիսներ առաջ մահացած յիմերիկա, և շարաթ մը առաջ վախճանած Դանատայի Առաջնորդ Վազգէն Արքեպս. Բէշիշեանի: Գատարազեց և քարոզող մը երեքին ալ արժանիքներ ու բարեմասնութիւնները վեր առաւ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գարիկեան: Հոգեհանգրտեան հանդիսաւոր պաշտամունքին Նախագահեց Ամեն. Ս. Գատարաք Հայրը:

● Գշ. 3 Ապրիլ. — Իրիկուան Հսկումին Նախագահեց Գերշ. Տ. Գաւիթ Եպս.:

● Եշ. 5 Ապրիլ. — Երեկոյեան, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Գահոց վերջին Հսկումը, որուն Նախագահեց և քարոզեց Գերշ. Տ. Սեան Եպս. Դարիպեան:

● Ուր. 6 Ապրիլ. — Խ. օր մեծ պահոց: Առաւտուան, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Արեւադարձի՝ իսկ Կէսօրէ ետք՝ Վաղարշակեանի վերջին ժամերգութիւնը:

● Եր. 7 Ապրիլ. — Յիւստակ յարութեան Ղազար: Ս. Գատարազը Ս. Դիտաղթի մատրան մէջ մատոյց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Գատարաք Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շարաշարաւով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, որ մեր վերնամատրան մէջ պաշտուեցան ժամերգութիւն և Նախատունկ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր Թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Այնանեան:

● Կիր. 8 Ապրիլ. — Ծաղկազարդ: Դիշերային և առաւտուան ժամերգութիւնները պաշտուեցան և Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Գողոսեան: Ապա կատարուեցաւ եռադարձ մեծանաղէթ Թափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին և Գատանաւելոյն շուրջ, գլխաւորութեամբ Լուսաբարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. ի Թափօրականք ի մեռին ունէին ձիթնեաց և արմաւենեաց սասեր, իսկ մեր Թափօրին կը հետեւէին Դպար և Ասորիք, իբր հետեակ համայնքներ: Կէսօրը անց էր երբ աւարտեցան

արարողութիւնք, որմէ ետք Միաբանութիւնը վերադարձաւ Մայրավանք և Հայոց Թաղի մուտքէն Որդ զխորհուրդ քո Գալստեան շարականը երգելով ելաւ Գատարաքարան:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան Անդառտան և — հոգեզմայլ տաղերով ընդմիջուած ժամերգութիւն յետոյ — Դոնքացեքի մեծախորհուրդ կարգ, Նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Գատարաք Հօր Հոգշ. Տ. Մեարոյ Վրդ. կարգաց վարադոյր բացողներու (Թիւով 30) անուանացանկը: Կատարուեցաւ, ըստ սովորութեան, հանգանակութիւն՝ ի նպաստ Աղունիէի Բուժարանին:

● Գշ. 10 Ապրիլ. — Աւագ երեքացքի: Ըստ սովորութեան, Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի դարձի Ս. Յովնանէն Աւետարանչի մատրան մէջ: Ժամաբարն էր Հոգշ. Տ. Վազգէն Վրդ. Գարայեան: Ս. Թարգմանչաց Երկ. Վարժարանի աշակերտութիւնը ստացաւ Ս. Հաղորդութիւն: Ուստաւորաց Թափօրին Նախագահեց և հարկ եղած բացատրութիւնները տուաւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Գողոսեան:

● Եշ. 12 Ապրիլ. — Աւագ Հինգեքքի (Յիւստակ Ընթեաց): Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Ապաշխարողաց կարգէն ետք, Աւագ Սեդանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը մատոյց Գերշ. Տ. Սեան Եպիսկ. Դարիպեան և ընթերցաւ Ս. Բարսեղ Հայրապետի Հաղորդութեան ծառը: Բաւական մեծ էր թիւը Ս. Հաղորդութեան մատեցողներուն:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Գատարաք Հայրը Նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Ոսնալուսայի սրտաշարժ կարգին, որ մայրնափութեցաւ իւրայէկեան ուստիօկայանէն: — Ներկայ էին բազմաթիւ ստոր հրաւիրալիներ որոնց կարգին Անկիլիքան Արքեպս. Եր. Աւետարանէն հասուած մը կարգաց Անկիլիքեանով:

— Ժամը 4.30ին, Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղջանեան գլխաւորեց Քրիստոսի առաջին երկու բանտերը — Ս. Հրեշտակապետ և Ս. Փրկիչ — այցելող Թափօրը և խոսեցաւ թէ՛ առաջինին գարնին մէջ գտնուող Ս. Զիթնիի ծառին զիմաց և թէ երկրորդին կիսակր մատրան մէջ: Հոգեհանգրտաւ կատարուեցաւ Ս. Աթոռոյ հանգուցեալ Գատարաքաց հոգիներուն համար:

— Ժամը 7ին, Մայր Տաճարին մէջ սկսաւ իրաւարման Կարգը, որ տեւեց մինչև Կէսօրէն: Ս. Գատարաք Հայրը, որ իր տպաւորել խոսքով վեր առաւ լալցի գիշերառան փրկարար շշաւակութիւնը:

● Ուր. 13 Ապրիլ. — Աւագ Ուրբաթ (Յիւստակ Խաչկոյեան): Կէսօրը քիչ անց, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Նախագահեց Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնամատրան մէջ պաշտուած Վաղարշակեան Կարգին:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Գատարաք Հայրը Նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Իթաղման Կարգին:

• Եր. 14 Ապրիլ. — Աւագ Եարաք (ճրագալոյց Ս. Զատիկ): Առաւօտեան ժամը 10-1 ին. Սուրբ Եարաքեան Տաճարի դուռը բացուեցաւ մեր կողմէ, բանալին առնուելով Աւագ Թարգման Լոգչ. Տ. Թարգմանի վրդ. ի մեռելն:

— Ժամը 11-0 ին. Ամեն Սրբ. Պատրիարք Լոր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը մեկնեցաւ Ս. Եարաքեան Տաճար, ուր ամենայն կարգաւորութեամբ ընթացք առին Վոյսապետայի և յարակից արարողութիւնները, սկսելով Սուրբ Գերեզմանի դրան կնքումէն: Մեր Լուսաւանը, Լոգչ. Տ. Մեղրոյ վրդ. Առողջեան Յունաց թափորի աւարտին, Ամեն. Տ. Տիրաւորս Պատրիարքին նետ մտաւ Ս. Գերեզման: Լոն կատարուած քանի մը վայելեանի աղօթաւորութիւնէն ետք, նուիրական լոյսը կը տրուէր դուռը՝ քոնտի գոյգ բացուած ընկերէն (մին Լայոց, միւսը Յունաց), յուսակիրներու կողմէ ակնթարթի մը մէջ հասնելու համար մեռըր Ամեն. Ս. Պատրիարք Լոր, որ բազմած էր մեր վերնամասրան պատշգամբին մէջ: Ամեղապէս դուռը բացէր զոգանջէն կը սկսին Տաճարին բոլոր զանգակներն ու կոշնակները, մինչ Լուսաւան Լոր գլխաւորութեամբ (որ կը կրէր խոյր եղանակաւորական Ս. Գերեզմանին շուրջ ընթացք կ'առնէ Եարաքեան շարականներ երգող եռագոյր մեր թափորը, նետու գլխաւորութեամբ Ղազար և Ասորաց թափորներուն վանք գործին. Դաւթի բերդին զմայելէն, Բաւթեան շարականներ երգելով, Միաբանութիւնը մուտք գործեց Մայր Տաճար, ուր ժամ մը ետք ընթացք պիտի առնէր ճրագալոյցի արարողութիւնը, իսկ Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց Լոգչ. Տ. Մեղրոյ վրդ. Առողջեան: Ամեն. Ս. Պատրիարք Լոր նախագահութեամբ կատարուած նախատեսակի աւարտին, Միաբանութիւնը Այսօր յարեաւ շարականը երգելով բարձրացաւ վանքի սեղանաւոր ընթերցի:

• Գիր. 15 Ապրիլ. — ՉԱՏԻԿ ԵԱՐԱՔԵԱՆ ՏԵՆԻՆ: Կէսգիշերէն երկու ժամ ետք (ամառնային ժամ), Մայրավանքի մեծ զանգը ոտքի է հանած Միաբանութիւնը, որ քիչ ետք, Գերշ. Տ. Կիրակի Եղպ. գլխաւորութեամբ, կը մեկնի Ս. Եարաքեան Տաճար, ուր վերնատան մեր մասրան մէջ կը պաշտուի ժամերգութեան մէջ մտնել, իսկ մնացեալը՝ Սուրբ Գերեզմանին շուրջ կատարուած մեծահնչեղ թափորի ընթացքին, որուն կը նետէին Ղազար և Ասորիք: — Ս. Գերեզմանին վրայ արուան հանգիստը Ս. Պատարագը մատոյց Գերշ. Լանգիստպետ Սրբազանը և քարոզ մը խոսեցաւ արուան մեծ տօնին մասին: Վանք վերագործին, Լայոց Թաղի մուտքէն, Միաբանութիւնը Քրիստոս Եարեալը երգելով յառաջացաւ և բարձրացաւ Պատրիարքարան:

— Կէսօրէ ետք, Մայրավանքի մեծ բակին մէջ պաշտուած Անդատտանին հանգիստպետ էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը:

• Բշ. 16 Ապրիլ. — Բ. օր Ս. Զատիկ (Յիւսէփ մեկեղոյ): Օրուան հանգիստը Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը, քարոզեց Եարաքեան խորհուրդին շուրջ և ապա, ամպշտանի տակ և Ս. Թաւափայտի մատուռին ի մեռն, նախագահեց եռագոյր թափորին, որմէ ետք Միաբանութիւնը երգեցողութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր ն. Ամեն. օրնուած նշխար բաժնեց բարբառ:

• Գշ. 17 Ապրիլ. — Գ. օր Ս. Զատիկ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբիւր Ժամարան էր Լոգչ. Տ. Բաւթեան վրդ. Բաղիթի Եան: Լոգիհանգիստեան պաշտամունքին նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը:

• Եշ. 18 Ապրիլ. — Նախատեսակի ի Ս. Եան Եղպ. Տ. Սեան Եղպ.:

• Ուր. 20 Ապրիլ. — Ահեղամի Ս. Լուսաւան ժամին: Առաւօտեան, Գերշ. Տ. Սեան Եղպ. գլխաւորութեամբ, Միաբան Լայրի ինքնաշարժերով իջան Գերեզմանի մօրը ու շարժափառով մուտք գործեցին Ս. Առաւօտեան նայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ արուան հանգիստը Ս. Պատարագը մատոյց Գերշ. Տ. Սեան Եղպ. Դարեգան:

• Եր. 21 Ապրիլ. — Գլխաւորութեամբ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Կարապետի խորանին վրայ ժամարան էր Լոգչ. Տ. Կամբաս վրդ.:

• Գիր. 22 Ապրիլ. — Նոր Կիրակի (Յիւսէփ մեկեղալոյց) Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Ս. Եարաքեան Տաճարի Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Վաղարշ Եղպ. և Ապա կատարուեցաւ հսկանապետեան պաշտամունք վանք նայ նախատեսակը, որուն նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը:

• Եր. 23 Ապրիլ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղբիւր Ժամարան էր Լոգչ. Տ. Քուսան վրդ. Ալմանեան:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Պատրիարք Լոր գլխաւորութեամբ, Միաբան Լայրի և Լայրափառով մուտք գործեցին Ս. Եարաքեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւն և նախատեսակ մեր վերնամասրան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբաւեղեաց այցի հանգիստը թափոր Տաճարէն ներս թափարակեան էր Լոգչ. Տ. Վանքի վրդ.:

• Գիր. 24 Ապրիլ. — Առաւօտեան ժամը Կիրակի: Գերեզմանին և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Եարաքեան, մեր վերնամասրան մէջ: Ապա Ամեն. Ս. Պատրիարք Լայրը մատոյց արուան հանգիստը Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, քարոզեց Յիւսէփ մեկեղի Կիրակիներուն թեկադրած խորհուրդին շուրջ և նախագահեց Անդատտանին, որով աւարտեցան Պատարագը շրջանին կապուած հանգիստութիւնները Քրիստոսեան թեան մեծագոյն այս սրբաւանքին ներս:

15 Ապրիլ 1990 Զատիկին, Վանքի մեծ
բակին մեջ Ամդաստան:

12 Ապրիլ 1990, Ասազ Հիմզարի, Ռոմլուայ, Ամկիքամ Եկեղեցւոյ
Նախկուպոս Գեր. Տ. Քարիֆէ կ'ըմբռնում Աւետարան:

• Եր. 5 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

• Կիր. 6 Մայիս. — Կաթիլը կիւղիկ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Ծարաթին, մեր վերնատան մատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վազգէն Վրդ. Գարայեան:

• Եր. 12 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկատարեան:

• Կիր. 13 Մայիս. — Տօն երեսման Ս. Խաչի (351): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Ծարաթին, Աւագ Սեղանին վրայ, որուն վերեւ կը տեսնուէր զօնաւորաւ կանխելներով զարգարուն Ս. Խաչին նշանը: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղջանեան, որ քարոզ խօսեցաւ արտաւ խորհրդի մասին: Ս. Կիրակ Հայրապետի Թաղի վրէժներցաւ Լուսարարապետ Արքայանք:

• Եր. 19 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Մեսրոպ Վրդ. Ասողեան:

• Կիր. 20 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Ծարաթին, մեր վերնատան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Խաչէն Վրդ. Յովակիմեան: Գերշ. Տ. Դաւիթ եղբայրն իմաստանքի շահագործող Տ. Հայկաթեւ Վրդ. Պայրամանի մանուան առաջին տարեկիցին առիթով կատարուած հոգեհանգստեան կարգին:

• Դ. 23 Մայիս. — Բաղարակն խառնակ կաշոյթեան պատճառաւ, այս տարի փոխան Զիթնեանց լերան, իսկ քրիստոնեայ համայնքները մեծ այս տունը հանդիսաւորեցին իրենց մայրամանքերէն ներս: — Ի Ս. Ծարաթ պաշտուած նախատանկին նախագահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ եղբայր:

• Եր. 24 Մայիս. — ՀԱՄԲԱՐՈՒՄԸ ՏԵՄԵՆ: Սրտան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց և քարոզեց Գերշ. Տ. Դաւիթ եղբայր. Սահակեան: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց Մայր Աթոռ Սրահն Ս. Էջմիածին փոխադրութեան տարեկարծի առթիւ կատարուած շաքարապետական Մաղթանքին:

• Եր. 26 Մայիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Համբարձում վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գրիգոր Վրդ. Ալեանեան:

• Կիր. 27 Մայիս. — Եղբայր Մաղիսապետ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Ծարաթին, մեր վերնատան մէջ և, Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան: Գարեգէն Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգէն Արքեպօս:

• Եր. 2 Յունիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Առաքելոց վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կամիտա Վրդ. Եղբայրեան:

— Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Հոգեպաշտեան հանդիսաւոր նախատանկին:

— Գրեհրասեղիգրին հոն պաշտուած Վեհացէի և Հովման կարգերուն ևս նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

• Կիր. 3 Յունիս. — ՀՈՒՆԳԱՊՈՒՍ Բարեկեցան եղիպան պանոց: Սրտան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց, Սահակեանը Հոգեպաշտեան ներքոյը ընթերցաւ և կուս քարոզ մը խօսեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

— Կէսրէ եղբ. Գերշ. Տ. Դաւիթ եղբայր խառնեց զէպի Որոն լեռ ընթացող Բախորը, որ նախ ուղղուեցաւ Վերջին Ընթացող վերնատանը, ուր կարեւոր արարողութիւն մը կատարեց ևս Ս. Գրեհր զաւթին մէջ հոգեհանգիստ եղաւ Պատրիարքայ հոգեհանգիստը: Սրբազանք ըրաւ նաև քանի մը խօսք:

• Եր. 9 Յունիս. — Է. օր Հոգեպաշտեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ Վրդ.:

• Կիր. 10 Յունիս. — Յիսուայ եղբայր: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Ծարաթին, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղջանեան:

• Եր. 15 Յունիս. — Նախատանկին ի Ս. Ծարաթ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրակ եղբայր:

• Եր. 16 Յունիս. — Ս. Գր. Լուսաւորչի (Լիցի վիքայէն): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Լուսաւորչի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Մեսրոպ Վրդ. Ասողեան:

— Նախատանկին ի Ս. Ծարաթ նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, որմէ ետք ծրարագիր «Տէր ողորմեաւ երգուեցաւ»:

• Կիր. 17 Յունիս. — Տօն Կարադիկե եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածին: Հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Պատարագեց և քարոզեց Գերշ. Տ. Կիրակ եղբայր. Գարեգէն: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց շաքարապետական Մաղթանքի արարողութեան:

• Եր. 23 Յունիս. — Ս. Մեծին Ներսիսի և Խաղայ եղիպոպոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Դիմադիր Ժամարարն էր Գերշ. Տ. Դաւիթ եղբայր. Ն. (ախտի Պատարագ):

• Կիր. 24 Յունիս. — Բարեկեցան Ս. Լուսաւորչի պանոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Ծարաթին, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Խաչէն Վրդ.:

— Նախատանկին ի Ս. Ծարաթ նախագահեց Գերշ. Տ. Դաւիթ եղբայր:

• Եր. 30 Յունիս. — Ս. Գր. Լուսաւորչի (Քիւս եկեղեցւոյ): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Ծարաթին, Ս. Մաղարայ մատարան մէջ, ուր ըստ աւանդութեան թաղուած է մասունքը մեր Հաւատոյ Հօր: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կամիտա Վրդ. Եղբայրեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Բշ. 9 Ապրիլ. — Հրեից Պատերի տանին առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը շնորհաւորական հեռագիր չլից Խորաշէյի նախագահ Վսեմ. Հայրիմ Հէրցակի, Վարչապետ Իցնար Շամիրի, Քնէսէթի նախագահ Տալ Եփրանտիի և Քաղաքապետ Թէտի Քոլլէքի:

● Բշ. 11 Ապրիլ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր կարգադրութեամբ, Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպո. Սահակեան մեկնեցաւ ճշմաննեպոսրիկ, Զատկական տաներուն առթիւ պատարագելու և հոգևոր մխիթարութիւն փոխանելու Հարաւային Ափրիկէի փոքրաթիւ Հայ գաղութին: Վերադարձաւ Կիրակի, 29 Ապրիլին:

● Բշ. 30 Ապրիլ. — Կէսօրէ ետք, Խորաշէյի Անկախութեան 42րդ տարեդարձի առթիւ, Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Քոլլէքի կողմէ, Դաւիթ բերդին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիրիկ Նպո., Հոգշ. Տ. Թադմիկ Վրդ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Կիր. 6 Մայիս. — Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպո., Հոգշ. Տ. Թադմիկ Վրդ. և Տիար Կ Հինգլեան ներկայ եղան Russi a Compoundի մէջ, Զորոյ վախճանեայ Համայն Թատրոյ Պիմէն Պատրիարքի հոգեւն համար կատարուած հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունքին:

● Եր. 12 Մայիս. — Կապական Կոնստանդնուպոլսի մեկնումին առթիւ Երաժիշտի աշցեւորութեան եկաւ Պատրիարքարան:

● Կիր. 13 Մայիս. — Կէսօրէ ետք, Պապական Կոնստանդնուպոլսի, Վսեմ. Քալոյ Քոսթիւ, իր մատուցած մեկնումին առթիւ, ողջիրթի ընդունելութեան մը տուաւ Notre Dame Centreի մէջ: Ներկայ էին Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպո., Հոգշ. Տ. Թադմիկ Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Եշ. 17 Մայիս. — Սպանական Զոր Հիւպատոս Juan Serat իր առաջին պաշտօնական աշցելութիւնը տուաւ Ս. Պատրիարք Հոր:

● Եր. 19 Մայիս. — Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ի գլուխ Միաբանութեան, բացումը կատարեց Ս. Թարգմանեայ երկրդ: Վարժարանի տարեկան Պաշարին:

● Բշ. 23 Մայիս. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր աշցելից Գերմանական Եկեղեցւոյ երէցներու խումբ:

● Եշ. 24 Մայիս. — Կէսօրեան մօտ, Համ. քաղաքի լեռն Գերմանական Augusta Victoria հիւանդանոցի շրջափակին մէջ գտնուող մատուռին ընդարձակման և բարեկարգման առթիւ կատարուած զոհարանական պաշտամունքին և ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպո., Հոգշ. Տ. Թադմիկ Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Կիր. 27 Մայիս. — Կէսօրէ առաջ, Դոմինիկեաններու Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ մէջ,

Ecole Bibliqueի հաստատման 100ամեակին առթիւ մատուցած հանդիսաւոր Ս. Պատարագին և յաջորդող ընդունելութեան ներկայ եղան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպո., Տ. Օհան Նպո., Հոգշ. Տ. Համ. քաղաքի Վրդ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

— Կէսօրէ ետք, Զոյն առթիւ, Ֆրանսական Հիւպատոսին կողմէ, Ecole Bibliqueի Տնօրէնի ի պատիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարար-պետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. և Հոգշ. Տ. Թադմիկ Վրդ.:

● Կիր. 3 Յունիս. — Holy Land Studiesի Զոր Տնօրէնին մատնման առթիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զգլանեան և Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Այճանեան:

● Բշ. 4 Յունիս. — Հոգեկայտեան տանին առթիւ, Յունաց Ամեն. Տ. Տիոտորոս Պատրիարքի տուած ընդունելութեան ներկայ էին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս., Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպո. և Հոգշ. Տ. Համարձում Վրդ.:

● Բշ. 11 Յունիս. — 2 Յունիսին զուգարկեպաճ Խաւրոյ աղապին տանին առթիւ, Խաւրական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս., Աւալ Թարգման Հոգշ. Տ. Թադմիկ Վրդ. և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Բշ. 13 Յունիս. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը աշցելութիւն մը տուաւ Քաղաքապետ Վսեմ. Թէտի Քոլլէքի:

— Կէսօրէ առաջ, Ս. Անուշաւան Փատուաւոր տանին առթիւ, Ֆրանսիականներու Մայր Տաճարին մէջ, Կիւսթուտին կողմէ մատուցած հանդիսաւոր Ս. Պատարագին և յաջորդող ընդունելութեան ներկայ եղան Ս. Յարութեան Տաճարի Տեսուչ Գերշ. Տ. Վաղարշ Նպո. Խաւարարեան և Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Այճանեան:

● Եր. 16 Յունիս. — Բեթլեհէմի Քաղաքապետ Վսեմ. Էլիաս Ֆրէշ աշցելից Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր:

● Եշ. 21 Յունիս. — Երեկոյեան, Անգլիոյ Էյրիզապէթ Ս. Թագուհւոյ Ժննդեան Էրդ տարեդարձին առթիւ, Բրիտանական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս., Հոգշ. Տ. Համարձում Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Կիր. 24 Յունիս. — Կէսօրէ ետք, Լատինաց Յայնանոս, Կարապետի Երեկոյեան տանին առթիւ, Բեթլեհէմի Սէյնթ ճոն եկեղեցւոյ մէջ մատուցած Ս. Պատարագին և Մայրաշին Ս. Յովհաննէս Ասպետներու ի պատիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպո. և Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ.:

● Բշ. 26 Յունիս. — Կէսօրէ ետք, Cinema-thequeի մէջ ցուցադրուած Հայկական Ֆեզա-

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ
ՍՏԱՅԱՆԻ Է ՀԵՏԵԵԱԿԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- Կոնդակներ, Քարոզներ, Ելույթներ — Վազգէն Ա. Պալեան, Հայրապետ Հայոց, Դիրք
 Զորքորդ: Մայր Աթոս Ս. Էջմիածին, 1983, էջ 198;
- Համառոտ Տարեգրութիւն (1908—1955) — Սուրէն Շտիկեան—Վանեցի, Վազգէն Ա.
 Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Մայր Աթոս Ս. Էջմիածին, 1986, էջ 818;
- Երիմեան Հայրիկ Որպէս Դաստիարակ — Կ. Պալեան (Վազգէն Ա. Կաթողիկոս Ամե-
 նայն Հայոց), Դիւ Երթ, Ս. Վարդան Մատենաշար, 1987, էջ 122;
- Շարական Այրիւնեան Նահատակաց — Զարեհ Եպո. Ազնաւորեան, (Հայերէն—Անգլի-
 րէն—Ֆրանսերէն), Անթիլիաս, Տպ. Կաթ. Հայոց Կրիկիոյ, 1990, էջ 77;
- Երկու Սերունդ — Պօղոս Սնապեան (Խմբագիր), Հրատ. Դեպք Մեղիտինեցի Գրական
 Մրցանակի, Թիւ 15, Անթիլիաս, Տպ. Կաթ. Հայոց Կրիկիոյ, 1980, էջ 340;
- Պէտք Զունիւր Քեզի... — Անդրանիկ Վրդ. Կոստեան, Վիեննա, 1987, էջ 40;
- Երջանկութիւնը որ Իմ չէր... — Շահանգուստ, Վիեննա, 1989, էջ 217;
- Նիւթեր Հայ Վանականութեան Պատմութեան (ԺԴ.—ԺԷ. Դար) — Հայր Տաճատ Եար-
 աբեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1989, էջ 45;
- Հայկական Կրիկիոյ Բերդերն ու Բերդաբաղները — Հեղինակ՝ Նոյն, Վենետիկ, Ս.
 Ղազար, 1989, էջ 629;
- Հայաստանի Բերդերը — Հ. Միքայէլ Վրդ. Յովհաննէսեան, Հայկ. Մատենաշար Գ.
 Կալպէնեան Հիմնարկութեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1970, էջ 1014;
- Երեջակը — Արման Վարդանեան, Թատերախաղ, Խաթանդուլ, 1990, էջ 123;
- Յուշարձան Վահրամիս — Վահէ Վահեան, Պէյրութ, 1977, էջ 154;
- Հայր Ռամանոյի Յուշերը — Պրոնտ Ռոմանո, Պէյրութ, 1986, էջ 426;
- Բարեւ, Մենք Ենք — Ժողովածու Հայ Գրականութեան, Պատանիներու համար, Ա-
 թէնք, Համազգային Մշակութային և Կրթական Ընկերակցութիւն, 1989, էջ 201;
- Կենսարեւոյժ — Վարդան Պետրիկեան, Բանաստեղծութիւն, Լոս Անճելէս, 1990, էջ 122;
- Փլուզում և Վերածնունդ — Անդրանիկ Անդրէասեան, Վէպ Երեք Հատորով, Դէպի
 Մայրամուտ, Ս. Հատոր, Վէպ՝ 1896—1915-ի Շրջանին, Պատան, 1989, էջ 270;
- Եստեանցիք — Բարդէն Վրդ. Թօփճեան, (Ուսումնասիրութիւն), Բ. Տպագրութիւն:
 (Դիւտին 40ամեակին առթիւ), Մոնթրէալ, 1987, էջ 114;
- Ճնշանկաց Տարիներ — Դիրք և Հեղինակ — Լեւոն Սափակեան, Փարիզ, 1990, Տպ.
 Պէյրութ, Կ. Տօնիկեան և Որդիք, էջ 202;
- Տարեգիրք—Ուլում — Ս. Յակոբ Եկեղեցոյ Շարաթօրեայ Վարժարան, Թիւ 1, 1988,
 էջ 54 — Թիւ 2, 1989, էջ 24, Թիւ 3, 1990, էջ 28; Մոնթրէալ, Գանատ;
- Հովուական Աստուածաբանութեան Գործնական Զեռնարկ — Յովնան Մ. Վրդ. Տէր-
 ալեհեան, Թորոնթօ, 1989, էջ 94;
- Հոգեւոր Քարոզներ — Հեղինակ՝ Նոյն, Պրակ Գ., Մոնթրէալ, 1990, էջ 22;
- Հայ Եկեղեցու Սարկաւագուծիները Կանոնական Տեսանկիւնէն Դիտուած — Արէլ Արե-
 դայ Օղլուգեան, Թորոնթօ, 1990, էջ 48;

ՍՏ. ՀԱՆԱ ԳԱԼԱՏՆԱՆ
Քառուղար Մանենադաւանի

(Շարունակելի)

ազանութեան ժապաւէնին ներկայ գտնուեցաւ
 Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Կերշ. և Հօգշ.
 Միաբան Հայրերու շեռ, և Անգլիկէնոյ խօսք
 առաւ, պատասխանելով թղթակիցներու հար-
 ցանքներուն ներկայ էին Քաղաքապետ Վահմ.

Թէաի Քոլլէջ, որ նմանապէս խօսք առաւ, և
 հանգ. Նոյեմբերի մրցանակաւոր Անարէլ Սա-
 խարովի այրին՝ հայազգի Էլէնա Պօնթը — որ
 քանի մը օրեր ետք Պատրիարքարան ալ այ-
 ցելեց — և այլ ակնաւոր ղէմքեր:

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԿՄՐԱԳՐԱԿԱՆԻ

— Գեո ժամանակներ

Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետի Կանգալը	74
Պատրիարքական Կանգալ	76
Մատակարար ծախսի պատկերներ	77
Գնահատելի մեծաբան	79
Խառնաշփոխ մեծաբան	82
Թուրքիայի մեծաբան	84
Թուրքիայի մեծաբանի 50ամակը	89
Թուրքիայի մեծաբանի մահակներ	103
Կանգ (հերթում)	111
Նորմալի Տեղապետը Հայ Նորմալի	112
Հանգիստը ինքնին	114
Ընդհանուր հերթում ինքնին . . .	116
Լուսնով աղոթք (հերթում)	118
Կը նկատվի (հերթում)	119
Կատարելի հայրիկ	120
Հայրիկին հրազ	121
Ապրիլի զու. խա՛յ հրազ	123
Կանգալի մեծաբան	125

In celebration

Ընդհանուր Պատրիարքի Առաջ. Ս. Արտուրյո

Շուրճառական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Պատրիարքական հեռագրեր

Ս. ՍԱԿՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Նկարչական - Բնական

— Պատրիարքական

Ցանկ՝ Կրկնական մասնագրանի կողմից ստացված ցուցանիշներ

Թուրքիայի Պատրիարքի Գործակալ	74
Եղիշե Պատրիարք Տեղեկներ	76
Շուրճառական Արհեստ. ԳԱՆՈՒՍՏԱՆ	77
ՎԱՐԷ ԱՐԻՏԱՆ. ՑՈՎԱԼՓԵԱՆ	79
ՍՈՒՐԷՆ ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ	82
ԱՆԵԼ	84
ՄԱՐԶՊԵՏ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ	89
ԱԲՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ	103
ՎԱՐԷ Մ. ՎՐԻ. ԻՐԱՆՍԻՍԵԱՆ	111
Գ. ՃԱՐՏԱՐ	112
ԳՐԻԳՐ ՈՍԿԱՆԵԱՆ	114
ՇԷՆ - ՄԱՀ	116
» »	118
» »	119
» »	120
» »	121
» »	123

PETER SOURIAN

ՊՅՆԱՆ ԱՌԱՔԵԱԼ

ՇԷՆ - ՄԱՀ

» »

